

899.969.3

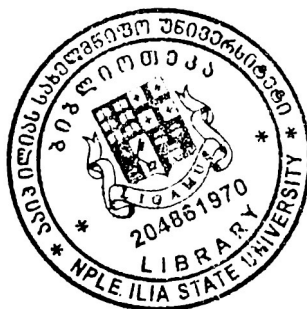
ჭ 15

ილია
ტაყაშელაშვილი
პუბლიკი

ილია ჭავჭავაძე ნ ფ რ მ ბ ი

შეადგინა გ. კალანდარიშვილმა

თბილისის უნივერსიტეტის ბიბლიოთეკა
თბილისი 1989

წიგნი ილია ჭავჭავაძის პუბლიცისტური წერილებიდან ამოკრებილი აზრების კრებულია. ძირითადად შერჩეულია ზოგადი ხასიათის აზრები ერზე, ისტორიაზე, სარწმუნოებაზე, ეროვნულ ხასიათზე, აღზრდა-განათლებაზე და სხვა.

ნაშრომი წარმოადგენს მეორე გამოცემას. განკუთვნილია მკითხველთა ფართო წრისათვის.

რედაქტორი ს. ყუბანეიშვილი

რეცენზენტები: ს. ხუციშვილი

თ. კიკაჩიშვილი

© თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა, 1989

4702170101

ყ ---
M 608(06) -- 89

ISBN 5 511 00353 0

წინასიტყვაობა

წინამდებარე კრებული თავისი დანიშნულებით რამდენადმე განსხვავდება თემატიკური და ქრონოლოგიური პრინციპით შედგენილი კრებულები-საგან. მისი მიზანი, თუ შეიძლება ასე ითქვას, ილიას ინტელექტუალური და სულიერი პორტრეტისათვის შესაბამისი შტრიხების ძიებაა — ილიასავე წერილებიდან ამოკრებილი აზრების საშუალებით. კრებულში ვერ ნახავთ სპეციალური სათაურებით შემოზღუდულ მასალას, მაგალითად: „აზრები სარწმუნოების შესახებ“, ან „აზრები აღზრდა-განათლებაზე“ და სხვა. იმიტომ კი არა, რომ ასე შედგენილი კრებულების მნიშვნელობას არ ვაღიარებთ, არამედ იმიტომ, რომ კერძოდ ეს კრებული სხვა ტიპისაა: მასში ნაწილის ღირებულება მთელთან მიმართებაში უნდა იყოს გააზრებული, პორტრეტი ერთიანობაში უნდა იყოს დანახული და აღქმული. კრებულის ტიპი განაპირობებს მის კომპოზიციას. როგორც მკითხველი თავადაც შენიშნავს, დიდი ყურადღება ეთმობა აზრების ურთიერთკავშირს არა მხოლოდ იდეის, არამედ ემოციების თვალსაზრისითაც. მოძიებული მასალის თანამიმდევრობას განაპირობებენ კითხვები, რომლებზედაც პასუხს ილიას ნააზრევი შეიცავს: რა არის სამყაროს პირველმიზეზი, რა ძალა მართავს ქვეყანას, რა არსია ადამიანი, როგორ წარმოიდგინება მისი განვითარება სულის ისტორიის პერსპექტივაში; აქვს თუ არა ფსიქოლოგიური საფუძველი სარწმუნოებას; როგორ უნდა გავიგოთ „შეშინებული გონება და გაუღვიძებელი გრძნობა“, რაში მდგომარეობს თავისუფლება; რა არის „სრული“; რით ადამიანობს ადამიანი, „ვით კერძო ღეთისა“; რას ნიშნავს ზნეობრივი აღზრდა; რა არის სულიერი სიმაღლე და მისი საპირისპირო მოვლენა — სულიერი დაცემა; როგორ მოქმედებს გარესინამდვილე ადამიანზე, რა პრინციპით იქმნება საზოგადოება, რა აერთიანებს ერს; შეიცნობა თუ არა არსებობის ზოგადი აზრი კონკრეტულ მოვლენებში და მრავალი სხვა. აზროვნების ასეთ წესს კაცობრიობის წიაღი ასაზრდოებს. მასში ეპოქების გადაძახილი ისმის.

დღესდღეობით უკვე მომწიფდა აზრი, რომ ილია ჭავჭავაძის ფენომენი მსოფლიო კულტურის კონტექსტშია შესაცნობი. თუ როგორ გამოიყუ-

რება ეს დიადი ფიგურა XIX საუკუნისა და XX საუკუნის დამდგენი მსოფლიოს სულიერი ცხოვრების ფონზე, როდესაც, მისივე სიტყვებით რომ ვთქვათ, „მსუსხავმა და მწვავე ქროლვამ გონებისამ, ადამიანის ამღვრეულ გულის ქარტეხილისაგან მოვლენილმა“, „ეჭვით გაღესილმა ჭკუამ“, „ყოველისფრის უარყოფამ“ და სასოწარკვეთამ საძირკველი შეურყია „სადგურს მყუდროებისას“ და „ტაძარს რწმენისას“, თუ როგორ მოჩანს ნათელში მდგარ, არცთუ მრავალრიცხოვან კაცთა შორის ილია ჭავჭავაძე—ეს ისტორიული საკითხია და მისი განხილვისათვის ილიას შემოქმედების კომპლექსური კვლევაა საჭირო.

რადგან კრებულში წარმოდგენილი აზრები ილიას წერილებიდანაა ამოკრებილი, ისმის კითხვა, აქვს თუ არა დისკურსიულ აზრს, განსჯას, ამხსნელი მნიშვნელობა ილიას მხატვრული შემოქმედების მიმართ, შეიცნობა თუ არა მწერალი ილია ჭავჭავაძე იმაში, რაც სიტყვაკაზმული მწერლობის სფეროს არ განეკუთვნება?! როგორც ცნობილია, განსჯა ყოველთვის ჰარმონიულ კავშირში არ იმყოფება მხატვრულ ფანტაზიასთან, რადგანაც ეს უკანასკნელი მნიშვნელოვანწილად არაცნობიერის სტიქიით წარიმართება და მის მოქმედებაში ბევრი რამ თვით მწერლისთვისვე აუხსენელია. ლიტერატურის ისტორიაში იშვიათ გამონაკლისს წარმოადგენენ მწერლები, რომლებიც თანაბარი სიცხადითა და, რაც მთავარია, თანაბარი ენერგიით შედავნიდებიან რეალური ვითარების განსჯისა და ე. წ. „ესთეტიკური რეალობის“ შექმნისას. ეს მოვლენა პიროვნული სპეციფიკით არის გამოწვეული და სრულიად უნაყოფოა მტკიცება, რომ ასეთ შემთხვევებში მწერალი შეგნებულად ახდენს მხატვრული ლიტერატურისა და პუბლიცისტიკის ფუნქციების შენაცვლებას, რომ შეგნებულადვე ქმნის მარტივად ამოსაცნობ ალეგორიებს, რომ ის ყოველთვის სოციალური უტილიტარიზმით არის შთაგონებული, რომ ერის ბედით დაკავებულს, ზოგადასაკაცობრიო პრობლემებისთვის არ სცალია და ა. შ. ცნობილია, რომ ასეთი კრიტერიუმებით ყველაზე ხშირად ილიას შემოქმედება განიხილება და ეს მით უფრო დასანანია, რადგან მსგავსი „ადლი“ - როგორც ილია იტყოდა, კატეგორიულად მიუღებელია მისთვის, შეუთავსებელია მის შემოქმედებით ბუნებასთან. ამაში მისი ბრწყინვალე „წერილები ქართულ ლიტერატურაზე“, „აკაკი წერეთელი და „ვეფხისტყაოსანი“, „ახალი დრამების გამო“, „პოეზიის ახალგაზრდა მოყვარულთ“ და ბევრი სხვა წერილი დაგვემოწმება. წინამდებარე კრებულში მკითხველი „კაცია-ადამიანისა?!“ და „ოთარაანთ ქვრივის“, „განდეგილისა“ და „აკო ყაჩაღის“ სულიერ გარემოს იცნობს, თუმცა უშუალოდ მათზე მსჯელობას ვერ შეხვდება.

კრებულის შედგენისას ჩვენ გვამოძრავებდა სურვილი, გვეჩვენებინა, რომ სწორხაზოვნება, ცალმხრივობა, მაქსიმალიზმი, პრაქტიციზმი, ვულგარული მატერიალიზმი იმდენად უცხოა ილიას აზროვნებისათვის, რომ ეს თვისებები მიმდინარე, საჭირობოროტო საკითხებზე დაწერილ წერილებშიც არ ვლინდება, არათუ მხატვრულ თხზულებებში. რაზედაც არ უნდა წერდეს ილია — ხიზნების საქმესა და მევენახეობა-მეღვინეობაზე, საადგილმამულო ბანკსა და საერთაშორისო პოლიტიკაზე, თავის თანამედროვეებზე, მისი გონება ყოველთვის „ორსა სამფლობელოთა“ შორის მოძრაობს, კონკრეტული მოვლენების საფუძვლიანი ცოდნა მას განზოგადებულ აზრს კარნახობს. მისთვის არ არსებობს საგანი, რომელიც მარადიული სიდიდეებით არ გაიზომება.

კრებული მოცულობით მცირეა, მას ამომწურავობის პრეტენზია არ შეიძლება ჰქონდეს. მიუხედავად ამისა, ჩვენ შევეცადეთ, მკითხველის ყურადღების არეში მოგვექცია ილიას ინტერესებისა და განცდების სამყარო, მკითხველთან ერთად თვალი მიგვედევნებინა მისი ფიქრისა და გრძნობისათვის, გვერწმუნა და დაგვენახა მისი წინასწარმეტყველური ბუნება. თუ ეს ნაწილობრივ მაინც შეეძელით, კრებულის შედგენას გამართლებულად ჩავთვლით.

აზრების უმრავლესობა ამოკრებილია პავლე ინგოროყვას რედაქტორობით გამოცემული ილია ჭავჭავაძის თხზულებათა სრული კრებულის ათტომეულიდან (1951—1961 წწ.). ილიას წერილების ნაწილი პრესაში ქვეყნდებოდა უსათაუროდ. ათტომეულის რედაქტორ-გამომცემელმა საჭიროდ მიიჩნია მათი დასათაურება, ამასთანავე აღნიშნა: „სათაურების არჩევის დროს ეცდილობდით არ დაეშორებოდით წერილების საერთო ტონს და ყველა სათაურები ალებულია თითონ წერილების ტექსტიდან“-ო (იხ. დასახ. გამოცემის ტ. III, გვ. 510). წინამდებარე კრებულის სქოლიოში უსათაურო წერილები ათტომეულის სათაურებით არის მითითებული. მითითებისას რომაული ციფრებით მოცემულია ტომის რიგი, არაბულით კი ტექსტის გვერდი. კრებულში მოტანილია აზრები ილიას ორი წერილიდან, რომლებიც პავლე ინგოროყვას დასახელებულ გამოცემაში არ დაბეჭდილა.

გ. კალანდარიშვილი

„განა ყოველი საგანი თვის კვალობაზედ არ არის მაღალი, მაღალ ღვთაებრიობის სიბრძნის გამოთქმელი? პოლიბი, რომელიც ძლივს აჩენს თავის სულიერობას, ისე ცხადად მოგვეთხრობს ღვთის ძლიერებასა, როგორც მზე, ეს ქვეყნის მაცხოვრებელი მნათობი. ინფუზორია, რომელნიც მილიონობით არიან ერთ მუჭა წყალში, ისევე საკვირველნი არიან, როგორც მოძრაობა მედიდურ ცაში მილიონთა პლანეტთა. ერთი მუჭა ლაფის ნაწილთა დაკავშირება ისეთი საკვირველია, როგორც ვარდის მშვენიერების გამოცხადება. არა, ბუნებაში ღმერთს არ შეუქმნია მაღალი და მდაბალი საგანი, ყოველი საგანი მაღალია თვის კვალობაზე და ერთნაირად მოგვეთხრობს იმ დიდ სულზედ, რომელიც აცხოვრებს მთელს ქვეყანასა“¹.

„განა შეტყობა იმისი თუ, — რა არის ცაში, ან ცას იქით, — მუდამის წყურვით შესატყობარი არ არის ერთობ ადამიანისათვის? განა ამის ვერ მიღწევის უღონობა ზოგად-კაცობრიული ჩივილი არ არის უძლურებისა? განა ამაებში ტრიალი გონებისა არ არის ზოგად-კაცობრიობის გაუთავებელი ტრიალი იმ საიდუმლოების უძირო მორევში, რომელსაც არც თავი აქვს, არც ბოლო, არც ჰო და არც არა?“².

„ერთის ბრძენისა არ იყოს, ქვეყანაზედ ზოგი იმისთანა საგანია, რომ თუ არ დაინახე, ვერ ირწმუნ, და ზოგიც იმისთანაა, რომ თუ არ ირწმუნე, ვერ დაინახავ. ცასა, თუ ცას იქით, სწორედ იმისთანა ადგილებია მაძებარ გონებისათვის, რომ თუ არ ირწმუნე, ვერას დაინახავ“³.

„ჩვენ გვესმის, და ადვილად გამოსაცნობიც არის, რისთვის გვიხარაინ იესო ქრისტეს შობის დღე, გვესმის ეს დიდი დღე რისთვის არის დიდი, რისთვის არის ყოველ-წლივ სიხარულით და მილოცვით მისაგებებელი,

რისთვის არის სადღესასწაულო დიდისა და პატარისათვის. ამ დღეს დაი-
ბადა სიკვდილითა სიკვდილის დამთრგუნველი და ცხოვრების მომნიჭე-
ბელი მაცხოვარი ქვეყნისა, ღმერთი ყოვლად მოწყალებისა და ყოვლად
მხსნელის სიყვარულისა. ღმერთი ნუგეშის-მცემელი უძლურისა და უღო-
ნოსი, დავრდომილთა აღმადგენელი, სნეულთა მაურევებელი, ცოდვილთა
შემწყნარებელი, მაშვრალთა და ტვირთმძიმეთა მეოხ-პატრონი და მწყა-
ლობელი. მან აღამაღლა ღირსება და პატივი ადამიანისა იქამდე, სადამ-
დინაც მისდა მოსვლამდე ვერ მიმწვდარიყო ადამიანის შეშინებული გონე-
ბა და გაუღვიძებელი გრძნობა. „ვით მამა ზეცის იყავ შენც სრული“,
უმოდერა კაცს და ამით გვამცნო, რომ კაცი შემძლებელ არის აღსლვად
ღვთაების სისრულეშდე. რაოდენი დიდებაა და პატივი კაცის ბუნებისა ამ
ექვსს სიტყვაში, ღვთისა ბაგეთაგან წარმოთქმულში!.. იღვაწე და ღვთის
სისრულემდე შენც შევიძლიან ახვიდე და მიახწიო. ესოდენი განდიდება
და აღმატება ადამიანის ღირსებისა ჯერ მინამდე არა ადამიანს არ გაეგუ-
ნა და საკვირველია განა, რომ ყოველ ამის შემდეგ ყოველ-წლივ იესო
ქრისტეს შობის დღეს დიდებით ვა. იღებთ, ერთმანეთს სიხარულით ვუ-
ლოცავთ, ემხიარულობთ და თვითო ლის გული მოწყალებისათვის და
მადლისათვის სძვერს“.

„ადამიანი და ნამეტნავად ერი არა მარტო „პურითა ერთითა ცოცხალ
არს“. მართალია, მშვიერი დიდს მანძილს ვერ გაივლის ამ მადლისა და
ბოროტის ჭიდილის გზაზე, მაგრამ უმადლოდაც, როგორც ხორცი უსუ-
ლოდ, არაფრის მაქნისია. ცხოვრება ერთიანი მდინარეა ორის დიდის ტო-
ტისა: ერთს რომ ხორცისათვის მოაქვს საზრდო, მეორეს — სულისათვის.
თუ ან ერთი დაშრა, ან მეორე, — გვამი ერისა მკედარია, ვითარცა უსუ-
ლოდ ხორცი და უხორცოდ სული, სააქაოსათვის მაინცა. ამიტომაც, ვინ-
ცა სჩივის და ჰღაღადებს სახორციელო პურისათვის, ის ამდენადვე, თუ
არ მეტად, უნდა იღეწოდეს სასულიერო პურისათვისაც. ადამიანი, თუ
მთელი ერი, იმისათვის კი არ არის გაჩენილი, რომ პური სჭამოს, არამედ
პურსა სჭამს იმიტომ, რომ კაცურ-კაცად იცხოვროს და აცხოვროს თავის
შთამომავალი.

„ვით მამა ზეცისა იყავნ შენც სრული“ — აი თავი და ბოლო ადამია-
ნის ცხოვრებისა. ვის რა მანძილი გაუვლია, ცალკე ადამიანია თუ მთელი
ერი, — ამ სისრულის გზაზე, ვინ რამოდენად წინ წამდგარა, ვის რამოდე-
ნად აღფრთოვანებული აქვს სულთა-სწრაფვა ამ გზაზე დაუღალავად სი-
არულისათვის, — აი საწყაო, როგორც ცალკე ადამიანის ღირსებისა,
ისეც მთელის ერისა“.

„დროთა-ბრუნვა მარტო ხორცს ერჩის, ხორცსა სძლევს. ხორცს მაგისათვის არც ფარი აქვს, არც ხმალი. ადამიანი ხატებაა ღვთაებისა განა ხორციითა? ადამიანს ხორცის გარდა ერთი რამ სხვა მოჰმადლებია, რომლითაც იგი ადამიანობს ვით კერძო ღვთისა. ის ერთი — სული და გულია, უჭკნობლობის ნიჭით და ღონით დალოცვილი. ეგ ღვთაებრივი ნიჭი, როგორც ყოველივე ღვთაებრივი, დროთა მბრძანებელია და არა ყმა. შესაძლოა, ხორცი დაბერდეს, დაუძლურდეს, სული და გული — კი ისევე ჰყვაოდეს, ზეგარდმო მაღლით შუქმოფენილი და მრავალფერად გადაშლილი, თუკი ადამიანი საკადრისად უპატრონებს, ადამიანურად მოუვლის, ხორცის მბრძანებლად გახდის და ხორცს არ გააღახვინებს. მე ესთქვი — ეგ ნიჭია-მეთქი და ნიჭს ზრდა, წრთვნა, გახსნა და გაშლა უნდა. ყოველი ცოტად თუ ბევრად სხვაზედ აღმატებული კაცი არ შეიძლება ამ გზას ასცდენოდეს, და ამიტომაც მოხდება, რომ ხორციით დაბერებულს სული და გული ჭაბუკისა შერჩება ხოლმე საფლავის კარამდინა. უკეთესნი და უღედესნი კაცნი ქვეყნიერობაზედ ამისთანანი ყოფილან“.

„კაცთა საზოგადოება თავისის სიმკვიდრისა, შეურყევლობისა და არსებობისათვის ყოველ ცალკე ადამიანისაგან ითხოვს იმოდენა სათნოებას, რომ ნაკლები შეუძლებელიდაა კაცთა კრებულად ცხოვრებისათვის. იგი გვეუბნება, თუ ერთმანეთობა გინდა, თუ კრებულად ყოფნა გსურს, ამა-და-ამაზედ ნაკლები სიმართლე არ იქონიო, ამა-და-ამაზედ ნაკლებ გულმოდგინედ და ერთგულად არ მოეცილო შენს მოვალეობას, ამაზედ ნაკლები თანაგრძნობა, თანაზიარობა ერთმანეთობაში არ დაიზარო, ამა-და-ამაზედ ნაკლები საყოველთაო ტვირთი არა ჰზიდო, და მებრვე სხვა. ამ სახით კაცთა საზოგადოება, მოქალაქური ერთმანეთობა და ყოფაცხოვრება ჰქმარობს მარტო minimum-ს სათნოებისას.

ამ minimum-ზედ, ამ ხაზზედ დგომა ყველასათვის სავალდებულოა. ხოლო შესაძლოა ადამიანი ამ ხაზს ძირსაც დასცილდეს და ზე ასცილდეს კიდევ. დამცილებელი სცოდავს საზოგადოებას და ისჯება საზოგადოებისაგანვე, რადგანაც ამ შემთხვევაში დაცილება დანაშაულობაა. ამიტომაც არ-დაცილებას ითხოვს კაცისაგან საზოგადოება, ვითარცა მოვალეობას, და ზე-აცილებას კი თვითოეულის ნებაზედ სტოვებს. იმიტომ, რომ ყოველს კაცს სრული ნება აქვს, და შეუბღალველი ნებაც, ეს minimum-ი სათნოებისა იქონიოს და არა მეტი. ამ ხაზზედ ზე-აცილება, ესე იგი ამ ნაკლების სათნოების წარმატება, განდიდება, გაძლიერება, — მოვალეობა აღარ არის კაცისა: იგი ღიაწლია, გადამეტებული სამსახურია, მსხვერპლია, გმირობაა.

ამ ღვაწლისათვის, ამ მსხვერპლისა და სამსახურისათვის მრავლის-მრავალი კაცი უღონია. ამისთანა კაცების ცხოვრებას რომ ახგარიში გავუკეთოთ, გავთვალ-გამოვთვალოთ, ან ჯამად არაფერი არა დადგება-რა, ან იშვიათს შემთხვევაში ამათის ცხოვრების ჯამი ის იქნება, რომ არა ვცოდეთ, ესე იგი ხსენებულს ხაზზედ დაბლა არ დავიწვიო. ეხლანდელს დროში ესეც კარგია, მაგრამ თვით ეხლანდელს ცოდვილს დროშიაც ამისთანა კაცის სიკვდილი ყველას გულს არ შესძრავს და ძაბით არ მორთავს. ბოროტის უქმნელობა კი არ იზიდავს, კი არ გამსჭვალავს ადამიანის გულს, არამედ ქმნა მადლისა, მარტო მადლის-ყოფელის წინაშე ადამიანი უნებლიეთ იხრის თავს, იყრის მუხლსა და განცვიფრებული მეტყველებს სიტყვით თუ უსიტყვოდ ქებასა და დიდებასა. ეგ იმიტომ, რომ ჭეშმარიტი კაცობა არ-ქონა ცოდვისა კი არ არის, არამედ ქონა მადლისა. კაცურის კაცობის ნიშანი minimum-ი სათნოება კი არ არის, რომელიც არ-ცოდვის საზღვარია, არამედ maximum-ი, რომელიც მადლის სამფლობელოა და საუფლისწულო.

დიდ-ბუნებოვანობა კაცისა იმოდენად მაღალხარისხოვანია, რამოდენადაც „არ-ცოდვის“ საზღვარი უკან შორს დაუგდია და „მადლის“ საზღვარს მიახლოებია. ამ-გზით წაჭარბებული მანძილი ერთად-ერთი საზომია დიდბუნებოვანის კაცისა, ესე იგი იმისთანა კაცისა, რომელსაც ყველა, დიდი და პატარა, თავისიანად ჰხადის, თავისიანსავეთ შაჰხარის, თავისიანსავეთ ჰგლოვობს.

„რომ მე მართლა-და ჭეშმარიტად ბედნიერი ვიყო, საჭიროა ყველა სხვა სულიერნიც ბედნიერი იყვნენ“, — ამბობს ერთი მეცნიერი. მადლის მოედანი და სარბიელი ეს არის. ყოველი კაცი ბედნიერებისათვის იღწვის, მაგრამ ყოველს კაცს მიჩნეული არა აქვს თავის საკუთარ ბედნიერებად სხვისი ბედნიერება, ანუ, უკეთ ვსთქვათ, თავისი საკუთარი ბედნიერება სხვის ბედნიერებასთან განუყოფლად ყოველს კაცს ვერ გაუერთებია.

ამ გაერთებისათვის დიდის ხიდის გადებაა საჭირო და ამას დიდი ღონე უნდა სულისა, დიდი შეძლება გულისა, და ყველა კაცს არ მოეკითხება. ვისაც-კი ეგ ღონე და შეძლება აქვს, იგი მით ნაწილია ყველასი, — ჩემიც, თქვენიც და სხვისაც, იმიტომ, რომ, იგი ჩემს, თქვენს და სხვის ბედნიერებაში ეძებს მხოლოდ და ჰპოულობს თავის საკუთარ ბედნიერებას და, გაშასაღამე, იმისი ბედნიერება თუ უბედურობა — ჩემი, თქვენი და სხვისი ბედნიერება და უბედურობა უნდა იყოს.

ეს ისეთი ძნელი გასადები ხიდია, ეს ისეთი მძიმე და ეკლიანი გზაა, რომ თვითოეული ბიჭი ღვაწლია და მსხვერპლი, და რადგანაც ღვაწლია,

რადგანაც მსხვერპლია, ამიტომაც მაღლია, და რადგანაც მაღლია, ამიტომაც გულთა მიმზიდველია, გამმსჭვალავია გაოცებამდე, გაკვირვებამდე. ამისთანა კაცი მზესა ჰგავს, რომელსაც ბრმაც-კი ჰგრძნობს, თუმცა არა ჰხედავს“.

„მხოლოდ დიდ-ბუნებიანთა კაცთა თვისებაა ერთხელ რწმენილი და აღიარებული გაიხადონ თავის სიცოცხლის საგნად და მას ქვეშ დაუგონ თავისი ცხოვრება და, თუ საჭიროება მოითხოვს, შესწირონ თავი თავისი ნიშნად იმისა, რომ ჭეშმარიტება მეტად უღირს, ვიდრე საკუთარი თავი და საკუთარი სიცოცხლე“.

„სარწმუნოება ჭეშმარიტებაა გულისა და ორსახედ არ ჩაესახება ერთსა და იმავე გულს. როგორც ორსახე ჭეშმარიტებაა შეუძლებელი, ისეც ორსახე სარწმუნოებაც. იგი ან ერთადერთია ერთს გულში, ან სულ არ არის. სარწმუნოება, რომლის დიდი ნასკვი ადამიანის სულიერ წიაღშია, ორთვალა და ორგულა ვერ იქნება, რომ ჩვენიც იყოს და თქვენიც ერთსა და იმავე დროს. იგი ერთთვალა და ერთგულაა, — თუ ასე ითქმის, ვერც თვალს და ვერც გულს ორად ვერ გაყოფს, რომ ერთსაც ჰხედავდეს მართლმადიდებელად და მეორესაც, ერთსაც განუზიაროს სასოება გულისა და მეორესაც ამიტომაც შეურყეველი ერთგულება სხვის სარწმუნოებისა საკუთარის სარწმუნოების შერყევად, უარყოფად. თავდადებულნი ერთის სარწმუნოებისათვის, მეორისათვის თავდადებულნი ვერ იქნებიან და ნამეტანად შეურყეველ ერთგულებისანი. კაცი შეურყეველად მოსავია მარტო იმ სარწმუნოებისა. რომელსაც აღიარებს და გულში ატარებს. უამისოდ სარწმუნოება სარწმუნოება — კი არ არის, სამოსელია, რომელსაც კაცი როცა უნდა იხდის და როცა უნდა იცვამს“.

„სარწმუნოება სინიდისის, სასოების საქმეა და აქ ყველა თავისუფალია და ხელშეუხებელი“.

„განა ძველმა სარწმუნოებამ ძველის ბერძნებისამ არ შეჰქმნა იგი მათი ხელოვნება, რომელიც დღესაც ქვეყანას აკვირებს და სახელს ბერძნისას ჰფენს მთელს ქვეყნიერობაზედ?! ჩვენ, რა თქმა უნდა, ჩვენს ხუროთმოძღვრებას ამისთანა საქვეყნო მნიშვნელობას არ ვაძლევთ, მხოლოდ ვამბობთ, რომ ერს შეხედება ხოლმე დრო, როცა თუხდ მონასტრებისა და ტაძრების შენებით — წყურვილს სულისას იკლავს ხოლმე. ეს საპატიო

წყურვილია, იმიტომ რომ სათავე წარმატებისა ეს წყურვილია და სხვა-არა-რა“.¹¹

„სვიმონ მესვეტე სვეტზედ ავიდა და იქ მიეცა გახრწნილებას სულის საოხად, და ნუთუ ეს სიზარმაცით მოუვიდა და ქვეყანას იმიტომ მოერიდა, რომ ქვეყანა ხელ-ფეხის მოძრაობას, გარჯას და მუშაობას ჰთხოვლობდა და სვეტზედ-კი უძრავად შეეძლო დებულიყო. ამისთანა ამბავს სხვა მიზეზი აქვს, რომელიც თავს იმაღავს ადამიანის მრავალფერს ბუნებაში და, რამოდენად ეს ფარულნი მიზეზნი შორს არიან უბრალო სიკვდილის შეილთა თვალთათვის, იმოდენად მათი პოვნა და მიგნება ხვედრია მარტო იმისთანა კაცებისა, როგორიც რუსთაველია და სხვანი“.¹²

„დიდი მამულის-შვილური სიყვარული და ღრმა სარწმუნოება, ეს ორი უძლიერესი გრძნობა ადამიანისა“.¹³

„14-ი იანვარი ყოველად სადიდებელი დღეა ყოველის ქართველისათვის- ამ დღესა უქმობს, ამ დღესა დღესასწაულობს საქართველოს ერი და ეს დღეა მიცვალებისა ჩვენის განმანათლებლის მოციქულთა სწორის წმინდა ხინოსი. ამ ჩვენს, ღვთის-მშობლის წილად-ხდომილს ქვეყანას ღვთისმშობლისავე ღოცვით და კურთხევით მოეელინა ზეგარდმო შთაგონებული წმინდა ქალწული, გადმოლახა თავისის უძღურის ფეხითა მთანი და კლდე-ნი, მოვიდა იქ, „სადაცა ღმერთნი ღმერთობდნენ და მეფენი მეფობდნენ“, პირ-ქვე დაამხო სალოცავნი კერპთმსახურებისანი და მათს ადგილას აღმართა ჯვარი ქრისტესი. ჯვარი პატიოსანი.

საქართველოს ერმა გადიხსნა გული, შიგ განიბნია იგი ჯვარი პატიოსანი ჯვარ-ცმულის ღმერთისა და თვითონაც ჯვარს ეცვა და არავის-კი არ შეარყევინა არც თავისი გული და არც გულში ღრმად და მკვიდრად გაბნეული ჯვარი. მას აქედ ხუთმეტი საუკუნეა და მთელი ეს ხუთმეტი საუკუნე გულში ჯვარით და ხელში ხმალით იბრძოდა, იღვწოდა, სისხლსა ჰღვრიდა ქართველი კაცი და ნათელი ბნელზედ ვერავინ შეაცვლევინა.

ჩვენის ისტორიის სახელი და დიდება, ჩვენთა დიდებულთა წინაპართა სასწაულთ-მომქმედი მხნეობა, თავ-გაწირვა, თავ-დადება, ვაჟკაცობა სულ იმ ნათელით არის განსხივებული, იმ შარავანდელით არის მოსილი, რომელიც „ძელმა ჭეშმარიტებისამ“, წმინდა ნინოს მაღლით და ღვაწლით აღმართულმა, მოჰფინა მთელს ჩვენს ქვეყანასა. ამ ძელზედ სხივოსანის ასოვით, ქრისტეს წმინდა სისხლით დაწერილი იყო და არის იგი მცნება, რო

მელიც უდიდესია, უძლიერესია ყოველს სხვა მცნებაზედ: გიყვარდეს მოყვასი შენი, ვითარცა თავი შენი.

ამ მცნების მოძღვარს ეთაყვანა ჩვენი ქვეყანა; იგი აღიარა ღმერთად და იმას აუნთო თავისი გული წმინდა სანთლად, რომელიც ღღეს ქამომდე არ გამქრალა და არც გაჰქრება, მინამ არ გაჰქრება თვითონ ქართულიცა. ამ კაცთმოყვარე ღმერთისათვის იწამა ჩვენი ქვეყანა, ამას ანაცვალა, მას შესწირა ყოველივე, რაც-კი ადამიანს საბედნიეროდ აქვს მონიჭებული, ეკლის გვირგვინი დაიდგა თავზედ, ხუთმეტეი საუკუნე გულ-გაუდრეკლად ატარა თავპირ-დასისხლიანებულმა, ჩვენს დრომდე შეუმწიკველად მოიტანა და ტანჯულმა და წამებულმა ჩვენ — შეილებს გადმოგვცა, ეხლა იქვენ იცითო.

ეკლის გვირგვინია, მაგრამ თვალ-მარგალიტით მორთულს გვირგვინს რითი ჩამოჰრჩება? გვირგვინი წამებისა ჭეშმარიტებისათვის, კაცთმოყვარებისათვის, გვირგვინი წამებისა მაშვრალთა და ტვირთმძიმეთა ნუგეშისათვის, გვირგვინი წამებისა ერთმანეთის ძმურად და სიყვარულით განკითხვისათვის, მშვირთა, მწყურვალთა, სნეულთა, საპყართა, და პატიმართა შველისა და ხსნისათვის, ობოლთა, ქერივთა, უპატრონოთა შეწყნარებისათვის — ნუ თუ ყოველივე ეს იგივე თვალმარგალიტები და უფრო უკეთესნიც არ არიან?

დიდი წამება დიდ-ბუნებოვანობის ნიშანია, როგორც დიდი ძლევამოსილობა. დიდი წამება იგივე დიდი გამარჯვებაა, რომელიც წილად ჰხედება ხოლმე დიდ-ბუნებოვანს კაცსა, ხოლო ეამარჯვებული ბედნიერია იმიტომ-რომ თვითონაც სტკება მით რაც გამარჯვებას მოაქვს და წამებული-კი თვით იწვის სანთელსავით და სხვას კი უნათებს.

ამიტომაც ეკლიანი გვირგვინი წამებულისა უფრო უანგაროა, უფრო მიმზიდველია, უფრო საგულ-მტკიცუნეულია და, მაშასადამე, უფრო მშვენიერი, სასახელო და სადიდებელი. მარტო ამ წამებულთა ჰლოცულობს კაცობრიობა, მარტო ამ წამებულთა აღიარებს იგი წმინდანებად და თაყვანსა სცემს ლოცვითა და კურთხევითა.

ეკლიანი გვირგვინი, ჩვენს დღემდე მოტანილი ჩვენთა წინაპართაგან, ამ მშვენიერებითა ჰშვენის, ამ სახელითა სახელოვანობს, ამ დიდებით ჰდიდებულობს. თუ ვისმე სამართლიანად ეთქმის, რომ თვით დაიწვნენ და სხვას-კი გზა გაუნათესო, ეს ჩვენს მამა-პაპას ეთქმის და მაღლობელნი შვილნი ღმობიერებით პირ-ქვე უნდა დავემხოთ მათ საფლავთა წინაშე და ეუგალობოთ დიდება დიდებულთა და ქება ქებულთა.

ამ სამართლიან ქება-დიდებისათვის სხვა უკეთესს ღღეს ვერ ამოირჩევს ქართველი, თუ არ ღღეს, ჩვენის განმანათლებლის სახსოვრად

დაწესებულს. მოგვევლინა წმინდა ნინო, გვამცნო და გვასწავა ქრისტეს რჯული და ახალმა მშვენიერმა აღთქმამ განაახლა ჩვენი ქვეყანა ახალის ცხოვრებისათვის. ქართველმა ამ რჯულს, ამ ახალს აღთქმას შეუერთა ძველისაგან ყოველივე ის, რაც-კი რამ ძვირფასია ადამიანისათვის და რაც თავის დღეში არ დაძველდება, მინამ ადამიანი ადამიანობს: შეუერთა მამული და ეროვნება. ეს სამი ერთმანერთის ღირსი საგანი ისე ჩაიწვნენ, ისე ჩაიქსოვნენ ერთმანერთში, რომ რჯულის დაცვა საქართველოს მიწა-წყლის დაცვად — გარდიქმნა და მიწა-წყლის დაცვა — რჯულის დაცვად. რჯული ჩვენის მამულის, ჩვენის ეროვნობის ხმლად იქცა ზედ-მისევისათვის და ფარად ზედ-მოსეულთათვის.

ქრისტიანობა, ქრისტეს მოძღვრების გარდა, ჩვენში ჰნიშნავდა მთელის საქართველოს მიწა-წყალს, ჰნიშნავდა ქართველობას. დღესაც მთელს ამიერ კავკასიაში ქართველი და ქრისტიანი ერთისა და იმავე მნიშვნელობის სიტყვები არიან. გაქრისტიანების მაგიერ გეტყვიან, — გაქართველდო. ჩვენმა სამღვდელოებამ კარგად იცოდა, რომ მამული და ეროვნობა, რჯულთან ერთად შეერთებული, რჯულთან შეხორც-თვისებული, უძლეველი ხმალია და შეუღწეული ფარი მტრისა წინაშე. სიტყვას ქადაგებისას, სწავლას. მოძღვრებას სულ იმაზედ მიაქცევდა ხოლმე, რომ მამული და ეროვნობა რჯულამდე გააპატიოსნოს, სარწმუნოებამდე აღამაღლოს, ასწიოს და ყოველივე ამ სამს წმინდას და უდიდესს საგანს, ერთად შეერთებულს, თავ-დადებით ამსახუროს, თავ-გაწირვით ამოქმედოს.

აი სად და რაში ჰპოულობდა ჩვენი უწინდელი სამღვდელოება თავის სულიერს და ხორციელს ღონეს, თავის ძლიერებას, პატივისცემას! აი რით გაიმაგრა სამღვდელოებამ სარწმუნოება ქრისტესი ამ პატარა ქვეყანაში, რომელსაც გარშემო ეეშაპი-მტრები ეხვივნენ და ჰლამობდნენ ქრისტიანობა ძირიანად ამოეგდოთ, აი რამ მოაგერებინა ამ პატარა ქვეყანას აუარებელი მტერი! მამული და ეროვნობა მაშველა სამღვდელოებამ რჯულს, რჯული — მამულსა და ეროვნობასა და ეგრედ მოძღვრებულმა ერმა ეს სამება წაიმძღვარა წინ, ათას ხუთასი წელიწადი ომითა და სისხლის ღვრითა გამოიარა და ქართველს ბინაც შეუნახა და ქართველობაცა.

ამ სამთა უწმინდაესთა საგანთა შეერთებამ ასწია ჩვენი სამღვდელოება და დააყენა იმ მაღალ ხარისხზედ, სადაც ყოველი ბიჯი ღვაწლია და სამსახური ქვეყნის წინაშე. მოღვაწეს და მოსამსახურეს ყოველთვის დიდი პატივი და სახელი აქვს და ამიტომაც უწინ სასულიერო წოდებაში შესვლა და ყოფნა დიდ პატივად და დიდ ღირსებად მიაჩნდათ დიდნი გვარიშვილნი, მეფეთა ოჯახისანი და ძენიც — კი ბედნიერად ჰრაცხდნენ

თავიანთ თავს, თუ-კი ეღირსებოდნენ სასულიერო წოდების კაცად გახდომას, სასულიეროში შესვლას და სამსახურსა. ყველამ იცოდა, რა მძიმეა ჯვარი ქრისტესი, ჯვარი მამულისა და ეროვნობისა და სახელიც მოლვაწისა ამ სიმძიმეში იყო. ეს სიმძიმე აპატიოსნებდა ღვაწლსა, ეს ტვირთი ასხივოსნებდა სამსახურსა და ამ პატიოსნებასა და სხივოსნობაში იყო თავ-მოწონებაც და ჯილდოც მოლვაწისა.

ამ სახით წმინდა ნინოს მოციქულობით მოფენილმა და დამკვიდრებულმა ქრისტიანობამ გვისწავა ჩვენ არამც თუ სულიერად, არამედ ხორციელადაც. იმა უდიდესმა მოძღვრებამ, რომელიც ქრისტე ღმერთმა მოუვლინა ქვეყანას ხსნად და ცხოვნებად, თავისი ძლევა მოსილი კალთა გადააფარა ჩვენში ჩვენს მამულს, ჩვენს ეროვნობას, ვითა ობოლნი შეიკედლა, თავისის ღვთაებურის ძალ-ღონით გამოჰზარდა, შეჰმოსა, შთაუდგა გული რკინისა, გაუმძღვარა ჯვარი პატიოსანი და ძელი ჭეშმარიტებისა და აი ათას ხუთასი წელიწადია ამ ძალ-ღონით ქრისტიანობამ შეგვიანახა ჩვენ ჩვენი მიწა-წყალი, ჩვენი ენა, ჩვენი ვინაობა, ჩვენი ეროვნობა.

ქრისტიანობის მოფენა და დამკვიდრება თვითონ ცალკედ, თავისთავადაც დიდი ღვაწლია და, ქრისტიანობამ ქვეთიერსავეთ შეგვკრა და გაგვამაგრა; რომ ქრისტიანობა გაგვიძღვა მამულისა და ეროვნობის შერჩენისა და ხსნისათვის, ღვაწლი იგი გვიორკეცდება, გვიდიდდება, გვიძლიერდება. ეგ გაორკეცებული, ეგ განდიდებული ღვაწლი დაგვდო ჩვენ ჩვენმა განმანათლებელმა წმინდა ნინომ. აი რით არის მართლა სადიდებელი, მართლა სადიდ-ღვესასწაულო იგი დღე, როდესაც ჩვენი ეკლესია დიდებით იხსენიებს ამ მოციქულთა სწორს ქალწულსა. ამა ღვთაებურის მაღლით მოსილმა მოციქულმა დაგვაწაფა დაუშრობელს წყაროს ღვთაებურის ჭეშმარიტებისას და მოგვივლინა იგი მოძღვრება, რომელმაც იშვილა ჩვენი მამული, ჩვენი ეროვნობა და ერისაც და მეორესაც უპატრონა დღემდე.

კურთხეულ ხარ შენ დედათა შორის! დიდება შენდა, დიდება!...”

„საქართველო, როცა კი მოიცლიდა ხოლმე გარეშე მტერთა ზედმოსევისა და მოგერიებისაგან, მაშინვე შეუდგებოდა ხოლმე ქრისტეს აღსარების გამტკიცების და გაძლიერების საქმესა. როცა-კი ქვეყნის მდგომარეობა ნებას აძლევდა, ქართველნი, ცნობილნი სულიერის მოღვაწეობითა და აღტყინებულნი ღვთის მოსაობით და სარწმუნოების გრძნობითა, გამოდიოდნენ გამაერცლებლად და მოსარჩლედ მართლმადიდებულის სარწმუნოებისა აღმოსავლეთში: მცირე აზია, სირია და თვითონ ბალკანისის ნახევარკუნძული თვისდა ახლო მახლო კუნძულებითა დღესაც მხოლოდ-

ზენ ქართველთა მოღვაწეობას სარწმუნოებისათვის. აქ ყველგან მრავალ გვარი ნაშთია დღესაც უტყვ, მაგრამ უტყუარ მოწამედ იმისა, რომ გულ- მოდგინებას ქართველებისას სარწმუნოებისათვის შორსაც გაუდგამს ფე- ხი და ხელი გაუწვდენია. მონასტრები, ქართველთა ხარჯით და ფულით აშენებულნი, არა ერთი და ორი დღესაც ჰღალადებს ათონის მთაზედ, სი- ნაზედ, სირიაში, იერუსალიმის ახლო-მახლო, რომ ქართველთა თავგა- მომეტებით და დიდის მხნეობით უღვაწიათ თავის ქვეყნის გარეთაც სა- დიდებლად თვისის სარწმუნოებისა. მრავალი მაგალითებია დაშთენილი, მრავალი საბუთები ისტორიული, რომ ამ უცხო ქვეყნების მონასტრებში წინამძღვარობა და ხელმძღვანელობა ჰქონიათ ქართველთა სულიერთა მამათა, რომელთაც ცხოვრება და საქმენი თავმოსაწონად ექმნება ქარ- თველსა ყოველთვის.

საქართველოს მეფენი, ჰგრძნობდნენ რა სიდიადეს წმიდათა მამათა მოღვაწეობისას საქართველოს გარეთ, არა ჰზოგავდნენ არა სახსარს, რომ ქონებით უღონობა და ნაკლებულობა არა ჰქონოდათ მონასტრებსა და ეკლესიებს ქართველებისას. ამიტომაც ყველაზედ უხვად შემწირველნი მეფენი იყვნენ. დიდძალი მამულები შეჰსწირეს, დიდძალი ყმები, რომ ამ გზით წყარო ცხოვრებისა შეუწყვეტელი ყოფილიყო ქართველთა მოღვა- წეთათვის საქართველოს გარეთ სადიდებლად და გასაძლიერებლად ქრის- ტეს სარწმუნოებისა“.¹¹

„ქრისტეს რჯული ქართველებისათვის მარტო სარწმუნოებითი აღსა- რება კი არ იყო, იგი ამასთან ერთად პოლიტიკური ქვეითი იყო სა- ქართველოს მრავალ ნაწილების გასაერთებლად და შემოსაყრებად. ერ- თობა სარწმუნოებისა ერთობას ერისას მოასწავებდა. დრო იყო ამისთანა და სხვა არა-რა ელემენტი მაშინ შემძლებელ არ იყო ეს ჩვენის ისტორიის დასაბამიდან სასურველი ერთობა დაედგინა. სხვათა შორის, ქართველი ერი ამისათვის უფროხილდებოდა თავის რჯულს, რომელიც, თავის შინა- გან ღირსების გარდა, დულაბობას უწევდა ერთობასა. ამ სიკეთეს დიდი ხანია მიაგნეს ჩვენთა ბედის-გამგებელთა და არ არის ჩვენი არც ერთი სახელგანთქმული კაცი, ან მეფე, რომ, სხვათა შორის, ამ თვალთ არ ეყურებინა ქრისტეს სარწმუნოებისათვის. ამიტომაც, მოაცალედათ თუ არა პოლიტიკური ტრიალი ბედისა, ყოველი მათგანი სცდილობდა, არა- ფერს ზოგავდა, ქრისტეს რჯული, შინაგანის ღირსებით განდიდებული და ნიშნადეული, გარეთა ღირსებითაც განდიდებინათ, გაემშენიერებინათ და მისი მონასტრები და ტაძრები ყველგან მოეფინათ ქრისტეს რჯულის სა- ხსოვრად და სადიდებლად“.¹²

„ქართველმა, თავისი სარწმუნოებისათვის ჯვარცმულმა, იცის პატი-
ვი სხვის სარწმუნოებისაც ამიტომაც ჩვენს ისტორიაში არ არის მაგა-
ლითი, რომ ქართველს სურვებიყოს ოდესმე სხვისა სარწმუნოების დაჩა-
გვრა და დევნა. სომეხნი, ებრაელები, თვით მაჰმადიანნიცა, ჩვენს შორის
მცხოვრებნი, ამაში ჩვენ ვერაფერს ვერ წაგვავყვდებენ. სხვა ქვეყანაში
სარწმუნოებისათვის დევნილნი და ჩაგრულნი — აქ ჩვენში ჰპოულობდნენ
მშვიდობის-მყოფელს საჯანესა და სინიდისის თავისუფლებასა“.¹⁷

„ქრისტე-ღმერთი ჯვარს ეცვა ქვეყნისათვის და ჩვენც ჯვარს ვეცვით
ქრისტესათვის. ამ პატარა საქართველოს გადაუღელეთ მკერდი და ამ
მკერდზედ, როგორც კლდეზედ, დაედგით ქრისტიანობას საყდარი, ქვად
ჩვენი ძვლები ვიხმარეთ და კირად ჩვენი სისხლი, და ბჭეთა ჯოჯოხეთი-
სათა ვერ შემუხრეს იგი. გავწყდით, გავიულიტენით, თავი გავიწირეთ,
ცოლ-შვილნი გავწირეთ, უსწორო ომები ვასწორეთ, ხორცი მივეცით
სულისთვის და ერთმა მუჭა ერმა ქრისტიანობა შევინახეთ, არ გავაქრეთ
ამ პატარა ქვეყანაში, რომელსაც ჩვენს სამშობლოს, ჩვენს მამულს —
სამართლიანის თავმოწონებით ვეძახით. ცოდვა არ არის, ეს ერი მოსწყე-
დეს! ცოდვა არ არის, ეს ლომი კოლომ საბუდარად გაიხადოს! ცოდვა არ
არის, მელა-ტურამ გამოდრღნას როგორც მძოვრი, როგორც ლეში! რათ?
რისთვის? ვის რა ვირი მოეპარეთ?... რა გითხრათ? რით გაგახაროთ?

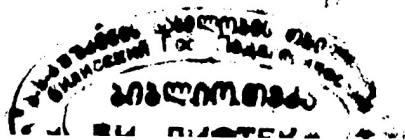
ყველა ეს შეცდელიო და საკითხავად საჭიროა, — რამ შეგვაძლებინა?
რამ გვიხსნა? ჯვარცმულნი ქრისტესთვის როგორ გადავრჩით? წამებულ-
ნი და სისხლ-მთხევლები მამულისათვის რამღა გვაცოცხლა, რამ გვასუ-
ლიერა? მან, რომ ვიცოდით — იმ დროს რა უნდოდა, რა იყო მისი ციხე-
სიმაგრე, მისი ფარ-ხმალი. ვაჟკაცობა უნდოდა, ვაჟკაცი ვიყავით. ხმალი
უნდოდა, ხმლის ჭედვა ვიცოდით. ომის საქმეთა ცოდნა უნდოდა, ომის სა-
ქმენი ვიცოდით. აი, რამ შეგვაძლებინა, რამ გვიხსნა, რამ შეგვინახა!... იმ
დროთა ჩარხზე გაჩარხულნი ვიყავით, იმ დროთა ქარ-ცეცხლში გამო-
ფოლადებულნი, იმ დროთა სამჯედურში ნაჭედნი. „სილბო გვქონდა ნა-
ქსოვისა“ — ვით ქრისტიანებს „და სიმტკიცე ნაჭედისა“ — ვით მეომრებ-
სა და მამულიშვილებს. ამით გავიტანეთ თავი, დროთა შესაფერი ღონე
ვიცოდით, დროთა შესაფერი ხერხი, დროთა შესაფერი ცოდნა გვქონდა,
დროთა შესაფერი მხნეობა და გამრჯელობა. წავიდა ის დრო: დაჩლუნგდა
ხმალი, გაუქმდა ვაჟკაცობა. ეხლა ხმალი თაროზე უნდა შევდვათ, აღა-
რაფრის მაქნისია; ეხლა ან ადლი უნდა გვეჭიროს ხელში, ან გუთანნი, ან
ჩარხი ქარხნისა, ან მართულები მახჩანისა. ეხლა ვაჟკაცობა ომისა კი არ
უნდა, რომ სისხლსა ჰღვრიდეს, ვაჟკაცობა უნდა შრომისა, რომ ოფლი

პლვაროს. კიდეც ვიტყვით, ქვეყანა ეხლა იმისია, ვინც ირჯება და ვინც იცის წესი და ხერხი გარჯისა, ვინც უფრო უფროთხილდება ნაშრომს, ვინც იზოგავს ნაღვაწს. დღეს მძლეოთა მძლეა მარტო ის, ვინც მცველია და ბეჯითი სულითა და ხორციოთა, ცოდნითა და მარჯვენიოთა. გვჭირს-კი დღეს რომელიმე ეს დროთა შესაფერი სიკეთე?... რა გითხრათ? რით გაგახაროთ?

ხმლიანმა მტერმა ვერ დაგვათმობინა, ვერ წაგვართვა ჩვენი მიწა-წყალი, ჩვენი ქვეყანა. ხმლიან მტერს გაეუძელით, გადაერჩით. ქვეყანა და სახელი შევინახეთ, სასხენებელი არ ამოვიკვეთეთ, შევირჩინეთ, საქოლავი არავეს ავაგებინეთ. ხმლით მოსეულმა ვერა დაგვაკლო-რა, — შრომით და გარჯით, ცოდნით და ხერხით მოსეული-კი თან გაგვიტანს, ფეხ-ქვეშიდამ მიწას გამოგვაცლის, სახელს გაგვიქრობს, გაგვიწყვეტს, სახსენებელი ქართველისა ამოიკვეთება, და ჩვენს მშვენიერს ქვეყანას, როგორც უპატრონო საყდარს, სხვანი დაეპატრონებიან. შრომასა და გარჯას, ცოდნასა და ხერხს ვერაინ-ლა გაუძლებს, თუ შრომა და გარჯა, ცოდნა და ხერხი წინ არ მივაგებეთ, წინ არ დავახვედრეთ, წინ არ დაუყენეთ. ვართ კი ყოველ ამისათვის მზად? ან გვეტყობა რაშიმე, რომ ყოველივე ეს ვიცით და ვემზადებით?... რა გითხრათ? რით გაგახაროთ?

ეხლაც ომია, ხოლო სისხლის ღვრისა-კი არა, ოფლის ღვრისა, ომი უსისხლო, მშვიდობიანი. წყნარი. ამ ომმა არც ბუკი იცის, არც ნაღარა. უბუკ-ნაღაროდ სთესავს, უბუკ-ნაღაროდ მკის. კოკისებურ, შხაპუნა ნიღვარს-კი არა ჰგავს, რომ მთა და ბარი თან წაიღოს, მოარღვიოს, მოღაროს და მოგრაგნოს, „მდუმარე წვიმისაებრ ნაყოფის გამომცემელია“. არც რბევა იცის, არც ძარცვა. ეს მის ბუნებაში არა სწერია, თუ თითონ აღამიანმა გესლი უღმობელის სიხარბისა შიგ არ ჩააწვეთა, ბუნება არ მოუწამლა, არ მოუშხამა. ეს ომი შრომისაა, და ვითარცა შრომა — პატიოსანია, ნამუსიანია და ისეთივე თავმოსაწონებელი, თავ-გამოსაჩენი, როგორც უწინ თოფისა და ხმლის ომი იყო. ვაჟკაცობა ამისთანა ომში ბევრით წინ არის სისხლის ომის ვაჟკაცობაზე. ვაჟკაც გულადზე მშრომელი სამის გაფრენით მეტიაო, — იტყოდა გლეხკაცი თავისებურად ზედგამოჭრით, თუ მართალს ათქმევინებთ. რა გლეხკაცი! თითონ დღევანდელი დღე ამას გვეუბნება, ამას ჰღაღადებს და ჩვენ გვესმის კი ეს ღაღადი? ვაი რომ არა!.. მაშ რა გითხრათ? რით გაგახაროთ?

არ ვიცით — რანი ვყოფილვართ, არ ვხედავთ — რანი ვართ, ვერ გამოგვისახია — რანი ვიქნებით! ყურებში ბამბა გვაქვს დაცული და თვალებზე ხელი აგვიფარებია. არც არაფერს ვხედავთ, არც არაფერი გვესმის. უზარმაზარი თხრილია ჩვენ, ქართველების, წინ და აინუნშიაც არ მოგვდის. ამ თხრილის პირას ვდგევართ და საკმაოა ხელი გვეკრახ და

შიგ გადავიჩეხებით დედაბუდიანად. ორბი, არწივიც კი ვეღარ გვიპოვის, ვეღარ დასწვდება ჩვენს ძვლებს, რომ გამოხრან, გამოსწიწნონ, ისეთი ღრმაა ეს თხრილი, ისეთი უძირო. ედგევართ და უღონოდა ებზუთ „მე ვარ და ჩემი ნაბადიო“ და ამ ბზუილიდამ არა გამოდის-რა. იქნება იმიტომ, რომ ყველა ბუზი კი ბზუის, ფუტკართან-კი ყველა ტყუის. ახალო წელიწადო, თუ რამ შეგიძლიან, თვალი აკვირებო, ყურებიდამ ბამბა გამოგვაცალე, ფუტკრისაგან გვასწავლე დროთა შესაფერი სამამაცონი ზნენია, რომ ჩვენმა შემდეგმა მაინც აღარ სთქვას: რა გითხრათ? რით გაგახაროთ?“¹⁸

„ძველნი ფილოსოფოსნი ამტკიცებდნენ და ახალნიც ემოწმებიან, რომ ყველაზედ ძნელი ადამიანისათვის თავისის-თავის ცნობა, თავისის-თავის ცოდნა არის, ესე იგი. იცოდეს რის ძალ-ღონის პატრონია და იმის კვალობაზედ ამ წუთის-სოფლის სუფრაზედ თვისი ჭეშმარიტი ადგილი დაიჭიროს და ცხოვრებას ადამიანისას აქედამ მისცეს თავისი შემძლებელი მხარი. ჩვენ ამაზედ შორსაც წავალთ და ვიტყვი, რომ ყველაზედ ძნელი ადამიანისათვის თავისის ცხოვრების საგნის პოვნა და აჩენაა. მაღალის ზნეობის თვალთა წინაშე აქ საწყაოდ კაცურის-კაცობისა იმოედნად თვითონ საგნის სიღრმე და სიდიდე არ არის, რამოდენადაც საგნის სიცხადე და გამორკვეულობა. მარტო გონება-მაღალს კაცს აქვს წყურვილი ცხოვრების საგნის აჩენისა და მარტო გონება-მაღალს კაცს შეუძლიან აღნიშნოს იგი საგანი მთელის თავის სიგრძე-სიგანით ისე, რომ ყოველს ეამს წარმოდგენილი ჰქონდეს, როგორც თავისი ხელისგული, არც გადაჭარბებით, არც დაკლებულად. აქ სიდიდე თითონ საგნისა არაფერს შუაშია ქრისტე-ღმერთმა გროში ღარიბის დედაკაცისა სხვაზე მეტად შეიწირა, იმიტომ რომ დედაკაცმა გაიწირა ყოველი, რაცა ჰქონდა. საქმე მაღალ ზნეობისა იმაშია, რომ ადამიანმა ის მოიტანოს წუთის-სოფლის სუფრაზედ, რაცა აქვს. ვინც მართლად აღნიშნავს თავისს მოსატანს და უკლებლად მოიტანს, მასზედ ითქმის, რომ იპოვა საგანი ცხოვრებისა და განახორციელა კიდევ“¹⁹.

„ჩუმი, მშვიდობიანი, ღიმილი, არა-მყვირალა და ჩხავანა მოღვაწეობა, — საცა უნდა იყოს, — თუ გულმზურვალობით არის გამთბარი, გულმოდგინეობით წარმართული, ერთგულობით ძირმაგარი და პატიოსნეობით ნათელცხებული, — უტყუარი ნიშანია თითონ მოღვაწის დიდბუნებოვანობისა. იქნება ზოგიერთებს ესამუშოს, ზოგიერთს ეუცხოვოს ეს ჩვენი აზრი, და სიტყვა შემოგვიბრუნოს: „დიდი საქმეა მარტო უტყუარი ნიშანი თითონ მოსაქმის დიდბუნებოვანობისაო“. ეს მართალია, თუ საქმე

ქმნილია, თუ არ არის ქმნილი და მარტო ამაო თავმოწონებით და ცუდ-მედიდობით ხელწატანებულია. მაშინ საქმე დიდი თუ პატარა, სულ ერთია: იგი ხელის წამტანებელის ქარაფშუტობას უფრო გვისაბუთებს და გეომტიკიცებს, ვიდრე დიდბუნებოვანობასა. მაშასადამე, ამ შემთხვევაში პალა ქმნასა პქონია და არა მარტო ხელის წატანებასა და ფოტინსა. არა-ქმნა ყოველ დიდს საქმეს ამცირებს და ქმნა-კი პატარასაც დიდად ჰხდის. ესეც მართალია, რომ ქვეყანაზედ ბევრი იმისთანა დიდი საქმეა, რომელიც თავისთავად ჰხმაურობს, ქარბუქს აყენებს და ყველას თვალ-წინ უდგა მთელის თავის სიდიდითა. ხოლო იმისთანა საქმენიც არიან, რომელთაც ჟღარუნები არა აქვთ და არა ხმაურობენ, მაგრამ მით არა ნაკლები მნიშვნელობა აქვთ წუთი-სოფლის სიმწარის დასატკბობლად და სიმწვავის გასანელებლად“.”

„ყოველს ადგილს. ყოველს საქმეში - რაც უნდა ჩუმი იყოს, რაც უნდა მცირე - ადამიანს შეუძლიან აღმოაჩინოს სიდიადე ღვაწლისა. ტყუილად კი არ არის ნათქვამი ერთის მეცნიერისაგან: „ვინც ორი მარცვალი მოიყვანა იქ, საცა მანამდე მარტო ერთი მარცვალი მოდიოდა, იგი ერთს უდიდეს სამსახურს უწევს კაცობრიობასაო.

ამ წუთის-სოფელში ადამიანს ბევრი და მრავალ-სახის საქმე აქვს საკეთებელი, როგორც კერძოდ თავის-თავისათვის, ისეც ზოგადად ყველასათვის. სათითაოდ ყველას ერთნაირი დანიშნულება არა აქვს, სათითაოდ ყველას რაიმე დანიშნულება კი უსათუოდ აქვს მაღალზნეობის თვალის წინაშე სიდიდე ადამიანისა დანიშნულების სიდიდეზედ არ არის დამოკიდებული. მრავალ-გვარია ნიჭიერება, ღონე და მიდრეკილება ადამიანისა. სიდიდე და ღირსება ის არის, ვინ როგორ აუტრია საქმე თავის ნიჭსა, ღონესა, მიდრეკილებასა და ვინ როგორ უძღვება. თითონ საქმის მეტ-ნაკლებობა აქ არაფერს შუაშია, დიდი და პატარა სულ ერთია. ოღონდ კაცმა იმას მიჰმართოს, იმას ჩაჰვიდოს ხელი, რაზედაც გული მიუწევს და ნიჭი და უნარი მიუწვდება. უამისოდ ყოველი დიდი საქმე მცირეა და ამისით კი ყოველი პატარაც დიდია.

...იგი განუწყვეტელი ბეწკვია ყოველდღიურის ღვაწლისა; იგი ერთი-ერთმანეთზედ ზედსხმული მარცვლებია ადამიანის საყოველღეო მოქმედებისა. რამოდენა სინათლე და სიკეთე უნდა ჩააყოლოს კაცმა ამ უჩინარს მარცვლებს თავის განუწყვეტელის მოღვაწეობისას, რომ მათი კრებული იმად გამოჩნდეს, რასაც მოქალაქეობრივს ქველობას ეძახიან და რაც სამართლიანად გამოიწვევს ხოლმე ქებას, დიდებას, პატივისცემას და მაღლობის გადახდასა. ერთის დიდის საქმით ამის დამსახურება იმოდე-

ხად ძნელი არ არის, ჩვენის უიქრით, რაც ამ ხანგრძლივის დაუღალავის ღვაწლით, დღე-მუდამ ერთი-ერთმანეთზედ ზედ-მიყოლილის სიკეთით მოპოვებული. იმიტომ რომ დიდი საქმე ზოგჯერ ბედისაგან წილად ხდომილია და ადამიანი მარტო ფარ-ხმალია, ბედისაგან არჩეული. აქ კი გამუდმებული თავდადება უნდა, დიდი გულმოდგინება, დიდი ღონე ზნეობისა, დაუცხრომელი სიყვარული, დაუღალავი ბეჯითობა და გაუტეხლობა გულპატიოსანის მუშაისა და გამრჯელისა. ყოველივე ეს უნდა, რომ მარცვლეულობით ნაღვაწი ბოლოს იმოდენა ხევაად აქციოს კაცმა საზოგადოების თვალში, რომ საჯაროდ პატივისცემა და მადლობა გამოიწვიოს. აქ ადამიანი თაოსნობს, ირჯება და არა ბედი...

...თვით იგი საზოგადოებაც კი პატივით და სახელით მოსახსენებელია, რომელსაც თვალი უჭრის ამ-გვარის ღვაწლის დასანახავად. ეს უტყუარი ნიშანია მის გონების აღმატებისა, იმიტომ რომ უბუკ-ნადაროს საქმეს, ჩუმსა და უჩინარს სასარგებლო ღვაწლს ხორცის თვალი ძნელად მისწვდება. აქ გონების მჭრელი თვალი უხდა, რომ თვალად მცირენი, მაგრამ კეთილნი საქმენი, რომელნიც გამუდმებულ შრომით ერთმანეთზედ განუწყვეტლად აკინძოლია, ზედ-ნაყეცია, იცნას დიდის ზნეობის საქმედ და პატივისცემის ღირსად გაჰხადოს. დიდის დანახვა ადვილია, საქმე ის არის, იმა ჩუმთა მუშაკთა უჩინარი ღვაწლი დაინახოს კაცმა, რომელთა ნაღვაწიც აცხოვრებს ქვეყანასა და დედა-ბოძად უდგა თვით საზოგადოებას“.²¹

„ზნე-ხასიათის წრთვნა ზრდაა შინაგანის კაცისა, თუ ეგრე ითქმის. რადგანაც შინაგანობა კაცისა მისი სულიერი ვინაობაა. მისი სულიერი ბუნებაა, მაშასადამე, წრთვნა ზნე-ხასიათისა ზრდაა, გარკვევა მისის სულიერის ვინაობისა, სულიერის ბუნებისა, ანუ, უკეთ ესთქვათ, მისის კაცობისა, ადამიანობისა“.²²

„საესება ერთობ ადამიანისა იმაშია, რომ მის გონების აღმატებულებას შეწონილ ჰქონდეს აღმატებულება ზნე-ხასიათისა. საჭიროა ზნე გაწმენდილი და გაფაჭიზებული ჰქონდეს პატიოსნებითა, ნამუსიანობითა, კაცთმოყვარეობითა და სამართლიანობის გრძნობითა. უამისოდ მისი მსჯელობა და ყოფაქცევა ერთმანეთს გაღუდგება, ერთმანეთს არ შეეთანხმება, მისი აზრი სხვა იქნება და ყოფა-ქცევა სხვა, გონება ერთს ეტყვის და გული სხვას აქმჩევინებს. უზნეობა, უხასიათობაც ეს არის და ამ ზნეობითა და უხასიათობით არის ავი ზნეუწრთვენელი სწავლული კაცი“.

ჯეშმარიტი განათლება განვითარებულ გონების და გაწურთენილის ზნე-ხასიათის ერთმანეთთან შეუღლებაა განუყრელად. თუ კაცს ან ერთი აკლია, ან მეორე, იგი განათლებული არ არის და, ჩვენის ფიქრით, ისევ გონებაგანუვითარებელი და ზნე-ხასიათ გაწურთენილი კაცი სჯობია, ვიდრე გონებაგანვითარებული და ზნე-ხასიათ გაწურთენელი. ხოლო ზნე-ხასიათის წურთენა დიდად დამოკიდებულია სწავლასა და ცოდნა-ზედა, და ამიტომაც ჩვენა გვგონია, რომ თუ სკოლას უნდა თავის დანიშნულება შეასრულოს, ეგ სწავლა-ცოდნა ზნე-ხასიათის წურთენასაც უნდა შეუ-რჩიოს, ესე იგი იმ თვისების სწავლა-ცოდნა უნდა აძლიოს, რაც გონე-ბის გახსნილობასაცა ჰშველის და ზნე-ხასიათის წურთენასა და დამთა-ერებასაც უხდება და ჰრგებს“.²³

„გმირობა, რა სახისაც უნდა იყოს, სულის ღონეა და არა ხორცისა, და ამიტომაც გმირის სიყვარული მარტო სულითვე ღონიერს შეუძლიან. აქ ხორციელს თვალს ვერას გააჭრევენებთ, სულიერი თვალი უნდა და ამ სულიერის თვალის ახილება მარტო ცოტად-თუ-ბევრად რიგიანს განათლებას შეუძლიან და სხვას არასფერს“.²⁴

„რა არის იგი სწავლა, განათლება, ზნეობა-გაწურთენილობა, რომ თავისუფლების ჯეშმარიტი მნიშვნელობაც ვერ გამოარკვევინოს ადამი-ანსა, იმოდენა ღონე არ მისცეს სულისა, რომ ადამიანი მის მაღალ მნი-შვნელობას ასწვდეს და ბოროტის ქმნის თავისუფლებას სიკეთის ყმო-ბა არ არჩევინოს“.²⁵

„ღღევანდელს სკოლას სახეში აქვს მარტო ჯეშ-გონების წარმატება და გაძლიერება, თუმცა ბევრს შემთხვევაში საქმე ისე მიჰყავს, რომ ვერც ერთსა სწვდება და ვერც მეორეს. ეხლანდელი სწავლა-ცოდნა სკოლი-სა თუმცა ჰშველის კაცს გონების თვალთ დაანახვოს და გონებისავე ყურით გააგებინოს, რაც კაცის გარეშე მო არსებობს და თავს იჩენს, მა-გრამ ადამიანის საქციელზედ-კი თითქმის სრულებით არა ჰმოქმედობს. ამიტომაც ღღევანდელს ღღეს ადვილად შესაძლოა შეჰხედეთ, — კაცი ცოდნით ერთი იყოს, მოქმედებით და ცხოვრებით — კი სრულებით სხვა. ეს იმიტომ არის, რომ დედა-აზრნი, სკოლაში სწავლა-ცოდნით გამორკვე-ულნი, მარტო ფორმალურად არიან მიღებულნი და არა მათის შინაგანის აზრითა, არა მათის ბუნებურის შინაარსითა“.²⁶

„ღღეს ყოველიფერი შეწირული აქვს მარტო გონების გახსნას და და-ვიწყებულია, რომ ადამიანს, ჯეშ-გონების გარდა, გულიცა აქვს, რომე-

ლსაც კაი-კაცობისათვის ისეთივე წურთენა და გახსნა უნდა, როგორც ცოდნისათვის ჭკვა-გონებასა“.”

„ჩვენში ხორციელი თვალი უფრო მოქმედებს, ვიდრე თვალი სული-
სა“.”

„საკმაოა კაცმა გაიხსენოს მარტო სახელი გაბრიელ ეპისკოპოსისა, რომ გულში მაღლი ჩაუფინოს, ვითარცა მზის შუქი.

თითოეული წამი მისის ცხოვრებისა — მოძღვრებაა, მაგალითია, ან-
დერძია ჩვენთვის და ჩვენის ქვეყნისათვის. ერთად — კი მთელი მისი ცხოვრება ერთი დიდი სკოლაა მაღალ-სათნოებისა და სიყვარულისა, მართლისა და ჭეშმარიტებისა, მაღლისა და მოწყალებისა. მე ამაზე ბევრს არას ვიტყვი, რადგანაც ბევრი უკვე ითქვა და ბევრსაც კიდევ იტყვის შთამომავლობა, რომელიც ამ საისტორიო კაცს განიკითხავს თავისის სა-
მართლიანის განკითხვითა.

მე მსურს მხოლოდ აქ აღვნიშნო ერთი იმისთანა მხარე ამ დიდებულ კაცისა, რომელშიაც არის, ჩემის ფიქრით, სხვათა მრავალთა შორის, ერთი მისი დიდი მნიშვნელობაცა. მე არ ვიცი იმისთანა სხვა კაცი, — საერო, თუ სამღვდელო, — რომლის გულშიაც მომეტებულის მშვიდო-
ბის-ყოფით მომეტებულის და-ძმობით ერთად დაბინავებულიყოს სამოქ-
მედოდ მეცნიერება და სარწმუნოება. განსვენებული ღრმად-მიწვენილი მეცნიერი იყო და იმოდენადვე ღრმად-მორწმუნეცა. აქ არის, ჩემის ფი-
ქრით, მისი აღმატებულება, მისი მნიშვნელობა არამც თუ მარტო ჩვენთ-
ვის, სხვისთვისაც, რადგანაც ბევრსა ჰგონია, რომ მეცნიერება და სარ-
წმუნოება ერთმანეთში მოურიგებელნი და მოუთავსებელნი არიანო. იგი-
მაგალითი ამ მორიგებისა და მოთავსებისა.

ქვეყანა, ბატონებო, სავსეა ხილულითა და არა-ხილულითა ადამია-
ნის სულიერ და ხორციელ თვალისათვის. ერთის ბრძნისა არ იყოს, „ზო-
გი საგანია, რომ თუ არ დაინახე, ვერ ირწმუნებ, და ზოგი-კი იმისთანა,
თუ არ ირწმუნე ვერ დაინახავ“. ბუნება ადამიანისა იმისთანაა, რომ სუ-
ლთა-სწრაფვა ჩვენი ერთსაც ეტანება და მეორესაც საცნაურად ორ-
სავე გზით, და მით უფრო, რაც ადამიანი თვალახილულია და გონება-გა-
ღვიძებული. ნება-უნებლით ამ ორს სამფლობელოში დადის მოუსვენრად
გონება და გული ადამიანისა, რომ იპოვოს ბინა და იქ დაღალული სული
შეასვენოს ხოლმე გულთა-ძერისაგან და მსოფლიო ღელვისაგან.

ამ ორს სამფლობელოთა შორის შემაერთებელ ხილსა სწნავს მარტო
სიბრძნე, რომელიც ასე იშვიათია ამ წუთისოფელში, რომლითაც ასე სა-

ესე იყო განსვენებული მღვდელ-მთავარი და რომელიც, ჩემის ფიქრით, სხვა არა არის. რა, გარდა მეცნიერების და სარწმუნოების ერთმანეთში ბედნიერად მორიგებისა, ერთმანეთის შეუბაღადავად და დაუმონებლად. ამისთანა სიბრძნეს სწვდებოდნენ მარტო იმისთანა გენიოსები, როგორც ნიუტონი და სხვანი მისებრი, ერთსა და იმავე დროს ღვთისა და ბუნებისმეტყველნი.

მთელი მოძღვრება აწ განსვენებულის სახელოვანის მღვდელ-მთავრისა რომ აიღოთ, ძნელად იპოვით მაგალითს, რომ მეცნიერება გაეწიროს სარწმუნოებისათვის, ან სარწმუნოება — მეცნიერებისათვის. პირიქით, იგი სარწმუნოებას ამეცნიერებდა და მეცნიერებას ასარწმუნოებდა, თუ ასე ითქმის, და მთელი სიბრძნე მისი ამაშია გამოსახული.

იგი ერთს თავის ქადაგებაში სთხოვდა თავისს სამწსოს, რომელიც ყოველთვის სულ-გაქმენდით უსმენდა ხოლმე, ევედრებით ღმერთს რომ მომცეს მე ძალა ჯეროვნად ვემსახურო ეკლესიასა, ესე იგი, თქვენს ცხოვრებასაო, რადგან თვითოეული თქვენგანი და ჩვენგანი ერთად შეადგეს იმ კრებულს, რომელსაც ეკლესია ღვთისა ჰქვია. ეს მისთვის ლიტონი სიტყვა არ იყო, საღვთო წერილიდამ ამოკითხული და გაზეპირებული. ეს იყო მისი სიმბოლო, ეს იყო მისი განათლებული რწმენა, ეს იყო მისი გამეცნიერებული სარწმუნოება და გასარწმუნოებული მეცნიერება, ეს იყო ის, რასაც სიბრძნეს ეძახიან და რის გარეთ მსახურება თვისი მსახურებად არ მიაჩნდა, ღვაწლი — ღვაწლად, მაღლი — მაღლად, საქმე საქმედ. არ არის არც ერთი მაგალითი, რომ სადმე და რაშიმე ესუსტნოს ამ რწმენისათვის. პირიქით, თვისი ხანგრძლივი სამსახური მარტო ამ რწმენას შესწირა და შეაღია. კაცთათვის მსახურება მსახურებაა ღვთისაო, — ამას მარტო ღრმად გამეცნიერებული სარწმუნოება იტყვის და ამისთანა სარწმუნოებისა იყო იგი, ვისიც სიბრძნე მარტო ჩვენ არ გვანცვიფრებს.“¹⁴

„ცხოვრება ცალკე ადამიანისა, თუ მთელის ერისა, უფრო წინვა-გლეჯის ბაზარია. დღეს ესეა მოწყობილი და რას იზამ? ცხოვრება მარტო ალებ-მიცემობაა ერთმანეთის ჭკუისა, თუ ხელის ნაწვა-ნადავისა, ნა-ამაგარ-ნაშრომისა, ნაომარ-ნარბევისა. იგი ის მოედანია, საცა ჭიანჭველასავით ირევა დიდი და პატარა, საცა მაძლარი მშვიდრს წვრილად უფხვნის, გამარჯვებული დამარცხებულს ფეხ-ქვეშა სთელავს, ძლიერი უძლურს ეტანება შესაჭმელად, უძლური ძლიერს გაურბის და ორნივე — დამწვევიც და გამქცევიც — ერთსა და იმავე დროს ერთსა და იმავე ღმერთს ეხვეწებიან — ხელი მომიმართო.

ჯოჯოხეთი იქნებოდა ეს ასეთი ცხოვრება, რომელსაც სხვა მიზანი არსებობისა არა აქვს, თუ არ ის, რომ ადამიანი ბედნიერი იყოს, სიამოვნებას, ლხენას და სიხარულს არ იყოს მოკლებული. ვამბობთ, ჯოჯოხეთი იქნებოდა, რომ ამ წიწვა-გლეჯის ბაზარში სხივფენილ მადლსაც არ გაჰქონდეს თავისი პატიოსანი ნაამაგარი, თავისი ნაშრომ-ნაღვაწი კაცთა სანუგეშოდ და სასიქადულოდ. დიდ-ბუნებოვანობა ცალკე ადამიანისა, თუ მთელის ერისა, მის-მიერ გატანილ მადლის მეტ-ნაკლებობაშია. ეგ მეტ-ნაკლებობა მადლისა არის უტყუარი საწყაო ცალკე ადამიანის, თუ მთელის ერის, კაცურ-კაცობისა, მისის შინაგან სიმაგრისა, ქეაკუთხედი მისის აღმატებულობისა. მადლი არის კრებული იმა კეთილთა, რომელიც შეადგენს ზნეობურს განძს, როგორც თვითოეულ ადამიანისას, ისეც მთელის ერისას, და ეგ განძია იგი კლდე, რომელზედაც შენდება ციხე-სიმაგრე ერის ცხოვრებისა, ერის აწმყოსი, ერის მერმისისა“.⁴⁰

„თქვენო ყოვლად უსამღვდელოესობავ!“ ჩე ვბედავ თქვენს წინაშე ხმის ამოდებას დღევანდელ დღეს არა იმისთვის, რომ თქვენ ჩემს ქებას დიდებას ჰსაჭიროებდეთ. თქვენი საქმენი, თქვენი ღვაწლმოსილი სიცოცხლე ჩემზე უკეთესად ჰღადადებს თქვენს ქებასა და დიდებასა და ჩემი თქმა არას მოუმატებს თქვენს სათნოებით მოპოვებულს სახელსა.

ნამეტანობაში ნუ ჩამომართმევთ და გულით წმიდით ვიტყვი, რომ სჩანს ღმერთს კიდევ არ დავეიწყებოვართ, რადგანაც თქვენისთანა სათნოებთან კაცს მოუვლენს ხოლმე ჩვენს ქვეყანასა და რაკი თქვენისთანაებსა ვხედავთ, გულს კვლავ ერჩის წუთი-სოფლისაგან ღონე-მიხდილი სასოება და წუთი-სოფლისაგანვე გამქრალი იმედი უკეთესის დღეებისა. უღონობა ქვეყნისა მარტო უფულობა და უქონლობა კი არ არის, როგორც ეხლა ბევრსა ჰგონია, არამედ, უფრო ისა, როცა სათნოებანი, კეთილ-მომქმედი, მაღალ-ზნეობის კაცი არა ჰყავს. სიმაგრე ქვეყნისა, ქვეყნის ძალ-ღონე, ერის შემნახველი და გამდიდრებელი ქვეითკირი ადამიანის ცხოვრებისა მარტო სათნოებაა და მარტო სათნოებანი კაცი ჰქმნის ამ წუთისსოფელს ტაძრად, სადაც ღმერთს აღიდებენ, და სამოთხედ, სადაც ბედნიერება ადამიანისა ჰსადგურობს.

თქვენი ცხოვრების წმიდათა-წმიდად ორი დიდი საგანია: ერთი ღმერთი და მეორე თქვენი სამშობლო ქვეყანა. ღმერთს ღმრთისას აღლევდით, ქვეყანას ქვეყნისას და ორსავე ემსახურებოდით ერთმანეთის დაუკლისად გულმხურვალებით და სიყვარულითა. ერთი წუთიც არ ვიცი თქვენს სიცოცხლისა, რომ ცხოველყოფელი შუქი ამ ორკვე სიყვარუ-

ლისა არ მიჰფეროდეს თვითვეულს თქვენს საქმეს, თვითვეულს თქვენს მოქმედებას. ქვეყანას ემსახურებოდით ღმრთისათვის და ღმერთს აღიდე-
ბდით ქვეყნისათვის, რადგანაც ღმერთი არის სიყვარული და სიყვარული
მხსნელია ქვეყნისა.

თქვენი სიცოცხლე მთელი და განუწყვეტელი სათნოებაა, სათნოე-
ბა, რომლის მაგალითს მარტო იმ მაღლით ცხებულ მღვდელ-მონაზვნების
შორის ეპოულობთ, რომელნიც ერთს ღროს ყოფილან ჩვენში ჩვენდა
საბედნიეროდ და ეხლა, ჩვენდა საუბედუროდ, აღარ არიან. თქვენ ხორცი
დაუმორჩილეთ სულსა და ერთი უდიდესი სათნოებაც ეს არის. გშიოდათ
და არა სჭამდით, გწყუროდათ და არა სვამდით, გციოდათ და არა თბე-
ბოდით იმისთვის კი არა, რომ ვითარცა ანგარმა და ძუნწმა ვერცხლი და
ოქრო მოიხვეჭოს, არამედ იმისთვის, რომ რაც საკუთრად თქვენის
ვისთვის არ გემეტებოდათ, რასაც თქვენს თავს აკლებდით, ის სხვას შე-
ჰმატოთ, სამადლოდ, საქვეყნოდ გასცეთ, თქვენს სამშობლოს მოახმაროთ.
მართალი უთქვამს, ვინცა სთქვა, რომ ორნაირი სათნოებაა ქვეყანაზე
ადამიანის ღირსების აღმნიშვნელი: ერთი უქმი, რომელსაც მოსდევს არა
ქმნა ბოროტისა, მეორე მომქმედი, რომელსაც მოსდევს ქმნა კეთილისა.
პირველი მაგდენი ვერაფერი ღვაწლია. სადიდებელი კაცისა მეორე სათ-
ნოებაა და ამისთანა სათნოების პატრონი თქვენა ბრძანდებით.

„თქვენ აღგვიდგინეთ ჩვენნი დავიწყებულნი წმინდანნი შიო მღვიმელი
და იოანე ზედაზნელი. სხვამ რაც უნდა სთქვას და ჩემის ფიქრით კი
კაცი ის არის, ვისაც გულითადი რწმენა რისამე აქვს ქვეყნის საკეთე-
ლოდ მის მიერ აღიარებული და იმ რწმენას ემსახურება თავ-დადებით.
თქვენ გწამთ, რომ ადამიანის მხსნელი მისი რჯული და სარწმუნოებაა
და ამ გზაზე ღვაწლ-მოსილობისათვის არა დაგიზოგიათ-რა. ამისდა მო-
წმად თქვენს მიერ აღდგენილი მონასტრებია. ეს ნაშთი ჩვენის სულიე-
რად ზე-აღსავლობისა. აქ მეტია თვითვეულის თქვენის ღვაწლის ჩამო-
თვლა და მარტო ამას ვიტყვი, რომ თქვენი მაღლით ცხებული მარჯვენა
ყველგან მიგიწვდენიათ, საცა კი თქვენის ქვეყნის, თქვენის ერის საკე-
თილოდ საქმე რამ აჩენილა. არ არის არც ერთი საერთო საქველ-მოქმე-
დი საქმე ქართველობისა, რომ თქვენი უხვი წვლილი არ ერიოს, თქვენი
ლოცვა-კურთხევა წინ არ უძღვოდეს, თავს არ დასტრიალებდეს“.³¹

„სამი ღვთაებრივი საუნჯე დაგვრჩა ჩვენ მამა-პაპათაგან: მამული,
ენა და სარწმუნოება. თუ ამათაც არ უპატრონეთ, რა კაცები ვიქნებით,
რა პასუხს გავსცემთ შთამომავლობას“.³²

„მამული!.. ამ სიტყვის ყოვლად-მპყრობელი მნიშვნელობა ვრცელია და ფართო. იქ, საცა ხალხობა დარღვეული არ არის და განთვითულება — ეგ ჭირთაჭირი არა მეფობს, იქ მაგ სიტყვის აზრი ცხოვრების მიმნიჭებელი სულია, მთელის ხალხის ერთიანი მაჯის ერთიანი ძარღვია. იქ მაგ სიტყვის ხსენებაზედ თვითუღსა — მთელის ხალხისა და მთელს ხალხს — თვითუღსა ჭირი და ლხინი წარმოუდგება ხოლმე. იქ მაგ სიტყვის ხსენებაზედ დიდი და პატარა, ქალი და კაცი თავის ქვეყნის ნალველითა ნაღვლობს, ლხენითა ლხინობს, დღეობითა და ღიღებითა — დღესასწაულობს. იქ მაგ სიტყვაში ყოველია, და ყოველში ყველა არის“⁴³

„ჩვენ არა ერთხელ გვითქვამს, რომ ერის პირქვე დამხობა, გათახსირება, გაწყალება იქილამ დაიწყება, როცა იგი თავის ისტორიას ივიწყებს, როცა მას ხსოვნა ეკარგება თავისის წარსულისა, თავისის ყოფილის ცხოვრებისა, დავიწყება ისტორიისა, თავისის წარსულისა და ყოფილის ცხოვრების აღმოფხვრა ხსოვნისაგან — მომასწავებელია ერის სულით და ხორციით მოშლისა, დარღვევისა და მთლად წაწყმედისაცა. წარსული — მეკიდრი საძირკველია აწმყოსი, როგორც აწმყო — მომავლისა. ეს სამი სხვადასხვა ხანა, სხვადასხვა ჟამი ერის ცხოვრებისა ისეა ერთმანეთზედ გადაბმული, რომ ერთი უშეოროდ წარმოუდგენელი, გაუგებარი და გამოუცნობია. ამიტომაც არის ნათქვამი ერთის ბრძნისაგან, რომ აწმყო, შობილი წარსულისაგან, არის მშობელი მერმისისაო. ეს სამთა ჟამთა ერთმანეთზედ დამოკიდებულება კანონია ისეთივე შეურყეველი და გარდუვალი, როგორც ყოველივე ბუნებური კანონი.

ბევრს ერს ქვეყანაზედ სულაც არა ჰქონია წარსული, სულაც არა ჰქონია ისტორია, ესე იგი იმისთანა ცნობიერი ცხოვრება, რომელიც გამოსახავს ხოლმე სულიერს და ხორციელს ვინაობას ერთიანის კრებული-სას, მის მიზიდულობას, მის აზრს და საგანს არსებობისას, მის წმიდათა წმიდას; და რომელიცა მკის თავის დროებისათვის და ამასთანავე სთესს მერმისისათვის. ამისთანა ხალხნი დღესაც ბევრნი არიან ქვეყანაზედ ამისთანა ხალხი უბინაო კაცსა ჰგავს, რომელმაც არ იცის — ვინ არის, რისთვის არის, საილამ მოდის და სად მიდის. ამიტომაც ესეთი ხალხი ბევრით არ გამოირჩევა პირუტყვთაგან და იქნება ბევრში უკანაც ჩამოურჩება. უღმობელი კანონი ისტორიისა ამისთანა ხალხს ვერ დაიხდობს ეხლანდელს დროში, და სხვა უფრო ძლიერის ისტორიის მქონე ერი დაეძგერება თუ არა, თანაც გაიტანს და შეიწირავს ხოლმე ამისთანა ხალხსა.

თუ ესეთი არა, ბევრი მეტი აღარ არის იგი ერი, რომელსაც ისტორია ჰქონია და იგი ისტორია დაუვიწყნია; აღარც ამისთანა ერსა აქვს

გვედრად მოკიდებული ფეხი არსებობისათვის საჭიდაოდ, იმიტომ რომ, რა იყო - ის დაეიწყებული აქვს და, მაშასადამე, რა არის - არც ის იცის. არ იცის რა გაიმაგროს, რისთვის გაიწიროს თავი, რას გამოესარჩლოს და რას არა. ფეხ-ქვეშიდამ გამოცლილი აქვს ის მაგარი მიწა, იგი ტანი თავის ვინაობისა, რომელსაც ისტორია შეადლუებს ხოლმე მამა-პა. პათა ნაღვაწ-ნამოქმედარისაგან საშვილიშვილოდ ფეხმოსაკიდებლად და მოსამაგრებლად. იგი დიდება, იგი სახელი, რომელსაც ამისთანა ერი ჩაინარჩუნებს ხოლმე წარსულისაგან თავის გულში, თავის სამღერალსა და საგალობელში, თავის ზღაპრებსა და მოთხრობებში, მართალია, ბევრს ანუგეშებს ხოლმე ჭირსა და ლხინში, მაგრამ, რაც დრო მიდის, ეგ ნუგეშიც, ისტორიის დაეიწყებასთან ერთად, ნელდება და თანდათან ჰქრება. იმიტომ რომ სამღერალსა და საგალობელში, ზღაპრებსა და მოთხრობებში ჩარჩენილნი სახსოვარნი, ისტორიის დაეიწყების გამო, მართალს აღარა ჰგვანან და უაზრო და უსაგხო ზღაპრადღა გარდაიქცევიან, როგორც მთქმელის, აგრეთვე გამგონის თვალშიაც. ამის გამო ამ სახსოვრებში ის ცეცხლ-მოსაკიდებელი ძალ-ღონე აღარ არის, რომელიც კაცს ააფეთქებს ხოლმე მოქმედებისა და გარჯისათვის, და რაკი ეს არ არის, ყოველი ეს განძი და საუნჯეც-კი, წარსულისაგან გადმოლოცვილი, ამაო და ფუჭია ერის გამხნეებისათვის. ერის დღეგრძელობისათვის.

თუნდ ეგეც არ იყოს, შვილმა უნდა იცოდეს, სად და რაზედ გაჩერდა მამა, რომ იქიდან დაიწყოს ცხოვრების უღელის წევა. შვილს უნდა გამოჩვენებული ჰქონდეს, რაში იყო მართალი და კარგი მისი მამა, რაში იყო შეცდარი, რა ავი მიიჩნია კეთილად, და რა კეთილი - ავად, რა უმართავდა ზელს, რა აბრკოლებდა, რისთვის ირჯებოდა და მხნეობდა, და რისთვის და რაში უქმობდა. უამისოდ თითონ შვილი, რაც გინდა მხნე და გამრჯეული იყოს, უხორთუმო სპილოს ეგვანება, დავით გურამიშვილისა არ იყოს, და ამ წუთისოფელში ვერას გახდება.

ჩვენ ერს ორი ათასი წელიწადი უცხოვრია ისტორიულის ცხოვრებით. ბევრი მაგარი და ბევრიც უეარგისი ქვა ჩაუდგია იმ საძირკველში, რომელზედაც დღეს ჩვენი აწმყოა დამყარებული მერმისის ამოსაგებად. რომ მართლა ესეა, ამისი საბუთი თვალწინ გვაქვს. რა შეგვიანახავდა ამ ერთ მუჭა ხალხს ამ ორიათას წელიწადს ამოდენა დაუძინებელ მტრებს შორის. რათ და როგორ შეგვარჩენდა ხარბობა უცხო თემთა ამ მშვენიერად შემკულს წალკოტსა, რომელსაც საქართველოს ეძახიან, თუ ჩვენს წარსულს ჩვენის ცხოვრების საძირკველში მაგარი ქვა არ ჩაედგა. ეს ერთის მხრით, მეორეს მხრით - რა ჩამოგვარჩენდა ასე უწყალოდ სხვა ქვეყნებსა ან განათლებასა, ან ვამდიდრებაში, თუ ამისთანა ქვეყნის პატრონთა ცხოვრე-

ბის საძირკველში მაგარ ქვასთან ერთად უვარგისი და ფხვნილი ქვაც არ ჩაეყოლებინა ჩვენს ისტორიას.

რომელია სიმაგრე ჩვენის ცხოვრებისა და რომელი სიფუყე და სისუსტე, ამას ხსნის და გვითარგმნის ხოლმე მარტო ისტორია, და თუ იგი დავივიწყეთ, მაშინ დაგვივიწყნია ჩვენი ცხოვრების სათავეც, ჩვენის ცხოვრების ფესვი, ჩვენის ცხოვრების საძირკველი, და თუ ასეა — რაღაზედ უნდა დავამყაროთ ჩვენი აწმყო, ჩვენი მერმისი?..“

„ისტორია იგი დიდებული ტაძარია, საცა უწირავს ერთიან სულსა ერისას და საცა აღუმართავს ერს თავის დიდებული და დიდ-ბუნებოვან კაცთა უწმინდესნი ხატნი და ზედ წარუწერია დიდთა საქმეთა მოთხრობა, ვითა საშვილშვილო ანდერძი. ერი, რომელსაც ახსოვს ეგ თავისის ერთიანის სულის წირვა, ეგ თავის დიდბუნებოვანნი კაცნი და დიდთა საქმეთა ამბავი, კეთდება, მხნევედება, ჰგულოვანდება და თავმოწონებულია ყველგან, ჭირია თუ ლხინი. ამ ღირსებათა პატრონი ერი არ დაუვარდება, არ დაუძაბუნდება არავითარს ზედმოსეულს უბედურებასა და განსაცდელსა. იგი გულგაუტეხელად იბრძვის. იღწვის, გამხნევებული თავის მამა-პაპის მაგალითითა და ანდერძითა, და მარტო გულგაუტეხელი მებრძოლი დაინარჩუნებს ხოლმე ბურთსა და მოედანს ამ წუთისოფელში.

დიდ-ბუნებოვან კაცთა და სახელოვან გმირთა მაგალითებით ისტორია სწურთნის ერსა, ზრდის, და დიდებულნი საქმენი კიდევ გულს უკეთებენ მოქმედებისათვის, აქეზებენ, ამხნეებენ, თუ ნამეტნავად ის მაგალითები ერის საკუთარის ისტორიისანი არიან. ერი თავის გმირების ცხოვრებითა და მაგალითებით უნდა ჰსულდგმულობდეს, თუ მართლა ერობა ჰსურს და აგრეც არის, საცა ერი ერობს. აბა შეხედეთ სხვა ქვეყნებს, ერთი იმისთანა სახელოვანი კაცი არა ჰყოლიათ, რომ მის სახსოვრად ძეგლი არა ჰქონდეთ აღმართული? რისითვის? სულ იმისთვის, რომ დიდმა თუ პატარამ დაიხსომოს თავისი სახელოვანი კაცი, სულ მუდამ თვალ-წინ იყოლიოს და მის მიბაძვას ეცადოს.

ეს მრავალგვარი მნიშვნელობა ისტორიისა ერის გამოცოცხლებისათვის კარგად იცოდნენ თავის ერის გულშემატივართა სხვა ქვეყნებში. იგი სახელოვანნი მამულისშვილნი, ყველაზედ უწინარეს, ერის გამოკეთებისათვის დაეიწყებულის ისტორიის აღდგენას შეეცადნენ. გამოღვიძებამ ერისამ უგემურის ძილისაგან ყველგან აქედამ დაიწყო თავისი დასაწყისი, და ამ-გზით გამოფხიზლებულ ერის კეთილდღეობასა და ხელახლად აღორძინებას ღღეს ბევრგან ჩვენის თვალთ ვხედავთ“.³⁵

„უკეთესნი და უდიდესნი მომქმედნი ერისა ხომ სხვა არა არიან-რა, თუ არ ერის გულის-ხადების და წყურვილის გამომეტყველნი და გამახორციელებელნი, რომელნიც ამის გამო თითქო შემოქმედობენ, თითქო ჰქმნიან ისტორიას. ამიტომაც ეს ამისთანა მომქმედნი, ვაშობთ ჩვენ, და-უვიწყარნი უნდა იყვნენ, თუ ერს კიდევ ეროვნება ჰსურს და დედამიწის ზურგიდამ მტკერსავით ასაგველად არ გადაუღვია თავი. დავიწყება ამათი — საკუთარის ვინაობის დაიწყება, და თუ კაცს თავისი ვინაობა არ ახსოვს, რიდას მაქნისია? იგი ნადირია, რომელსაც რაკი დედის ძუძუს მოაშორდება, აღარ ახსოვს თავისი მშობელი და სიცოცხლის მიმნიჭებელი. გარდა იმისა, რომ ამ უკეთესთა და უდიდესთა მომქმედთა მეოხებით და ღვაწლით ეცხოვრობთ დღესა და ესულდგმულობთ, ამათ სხვა სამსახურიც მიუძღვით ჩვენ-წინა ისინი ცხოველი მაგალითებია მისი, თუ რა სიმადლემდე შეუძლიან ერს ამა თუ იმ გარემოებაში მიაღწიოს. რამოდენადც დიდ-ბუნებოვანია ამისთანა მომქმედი, რამოდენადც ეს დიდ-ბუნებოვანობა ხშირია რომლისამე ერის ისტორიაში, იმოდენად უფრო უტყუარი საწყაო გვაქვს ხელთ ერის სიკეთის, ძალ-ღონის და შემძლეობის აწყვისათვის. თუ გუშინ იყვნენ ჩემის სისხლისა და ხორცის დიდებულნი და სახელოვანნი კაცნი, რა მიზეზია, რომ ხვალაც არ გამოჩნდნენ, თუ გარემოების იგივეობას ვიგულისხმებთ.

გარდა იმისა, რომ ამ უკეთესთა და უდიდესთა მომქმედთა მეოხებით და ღვაწლით ეცხოვრობთ დღესა და ესულდგმულობთ, ამათ სხვა მნიშვნელობაც აქვთ ერისათვის. ერი თავის გმირებში ჰპოულობს თავის სულსა და გულსა, თავის მწერთნელსა, თავის ღონეს და შემძლეობობას, თავის ხატსა და მაგალითს. ამიტომაც იგი ზოგს იმათგანს წმინდანების გვირგვინითა ჰმოსავეს და ჰლოცულობს, ზოგს დიდ ბუნებოვანობის შარავანდედითა, და თაყვანსასცემს სასოებით და მადლობითა, ამიტომაც საჭაროა იმათი ხსოვნა, იმათი დაუვიწყარობა.

„ჩვენთვის, ადამიანებისათვის, საჭიროაო, — ამბობს ბრძენი სენეკა, — იმისთანა კაცი, რომ მის მიხედვით და მაგალითით შევიძლოთ საკუთარის ხასიათის გაწეროთხა და გამტკიცებაო. ოჰ, რა ბედნიერია იგი, ვინც არამც თუ ჩვენთან ყოფნით გეწრთნის ჩვენ, არამედ მარტო თავისის სახელის ხსენებითაცაო“.

ამისთანა ბედნიერი დავით აღმაშენებელია საქართველოს ერისთვის. მისი მიცვალების დღე 26 იანვარია. ხოლო საქართველოს ეკლესია, რომელიც ყოველთვის თავდადებით ჰპატრონობდა ჩვენს ერს და არასდროს დიდებას ერისას დავიწყებას არ აძლევდა, 26 იანვარს აქებს და ადიდებას სახელოვანს დავით მეფეს. რომელსაც უტყუარმა განაჩენმა ერისამ, ეკლე-

სიის დალოცვითა და კურთხევით, აღმაშენებლის სახელი დაარქვა საუკუნ-
სახსენებლად. ამ მართლა-და დიდებულმა მეფემ ერთად მოუყარა თავი
ქართველობას. აოხრებული ქვეყანა ააშენა, მტერი გაუფრთხო და გაუწი-
ნტა. და ღღეს თუ ჩვენ ჩვენს ბინაზედ ვართ, — ეს იქნება იმისი ღვაწლი.
იმისი სამსახურიც უფრო იყოს. დიდება სახელსა მისსა!..

ხოლო დავით აღმაშენებელი სადიდებელია ჩვენგან არა მარტო სახე-
ლვან მეფობითა, არამედ თავის დიდბუნებოვან კაცობითაც. იგი, თავგა-
დადებული მოყვარე თავის ეროვნობისა და მართლმადიდებელის სარწმუ-
ნოებისა, დიდი პატივისმცემელი იყო სხვის ეროვნობისაც და სარწმუნო-
ებისა...

...აი ეს დიდებული მეფე — რა კაცურ-კაცის სახელსაც მოგვივლეს
ოვალ-წინ და რა თავმოსაწონებელს საბუთს გვაძლევს ხელთა. აი ამის-
თანა კაცის ხსენებაა გაძაცოცხლებელი ერისა და ამისთანა კაცის არ.
ხსოვნა მომაკვდინებელ ცოდვად უნდა ჩაეთვალოს ერსა, რომელმაც იგი
ჰწვა და თავის ძუძუთი გამოჰზარდა. ჩვენმა დამცველმა ეკლესიამ ეს კა-
რგად იცოდა და ამიტომაც 26 იანვარი დაგვინიშნა, რომ წელიწადში
ერთხელ მაინც გავიხსენოთ ეს ქართველისათვის თავმოსაწონებელი დი-
დებული მეფე, დიდებული კაცი.

კაცს ორი სახელი უნდა ჰქონდესო, — ამბობს ჩვენი ერი: — ერთი აქ
დასარჩენი, მეორე თან წასაყოლიო. ეს ანდერძი ქართველისა ისე არავის
შეუსრულებელია, როგორც დავით მეფესა. აქ აღმაშენებლის სახელი
დარჩა, როგორც მეფეს, და იქ, როგორც დიდბუნებოვანმა კაცმა — წა-
ყოლია სახელი წმინდანისა, დიდების გვირგვინით შემკობილი“³⁴.

„როცა ერი ყოველს მოვლინებას და საქმეს მის გარშემო მომხ-
დარს, ყოველს ნახულს, გაგონილს და ყოფილს საზოგადო მნიშვნელობი-
სას — გონებით დააკვირდება, ღირსსახსოვარს, ავსა თუ კარგს, — ხსო-
ვნისათვის ანუსხავს, გულში ჩაირჩენს და სასწორზედ სწონის ფასის და-
სადებლად, — მაშინ პირდაპირ და უტყუარად შეიძლება კაცმა სთქვას,
რომ იგი ერი გონებითად ჰასაკში შედის, ჭკუა, გული და ცნობიერება და-
სწვრია მოქმედებისათვის და ფეხი შინილამ გარეთ გამოუდგამს კაცურის
ცხოვრებისათვის. ეს წიშანი მაშინ უფრო ნამეტანად უტყუარია, როცა
ესეთი ყურადღება ერისა ძიქცევა ხოლმე იმისთანა კაცზედ, ვისაც რა-
იმე ღვაწლი მიუძღვის ერის წინაშე. ამისთანა კაცის დაფასება და დამსა-
ხურებულის პატივისცემა ცხადი მაგალითია, რომ ერის გონების თვალი
ახილებულია“³⁵.

„ვინც უნდა იყოს, გლეხი, თავადი, ერი თუ ბერი, ისტორია ყველას ღვაწლია, საერთოდ მთელის ერის ხამოქმედარია, და იგი მამა-პაპა, რომელსაც თავისი სახელი ისტორიაში ასე თუ ისე მოუქცევია, ყველას მამა-პაპა საერთოდ და განუყოფელად, იმიტომ რომ საისტორიო კაცი ხორცია ხორცისაგან მთელის ერისა და ძვალი ძვლისაგან. ამიტომაც ისტორიაში მომქმედ მამა-პაპის ავად ხსენება გლეხის მამა-პაპის ავად ხსენებაც არის და ამას გლეხი, ვით შვილი ერთისა და იმავე ქვეყნისა, ერთისა და იმავე ერისა, თავის ღლეში არ იკადრებს“.⁴⁶

„მდაბიო ხალხის გონებითი თუ სხვაგვარი საუნჯე მარტო იმის ლექსებში ანუ პოეზიაში როდი გამოიხატება. არა, ეს საუნჯე უხვად დათესილი და დარჩენილია ისეთ ნაწარმოებებში, რომელნიც სრულებით არ ეკუთვნიან პოეზიის სფერას. ამ გვარია, მაგალითებრ, ხალხის ჩვეულებანი, რომელნიც შეეხებიან ეკონომიურს და იურიდიულ ცხოვრებას.“

...ფრიად სასარგებლო უნდა იყოს ყველა შეგნებული ქართველისათვის იცოდეს, — რაგვარ და რომელ ჩვეულებებს მისდევს მდაბიო ხალხი თავის ეკონომიურ და იურიდიულ ურთიერთობის შესახებ. ეს სფერა ცხოვრებისა მთელს სურათს გადაუშლის ჩვენს მოწინავე საზოგადოებას და ცხოვრების სურათი კიდევ დაგვანახებს ხალხის ავსა და კარგს, იმის შეხედულობას სამართალზედ, ერთუროს დამოკიდებულებაზედ და სხვა...

...ჩვენმა ინტელიგენციამ ხელი მოჰკიდა მარტოდ-მარტო სახალხო პოეზიის შეკრებას. ეს საკმაო არ არის. არა თუ საკმაო, იქნებ ზოგჯერ მანებელიც იყოს და ხალხის ცხოვრების შესახებ შეცდომაში შეგვიყვანოს ამ პოეზიამ. რისთვის, როგორ? — გვკითხავს განცვიფრებული მკითხველი. აი რისთვის და როგორ: პოეზია, და მეტადრე სახალხო პოეზია, თქვენც მოგეხსენებათ, უფრო ფანტაზიის ნაყოფია და ფანტაზია კიდევ მაგრერიგად არ ეწყობა და არ ემორჩილება ზნეობით კანონის მოთხოვნილებას. ხშირად მდაბიო ხალხი, გატაცებული ფანტაზიის აღმაფრენით, დამღერის და დაჰხარის ისეთს საგანს და მოვლენას, რომელიც ძირეულად ეწინააღმდეგება ცხოვრების სიკეთესა და ცრუმორწმუნეობაზედ არის აშენებული. რასაკვირველია, მარტო პოეზიის მიხედვით დასკვნა და მსჯელობა ხალხის ცხოვრების საჭიროებაზედ და მის მოთხოვნილებაზედ შეცდომა იქნება და ამ შეცდომას საზარალო შედეგი უნდა მოჰყვეს. თუ ამ შემთხვევაში შეცდომის თავიდან აცილება გვსურს, პოეტურ შეხედულობის გარდა ხალხის სხვა შეხედულობას და მსჯელობასაც ყური უნდა ვათხოვოთ, და ეს შეიძლება მხოლოდ მაშინ, როცა ხალხის ყველა-გვარი ნაწარმოები შესწავლილი გვექნება. ჩვენი დედააზრი ეს არის: ხალხის ცხოვრება ყოველ-

მხრივ და ჰარმონიულად უნდა შევისწავლოთ: იმის ყოველგვარი გონებითი ნაწარმოები უნდა შეეკრიბოთ“.

„ჩვენის შიდა-ცხოვრების ისტორია ჯერ ფარდა-აუხდელია და უცნობი ჩვენგან. ჩვენი „ქართლის ცხოვრება“ ხალხის ისტორია კი არ არის, პეფეთა ისტორიაა, და ხალხი კი, როგორც მომქმედი პირი ისტორიისა, ჩრდილშია მიყენებული. თითქო ხალხის ისტორიის შესამეცნებლად საკმაოა კაცმა იცოდეს მარტო მეფეთა ისტორია. თითონ მეფეთა მოქმედებაც ნაჩვენებია საკარო საქმეთა შესახებ და არა შესახებ შიდა-საქმეთა.

ამის გამო არც ერთი უეჭველი საბუთი არ უდევს სარჩულად არც ერთს ისტორიულს ფაქტს ჩვენის ხალხის ცხოვრებისას.

თუმცა ასეა, მაგრამ არის ერთი იმისთანა ისტორიული მოვლენა, რომელსაც ვერაფერ უარს ვერა ჰყოფს და რომელიც დღესაც უკვირს ყველას, ვისაც კი ამ მოვლენისათვის თვალი დაუკვირებია.

უეჭველია რომ ჩვენს ხალხს ორი ათასი წელიწადი უცხოვრია თავისი ცხოვრებითა და თვითმოქმედებითა. უეჭველია, რომ ამ ორი ათას წელს იმისთანა ხანა ისტორიისა არ დასდგომია, რომ მტრისაგან მოსვენებული ყოფილიყოს ზედ-მიყოლებით და გაუწყვეტლივ ასი წელიწადი მაინც ერთად.

საქართველო დღე-და-ღამ იარაღით ხელში იდგა, მტერი ყოველ მხრიდან მოწოლილი იყო. ჩვენი ხალხი თითქმის ორი ათასი წელი იბრძოდა, ომობდა, სისხლსა ღვრიდა, და ბოლოს მეთვრამეტე საუკუნის დასასრულს თვითმყოფლობითი სული ისე დალია, რომ ჩვენს ქვეყანას არავისი ვალი და ვახში არ დასდებია.

ვსთქვათ, მკლავმა და გულმა შესძლო ეს გოლიათობა, საკვირველი ეს არის — რა ქონებამ გაუძლო ამისთანა ყოფასა? რა ჰკვებავდა ხალხსა, რა ქონებით უძლევობდა ამოდენა ომებსა და სისხლის ღვრასა? ეს ერთი მუჭა ხალხი თითქმის ქუდზედ კაცად უნდა მდგარიყო იარაღით ხელში, რომ მტრისაგან მტერად არ აღგვილიყო, — და საზრდოებას ვინ აძლევდა და რა აძლევდა?

ყოველს ამ საგანზედ უეჭველი და გულდადებითი პასუხი მეტად ძნელია. ამ შემთხვევაში ჩვენი „ქართლის ცხოვრება“ ხელს ვერაფრით შეგვიწყობს. ერთს იმისთანას არას გვანიშნებს, რომ საბუთად ვიხმაროთ უეჭველის დასკვნისათვის. მხოლოდ უნდა ვიგულისხმოთ, რომ ამისი პასუხი ჩვენს ეკონომიურს აგებულებასა და წყობაში უნდა მოინახებოდეს. უეჭველია, ჩვენი უწინდელი ეკონომიური წყობა ისეთი ყოფილა, რომ ხალხს იქილამ ჰქონია ის ქონებითი ძალ-ღონე, რომლითაც იგი გასძლო-

ლია ამოდენა ვაი-ვაგლახსა და ომებსა ამოდენა ხნის განმავლობაში. აი, საგანი ღირს შესანიშნავი და მეტად საინტერესო გამოსაკვლევად. ეს საგანი რომ თვალწინ ჰქონდეს ჩვენს ეხლანდელს მეისტორიეს, ამ საგანზედ რომ უეჭველი პასუხი მოგვეცეს ვინმე, ბევრს ნათელს მოჰფენდა აწმყოსა და მომავალსაც გზას გაუნათებდა“.

„ჩვენი ხალხი თავისის ბინადრობის დიდი და მკვიდრი მოყვარეა. იგი სოფელი, საცა მის მამა-პაპას უცხოვრია, საცა მამა-პაპის ძელები უმარ. ხია, საცა მამა-პაპის სალოცავია, ჩვენის გლეხისათვის მეტად ძვირფასი რამ არის. დღესაც თუ ბედის ბრუნვას ერთის ადგილიდამ მეორეში გადმოუსახლებია ვინმე, იმის შვილიშვილნი და უფრო შორეული შთამომავლობა თითქმის ყოველ-წლივ უწინდელის ბინის დასახედად მიდის, მამა-პაპის ხატისა და სალოცავის თაყვანის-საცემლად დაიარება. ამისთვის არც ხარჯს, არც ღროს და არც გზაზედ სიარულის შრომას არა ზოგავს. თუნდ ეგეც არ იყოს, ყველასაგან და ყველგან ცნობილია, რომ მუშაკაცი ყოველთვის იმის ნატვრაშია, სადმე ბინა მოიკიდოს, სადმე თავისი საკუთრება იქონიოს, და მიწისმომქმედი მუშა ისე არა ქონებას არ ეტანება, როგორც უძრავსა, ესე იგი მიწასა, ადგილ-მამულსა. ამგვარებში ნამეტნავად ჩვენი გლეხია ღირსშესანიშნავი“.

„ჩვენში ყურძენი და მრავალგვარი ხეხილი ჰხარობს, ვენახი და ხილნარი საკმაოდ სარჩოს მომცემია, ასრე რომ ბევრგან ჩვენის გლეხკაცის ცხოვრების იმედი ამაზეა დამყარებული. ვენახისა და ხეხილის გაშენება ცოტა ადგილს და დიდს გარჯას, დიდს ხარჯს, დიდს ღროს თხოულობს. ვენახსა და ხილნარს შიგ ჩატანილი აქვს უკვდავ განმსავით წინაპართა მთელი ჯაფა, მთელი მხნეობა და მეცადინეობა. ამიტომაც, ჩვენებურ გლეხკაცს ვენახი და ხილნარი მარტო გამორჩომის წყაროდ კი არ მიაჩნია, არამედ იმ წმინდა აუზადაც, სადაც მის მამა-პაპას თავისი ოფლი მიუდენია და მიუბარებია საშვილიშვილოდ. ჩვენებურ გლეხკაცის თვალში მის ვენახს, მის ხეხილის ბაღს, მის ნაფუძარს თავისი ისტორია აქვს, მართალია — ბუნდი, წარსულის ღრუბლისაგან გამოურკვეველი, მაგრამ ღრმად კი ჩაჭდული გულში, რომ ვენახი, ხეხილის ბაღი, საღაროა მის წინაპართა ჯაფისა, გარჯისა და მხნეობისა.

ამიტომაც ძნელია ჩვენის გლეხკაცობისათვის ადგილიდამ დაძვრა. ამიტომაც იშვიათია ჩვენში უბინაოდ ტანტალი და სულ ცნობილი არ არის ერთგვარი დანაშაულობა, რომელსაც „«придирчивость»“ ჰქვია. ამიტომაც ჩვენში ბინადარს მცხოვრებს „მკვიდრი“ ჰქვია და არა „დგმური“.

როგორც ზოგიერთს ენაშია. ჩვენში რომ გლეხკაცმა თავი დაანებოს თავის ადგილს, უნდა ჯერ გულიდამ ამოიღოს თავისი თემი, თავისი ოჯახის წარსული, თავისი მამა-პაპა, რომელთა ნაშთი, ძეგლი თვითოეული ვაზია, თვითოეული ხეა, მამა-პაპის ხელით დარგული და ოფლით მორწყული, და რომელსაც იგი სამკვიდროს ეძახის ყოველ ამის გულიდამ ამოღება ძნელია“.

„ჩვენს ცხოვრებაში არის იმისთანა ფესვნი, რომელთა ზედაც შეიძლება ამოვიღეს სიკეთე ერთობისა და ყველასათვის სახეიროდ გაიშალოს. ამას უნდა დაეტოვოდეთ და შეეხაროდეთ და არა ვთაკილობდეთ და ემტრობდეთ. ამას ხელის შეწყობა ჰმართებს და არა ხელის შეშლათ. ამით იმის თქმა კი არ გვინდა, რომ ჩვენში გლეხი, თავადი, აზნაური, თუ მღვდელი ყველგან ვერც მძურად სცხოვრობენ. არა, — ძალიან ბევრგან სუფევს განხეთქილება, ხოლო დიდი შეცდომა იქნება, ამისი მიზეზი თითონ წოდებათა წყობას, მის შინაგანს არსებას, თვისებას, ზნეს და ჩვეულებას და აქედამ წარმომდგარ მიდრეკილებას მივაწეროთ. ამისი მიზეზი იგივეა, რაც თვითოეულ კაცთა შორის: ავი გული, ხარბი თვალი, გრძელი ხელი და ნამუსის ქუდის ახდა.

„ისტორიად, — ამბობს ერთი მწერალი, — ბრძოლაა ბუნებასთან, სიღარიბესთან, გონების სიბნელესთან, ღონემიხდილობასთან, მაშასადამე ყოველგვარ შევიწროებასთან, რომელსაც ადამიანი პირისპირ შეემათხვევა ხოლმე, როცა ისტორიის ასპარეზზედ გამოდისო. ერთს ბიჯსაც წინ ვერ წაუდგამთ ამ ბრძოლაში, თუ ყველამ ცალკე გაიწიეთო. ყველამ ცალკე ეიბრძოლეთო“. თუ ესეა, ნუთუ ყველა საზოგადოებრივ ძალთა ერთს კვალში ჩაყენება სანატრელი არ უნდა იყოს ყველასათვის? ნუთუ ყოველი ჩვენგანი არ უნდა ცდილობდეს სრულად აღმოიფხვრას, ჩვენთა წოდებათა შორის განხეთქილების მიზეზნი, რომ ჩვენი ცხოვრება წარმოადგენდეს ერთს დიდებულს ღენას შეერთებულის ძალისას? ამიტომაც დიდად სცოდნენ ქვეყანასა და ხალხსაც, ნამეტნავად ჩვენში, — ისინი, ვისაც გულში ჩაუდვია, გინდა თუ არა, განხეთქილება უნდა იყვესო წოდებათა შორის, რადგანაც ევროპაში ეგ განხეთქილება სუფევსო. განა ევროპა ცოტა დროსა და ღონესა ჰკარგავს, ცოტა სისხლსა ჰღვრის, რომ ეგ განხეთქილება მოსპოს?

მაშ, საცა ეგ არ არის, რად გვინდა რომ იყოს? ეგ იმას ეგვანება, რომ კაცმა ნაგავი შეიტანოს სახლში მარტო იმისათვის, რომ მერე საბუთი ჰქონდეს სთქვას: სახლს დაგვა უხდაო. რად გვინდა ჩვენ აქ ბაძი, ან რა სასარგებლოა? მაგრამ რა? ტვინთხელობა, რომელიც საკუთარ ტვინს

მოკლებული, სხვისით სცხოვრებს და მარტო ბაძით სულდგმულობს, არ შემთხვევაში, წინათვე ვიცით, კედელი იქნება და, რამდენიც გინდათ ცერ. ცვი შეაყარეთ, არ დაიჭერს“⁴⁵

„ჩვენი გულითადი რწმენა ყოველთვის ისა ყოფილა და არის, რომ ერის წარმატება, ქონებრივი თუ გონებრივი, შესაძლებელია მხოლოდ მაშინ, როცა ერი წოდებათა დაუყოფლად, დიდ-პატარაობის გაურჩევლად და გამოუკლებლად ერთიანის მეცადინეობითა და გარჯით ჰცდილობს ცხოვრების გზა გაიკვლოს და ბურთი ბედისა გაიტანოს წულისოფლის მოედნი-დამ ყველამ ერთად საყოველთაოდ. ცალ-ცალკე წვეა ცხოვრების უღელისა, ცალ-ცალკე ხენა და მკა, ცალ-ცალკე თლა ლხინისა თავისაქენ და ჭირისა სხვისაქენ, მარტო თავის-თავის ხსოვნა და სხვისი დავიწყება მომაკვდინებელია კაცთა საურთიერთო ცხოვრებისა და საცა ეგ ურთიერთობა არ არის, იქ არც იგი კრებულია, რომელსაც ერი ჰქვინა“⁴⁶

„აიღებს ბეჩავი ქართული მწერალი ხელში კალამს თუ არა, მაშინვე გულამოსკენით შედგება ხოლმე და თავის თავსა ჰკითხავს: ვის უნდა ველაპარაკო, და სისხლი ძარღვში გაუშრება ხოლმე. მართლა-და ვის უნდა ელაპარაკოს? მეტყვიან: — ყველასაო. დიად, კარგი და პატიოსანი, მაგრამ ჩვენ, ქართველებს, საყოველთაო რა ვეაქვს, რომ მწერალმა ფრთა გაშალოს და იმაზედ განაღვლოს საყოველთაო ნაღვლითა, ანუ გალხინოს საყოველთაო ლხინითა? ქართველობა ხომ არა გგონია საყოველთაო სა-ლხინებელი და სანაღვლებელი? დიდაც ეგ უნდა იყოს, მაგრამ სად არის ქართველი და ქართველობა? ერთი ეს მინდა გკითხო: ვართ-და სადმე? როგორ თუ ვართ-ლაო, შემომიტევე წყრომით. თუ შენ, ჩემო მკითხველო, ადამიანობა, კაცურ-კაცობა ხელში მჩვრად არ გადაგიქცევია, ვიცი, რომ ამ კითხვაზედ ძარღვი ჩაგწყდება; ისიც ვიცი, რა ტკივილიც ამოგაკენესებს; მაგრამ ესეც უნდა იცოდე, რომ ბაღდაშში ამოვლებულს ჭეშმარიტებასაც ვაჟკაციური მოსმენა უნდა. რით ვერ გაიკე, რომ ჩვენ უბედურნი ვართ!... ყური მომიგდე.“

პატარა დაღაცებით რომ დაუფიქრდე იმ ხანსმოკიდებულს გუბებს, რომელსაც ჩვენ, ქვეყნის სამასხარაოდ, ცხოვრებას ვეძახით, რომელშიაც ჩვენ, რაღაც დაუდევარის კმაყოფილებით, ვჭყუალობთ, და რომლიდამაც ათასი სხვადასხვა-ფერი ნაკადული იწრიტება ცალ-ცალკე და სხვადასხვა გზით მიდის, და „რაოდენადაც ერთმანეთზედ შორსა ვალს, ეგოდენ დაუძღურდების“, — ამ გუბებს რომ თვალდია და აუჩქარებლივ დააკვირდე, მაშინ შენც ჩემთან ამოიკენესებ და იტყვი: „ვართ-ლაო!“

აჩქარებული კაცი, ის კაცი, რომელსაც უნდა შავი ფიქრები თავიდან
მალე მოიშოროს, ადვილად გვიპასუხებს ჩვენ და გვეტყვის: ბრმანი ყო-
ფილხართო. ეს ჩვენი დედაქალაქი და ეს შავის ზღვიდამ კასპიის ზღვამდე
გუნდ-გუნდად მორაგებული მისი შვილი — სოფლები, ქართველები არ
არიანო, მამ ვის არიანო. ქალაქი იქნება დედა იყოს, სოფლებიც იქნება
მისი შვილები იყვნენ, მაგრამ საქმე იმაშია, რომ დედის ძუძუ გაშრა და
დედის ძუძუს შვილი აღარა სწოვს.

ქართველები არ არიან, მაშ რა არიანო? არიან თავადნი, აზნაურნი,
ზღვდელნი, ვაჭარნი, გლეხნი, ჩინიანნი და უჩინონი ყველანი არიან, და
ქართველი კი არსად არის. თავადს აზნაური სძულს, აზნაურსა — თავა-
დი, გლეხსა — ორივე, ნუთუ ესენი ქართველნი არიან, ერთის დედის სა-
ქართველოს ოჯახის შვილნი? თავადის აზრი — სათავადოა, აზნაურის--
სააზნაურო, გლეხის — საგლეხო, ვაჭრისა — სავაჭრო, ნუთუ ესენი ქა-
რთველნი არიან, ერთს თესვლზედ აღმოსულნი? თავადის აზრი აზნაურს
არ უხდება, აზნაურისა — თავადსა, ორივესი — გლეხსა, ნუთუ ესენი ქა-
რთველნი არიან, ერთისა და იგივე ხორცისა და სულისა ნაყოფნი და ერ-
თის დედის საქართველოს ძუძუთი გაზრდილნი? ეს ასომთავრული რომ
ასომხედრულს გზას უღობაეს, ეს თავადი რომ აზნაურს ზურგს უქცევს,
აზნაური — თავადსა, ორივესი — გლეხსა; ეს ვაჭარი რომ სამივეს ერთ-
ნაირის სიხარბით სწოვს, ნუთუ ესენი თვითნებულად ცალკე და ყოველნი-
ვე ერთად ქართველი ჰგონია ვისმე! ქართველი საყოველთაო სახელია და
აწათში რა არის საყოველთაო. ეგ თითო-თითოდ, ერთის გაწყვეტილის
ჯაჭვის რგოლებივით რომ ცალ-ცალკე და თავთავად დავგორავთ, ზოგი
აქეთ, ზოგი იქით, ნუთუ ეგ თვითნებური ქართველი ჰგონია ვისმე!

თქვენ მე მიჩვენეთ ის ადგილი. საცა მაგ თვითნებულის გზები ერთად
იყრება საყოველთაო საქართველოს სიკეთისათვის, მაშინ მეც ვიტყვი:
ქართველი აგერ იქ არის-მეთქი. ის საერთო ნიშანი მიჩვენეთ, საითკენაც
თვითნებულის ჩვენგანის ჭკვა, გონება, ფიქრი, გრძნობა, სურვილი ერთად
ხალისიანად და შეუპოვრად მიიწეედეს საყოველთაო საქართველოს კეთი-
ლდღეობისათვის, მაშინ მეც ვიტყვი: ქართველი აგერ იქ არის-მეთქი. სა-
ერთო ლხინი მიჩვენეთ, საერთო ჭირი მაინცა, მაგრამ სად არის: ჩემს
ლხინი შენი ლხინი არ არის, შენი ჭირი ჩემი ჭირი არ არი. ქართვე-
ლი საყოველთაო სახელია და კიდევ ამას გკოხხავ: საყოველთაო რა
გვაქვს? ჩვენში არის: „მე თუ შენ, შენ თუ მე“, და ორივენი ერთად კი
არაო.

აბა დაიძახე: ქართველო-თქო, თუ შავის ზღვიდამ მოყოლებული კა-
სპიის ზღვამდე მარტო დიბ-გადმოგდებულის ქართველის მეტმა (ე. ი. გო-

რას მაზრაში მცხოვრებელმა) შემოგხედოს ვიზჟმ, და თუ გაჭირდა, იქ ჩუბა კახელმაც თავისი სხილი კისერა შენკეს მოიღრიჯოს, სხვანი კი ყუ-ოსაც არ გაოხოვებენ, თითქო ამათ არ ეძახიო, თითქო ისინი კი ქართვე-ლები არ არიანო.

ის შემკრებლობითი, დიდებული ერთიანი აზრი, რომელსაც ყოველი ჩვენგანი ქართველობაში უხდა ხედავდეს, ის სახელი, რომელიც ყველას გაერქვა, დაირღვა, ჩვენის გონებიდამ ამოშრა, და ქართველი ეხლა ერ-თის კუნჭულის მცხოვრებთა საკუთარი კერძობითი სახელი-ღა გახდა და არა საერთო, საყოველთაო მთელის იმ ხალხისა, რომელიც ერთად ჭანჯულა, რომელსაც ქართველთა შესისხლულის ისტორიის მძიმე უღე-ლი ჭირში, თუ ლხინში, ერთად ძმურად უწევნია, რომელსაც ერთისა და იგივე ენით ჭირში უგლოვნია, ლხინში უმხიარულნია, და რომელიც დღე-საც ერთისა და იგივე ენით — თუ არაფერს აკეთებს — თავის მოძმეს მაინც აბეზლებს ღმერთთანა და კაცთანა.

იმერელი, გურული, მეგრელი, ქართლელი, კახელი — ეს ცალ-ცალ-კედ მითვისებული, კერძობითად მიღებული, განმაყოფელი სახელები, იქ-მის ზემოხსენებულის სიტყვის ცხადი მაგალითებია. მაგრამ მეტყვიან: ეგ ყველა ხალხში არისო. მართალია, მაგრამ არა ეგრე გულსაკლავად, როგორც ჩვენშია. იქ, სხვა ხალხში, საცა თვითეულს პირს თავის დამო-კიდებულება თავის ხალხთან არ შეუწყვეტია და სისხლში და ხორცში გამჯდარი აქვს, იქ მაგისთანა სახელები შინაურობაში იხმარება ურთი-ერთის გასარჩევად და არა საქვეყნოდ, საგარეოდ. მარსელში მცხოვრებე-ლი ფრანციელი, რასაკვირველია, ფრანციელსვე ეტყვის, მარსელელი ვა-რო, მაგრამ უცხო ქვეყნელს კი ეტყვის, ფრანციელი ვარო. ეგ იმას ნი-შნავს, რომ იგი შინაურობაში მარსელელია და გარეობაში — ფრანციე-ლი. უცხოსათვის ერთი იმათგანია, საცა ყველანი ამისათვის ცხოვრო-ბენ და ყველასათვის თითონა ცხოვრობს. ეგ იმას ნიშნავს, რომ ჩემი ძა-ლა — ჩემი ხალხის ძალააო, ჩემი სიკეთე — ჩემი ხალხის სიკეთეაო, რომ ჩემი სისხლი ყოველს ფრანციელთან ერთად დუღსო, ყოველის ფრანციე-ლის ცხოვრების ძარღვი ჩემის ცხოვრების ძარღვიაო, და თუ გინდაო, ყოველის ფრანციელის ავად და კარგად მყოფობას ჩემს მაჯაზედ შეატყო-ლო. ეგ იმას ნიშნავს, რომ ჩემი წყენა უცხოსაგან — ჩემი ხალხის წყე-ნააო, და ჩემი ხალხის წყენა — ჩემი საკუთარი წყენააო.

ჩვენში? ეჰ, რაღა გითხრა მკითხველო! შენც კარგად იცი, რომ ქა-რთველი ჩვენის ტომის საერთო სახელი აღარ არის, აღარც შინა და აღარც გარეთ, არც მახლობლისათვის და არც უცხოსათვის. იმერელი —

იმერელია, გურილი -- გურულია, მეგრელი -- მეგრელია, ქართლელი -- ქართლელია, და სულ ყველანი კი ერთად ქართველები არ არიან.

ვაი იმ ხალხს, რომელსაც საერთო ძარღვი გაუწყდა; ვაი იმ ქვეყანას, საცა საერთო ძარღვში სისხლი გაშრა, საცა ყველაში თითო არ არის და თითოში -- ყველა, საცა თვითმული ყველასათვის არ ჰფიქრობს და ყველა თვითმულისათვის, საცა „მე“ ხშირია, და „ჩვენ“ -- იშვიათი!

განთვითმუდით, ცალ-ცალკე დავიშალენით, ასო-ასოდ დავიჭერით, და მაგ განთვითმულებამ, ცალ-ცალკეობამ ყოველგან და ყოველს-ფერში ის საქმე გვიყო, რაც ეზოპეს ზღაპარში თვითმულს წკეპლას მოუვიდა. ერთად ძნელად გადასამტკრევს. ამის შემდეგ, რასაკვირველია, საერთო სახელი აღარ შეგვრჩებოდა, და აკი აღარ შეგვრჩა.

რაკი ის დიდებული ქართველობის აზრი, ის საყოველთაო სახელი გონებიდამ გამოგვეცალა, ჩვენი გონება დაიფუყა, სულით და ხორციით დაეკუწმაწდით. გონება ჩვენი, როგორც ყოველივე საგანი, რომელიც დაიფუყება, შეგვივიწროვდა, დაგვისუსტდა და, რასაკვირველია, ვეღარაფერს უარტოსა და ღიდს აზრს ვეღარ დაიტევდა, და ვერ ზიდავდა. ამ მიზეზით ყოველივე აზრი, ფიქრი, სურვილი, გრძნობა დაგვინამცეცდა, გონებითად, ზნეობითად დაეპატარავდით. მას აქეთ, რასაც კი ხელი მოვკიდეთ, ვეღარ მოვერიევენით, რასაც კი გონების თვალთ დაეაკვირდით, გონებაში ვერ დავიტიეთ; ავიღეთ ყოველი იგი და დავანაკუწეთ, იმოღენა ნამცეცებად ეაქციეთ, რამოდენის ზიდვასაც თვითმულის ჩვენგანის ღონე შესძლებდა, რადგანაც მთელის ზიდვისათვის საერთო მხარი აღარა გვექონდა. ზემოთ ვსთქვი, რომ ერთიანი სახელი მთელის ჩვენის ხალხობისა ხუთ, თუ ექვს ნაჭრად დაეყავით-მეთქი! გონებამ ჩვენმა ერთიანი, მთლიანი აზრი იმ სახელისა ვეღარ დაიტოვა. ვერ ზიდა, აიღო და ის სახელი და მისი აზრი ხალხის მცირე ნაწილს დაარქვა. ამ-რიგად სიტყვას: ქართველს, რომელსაც საზოგადო მნიშვნელობა ჰქონდა, კერძოობითი მნიშვნელობა მიეცა.“¹

„ჩვენ აღრევაც გვითქვამს, რომ ეხლანდელს დროს რაღაც ხიფათი შევქმნება და ადამიანის ლოდიკამ გზა შეიშალა, თითქო ან მართულები მოვქმნალა, ან ღერძი გაუბრუნდდაო. სულ ყველაფერი აირივ-დაირივა, ტყუილი და მართალი ვეღარავის გაურჩევია, ქვენა-გრძნობანი ზენა-გრძნობათა ადგილას გამეუფდნენ, ცოდვამ მადლის პირბადე ჩამოიფარა, ყალბი ხალასად გადის და ნამირალა თავანკარად, თითქო ჭკუისა და გულის აღებ-მიცემობაში აღარ იშოვება საწყაო ცოდვისა და მადლისა, ტყუილისა და მართლისა.

ყველაზე ეხელაო ამას, ყველას თვალ-წინ ათასი ამისი მაგალითი გვიდგა და ყველაზე ვიშენებთ და ვიწყნარებთ ამისთანა ყოფას, თითქო არაფერი არავითარი რიგი ურთიერთობისა არ ირღვეოდეს, თითქო ამ არე-დარევაში, ამ გაურჩევლობაში ეპოულობდეთ მაგარს ტინს, რომელზედაც უხდა აშენდეს ჩვენის ბედნიერების ციხე-სიმაგრე, თითქო კეთილს, მართალს, მაღლს უღონობა შეაჩნდათ, და ამის გამო ბოროტს, ტყუილს და ცოდვას-ღა მიკენდნით სრულის იმედით, რომ იგი ჰქმნან კაცის ბედნიერებისათვის, რაც კეთილმა, მაღლმა და მართალმა ვერ შესძლეს.

ამ უნუგეშო ყოფას ხშირად ჩაუფიქრებიათ ჩვენ და ხშირად მოგწყურებია გამორკვევა მიზეზისა, უფრო იმიტომ, რომ ეს არე-დარევა აზრებისა, ეს გაურჩევლობა ტყუილისა და მართლისა, ბოროტისა და კეთილისა, არსად სხვაგან ისეთის თავმოწონებით არ გათამამებულა, არ გაკადნიერებულა, როგორც ჩვენში. ეს აღვილი მისახვედრიც არის: სულელობას, ოღონდ მეცნიერების სახელით-კი გამოვიდეს მოედანზე და ლიბერალობა მოეწეროს ქვეშ, არსად იმისთანა უვიცობის ხნული არ დახვდება ფესვის მოსაკიდებლად, როგორც ჩვენში. საცა ჭკუა და გული ადამიანისა დღეს-აქამომდე სხვისის ნასუფრალით იკვებება აუწონ-დაუწონველად. ჩვენში, გაიგებენ თუ არა ალია მომკვდარაო, იმას აღარ დაეძებნენ, მართლა მომკვდარა თუ არა, და თუ მომკვდარა, რომელი ალია. საკმაოა მხოლოდ ყური მოჰკრან ჰოსა თუ არას, და გათავდა საქმე, ყოველს სასაცილობას წამოიყრანტალებენ, გამოუძიებლად, საბუთის უკითხველად, ნამეტნავად მაშინ, თუ ყურში წასჩურჩულეთ, რომ ეს უკანასკნელი სიტყვაა მეცნიერებისა, ახალი მოძღვრებაა, ახალი მიმართულება და უეჭველი ნიშანია ლიბერალობისა.

ამის მაგალითებს ბევრი ძებნა არ უნდა. კაცი, მაგალითებრ, მოვიღებოთ, რომ საქართველოს სამი ათასი წელიწადი უცხოვრია და ამ სამი ათას წელიწადში არც ხელი გაუწმრევია, არც ჭკუა და გონება უმოქმედებია, არც გული და გრძნობა გამოუჩენიაო, არც წესი და რიგი ცხოვრებისა გამოურკვევია, არც არაფრის ცოდნა და გაგება ჰქონია, ერთის სიტყვით, ისტორია არა ჰქონიაო. ეუბნებით, თუ ყოველი ეს მართალია, მაშ როგორ-ღა გაუძლია საქართველოს დღემდე, რას შეუნახავს ამ სამი ათას წელიწადში და რატომ მტერად არა ქცეულა ამოდენა მტრებ შორის მოქცეული? ეჰ, თქვენ რა იცითო? გიპასუხებთ: თქვენ ჰოს მთქმელები ხართ და მე უარყოფელიო, თქვენ ძველს მოძღვრებას მისდევთ და მე ახალსაო. გამოდის მეორე და იმახის: შექსპირი რა კაცია, ერთხელ ერთს ვიღაცა სულელს წამოურახუნებია — დიდი მწერალიაო, და თქვენც, არანაკლებ სულელებს, გჯერათო. აბა რა მწერალია, რომ იმდენი რაღაცეა-

დაუწერია და აბა თუ ერთგან ნახსენები ჰქონდეს *πατριστικὸν* -ო, გამოდის მესამე და იმახის: ჩვენი მწერლები სულ მუხანათები და ქვეყნის მოღალატენი იყვნენო, რადგანაც ბატონ-ყმობის სიმწარეზედ ხმა არ ამო-ულაითო. ეუბნები: კაცო, ეგ რა ადლი დაგიჭერია ხელში? არისტოტელი არამც-თუ სწუნიობდა დღეს სამართლიანად გაკიცხულსა და მოსპობილს ბატონ-ყმობას, არამედ იგი უფრო უარესის მონობის მომხრეც იყო, და აქედამ განა ის გამოდის, რომ არისტოტელი სულელი იყო და ქვეყნის მუ-ხანათი? ეგრე ხელალებით უარყოფა გაგონილა! მაშ ჰომეროსიც მწერაში გასახვევია, რომ ბატონ-ყმობა არ უხსენებია თავის ილიადაში? მაშ და-რვინიც ქვეყნის მოღალატეა და ჯეჟის-გლახა, რომ თავის სახელოვან თხზულებაში ერთი სიტყვაც არ დაუხარჯავს ბატონ-ყმობის თაობაზედ!

გამოდის მეოთხე, სულ სხვა ჯურისა და მოდგმის კაცი, და იმახის: თქვენ, ქართველები, ვინა ხართო? გუშინ ჩამოთრეულხართ საილდამაც მთებიდამ და დიდად თავი მოგაქეთ — ძველი მკვიდრნი ვართ საქართვე-ლოსიო. თუ დასაბუთებულს სიტყვას შეუბრუნებთ, ის მაინც თავისას არ იშლის და გეუბნებათ: თქვენ თქვენს თავისმოყვარეობას მთლად გაუტა-ცნიხართ და მართლ-მოყვარეობა დაგკარგვიათო. თქვენს თვალში მარ-თალს თავისი ფასი არა აქვს, თუ თქვენთვის სასიამოვნო არ არისო. მა-რთალი-კია, რაცა სთქვით? — ეკითხებით დაუინებულს უარმყოფელს. მე-კი უარყოფ და მართალია თუ არა, ეგ ჩემი საქმე არ არისო. მაგისათ-ვის თავი შენ გაიცხელე, თუ გესიამოვნებაო. გამოდის აქაც იგივე ქებუ-ლი უარყოფა, ხოლო სხვა სარჩულზედ ამობლანდული. ეს უკანასკნელი სხვა ჯურის უარყოფაა და სხვა სათავედამ მოდის. ამას ყური არ ეთხოვე-ბა. სულ სხვაა ჩვენი შინაური უარმყოფელობა. იგი რაღაც სიბრძნესა, ცოდნასა და ლიბერალობას ჩემულობს და თუ გამვლელ-გამომვლელი თავს არ უკრავს და მუხლს არ უყრის, ყველანი სულელები ჰგონია, უცო-დინარი და რეტროგრადი: ამის მსმენელს ბაღლებსაც სჯერათ ეს ყველა-ფერი და ენებაც აქ არის.

აკი მოგახსენებთ, ჩვენში იმისთანები არიან, რომ სახელად მიაჩნიათ გამოვიდნენ და იყვირონ — დღისით დღე არ არის და ღამით ღამეო. თი-ეჭოს მარტო იმისთვის, რომ ბაღლებს მოაწონონ თავი და ტაშის ცემით ათქმევინონ: აი უარმყოფელი და, მაშასადამე, ბრძენი, მცოდნე და ლიბე-რალი. თორემ გონებაში ჩაეარდნილი კაცი ამ უარმყოფელს საგვიეთში ამოუყოფდა თავსა. ამ უარმყოფელს რომ უთხრა: კაცო, რას ჰროშავ! როგორ თუ დღისით დღე არ არის და ღამით ღამე, — გიპასუხებთ: შენ რა იცი, ხურმა რა ხილია! მე უარმყოფელის მიმართულებისა ვარ და ეს მი-მართულება უკანასკნელი სიტყვაა მეცნიერებისა, ახალი მოძღვრებაა და

განა არ ვიცი, — შენს გაცევითლსა და დაობებულს მიმართულებას ვერაფრად ეჯაშნიკებაო. ამასაც ხომ არ გაკმარებთ რადგანაც ტაშს არ უკრავთ, წამების გვირგვინსაც დაიწნავს ამ სასაცილო მჩვრისაგან, დაიდგამს თავზედ, გამარჯვებულსავით დოინჯსაც შემოიყრის და თავმოწონებულად დაიწყებს სიარულს. ბალები უცქერიან ამ ბერიკად მორთულს დონკიხოტსა და ქება-დიდებას მისძახიან: „აღა ბალში მიბრძანდება, მიხედ-მოხედვის ჭირიმეო“. დონკიხოტსაც სჯერა ეს „მიხედ-მოხედვის ჭირიმე“ ბალებისა და შუბლზედ ბუზსაც არ იფრენს.

ჩვენა გვსურს ამ სასაცილო მიმართულებაზედ მკითხველთა ყურადღება მივაქციოთ, ამ მოძღვრებას გზა-კვალი გავუსინჯოთ, მიზეზი ვუპოვოთ, თავისი მიუეწყათ და ამ გზით, ჩვენის შეძლებისამებრ, ტყუილი მართლისაგან გაეარჩიოთ, გამოვარკვიოთ. დროა ბალების საცთუნალო სიტყვებს ფერ-უმარილი ჩამოვაცალიოთ, პირისპირ გავუსწოროთ თვალი და ნათხოვარი ფრთები ჩამოვაკვეცოთ...

ჯერ ეს ვიკითხოთ, — რა არის ბუნებითად ეგრეთ-წოდებული უარყოფელობა? ამას რომ გამოვარკვევთ, თავისთავად გამომზედედა, რა წითელი კოჭია თითონ უარყოფელი მიმართულებაცა.

თითონ სიტყვა რო ასო-ასოდ გამოეწლათ, დაენახავთ, რომ უარყოფელობა „არას“ თქმაა, ანუ, — მდაბიოდ რო მოგახსენოთ, ჩვენებურად, ქართულად, — ჰამას კვრაა და სხვა არაფერი არ ვიცი, იქნება ეს სიტყვა ჯეროვნად არ არის შედგენილი ქართულად, ხოლო ეს-კი უეჭველია, რომ იგი თარგმნილია რუსულისაგან. რუსულად ამ უარყოფას, ანუ უარყოფელობას, отрицание ჰქვია. თითონ რუსულადაც, საიღამაც ნათხოვარსავით გადმოგვიღია ეს «отрицание», ჰამას კვრაა, თუ ამ სიტყვას პატარა ენა არ დაუვმოკლეთ და ნება მივეცით მთელის თავის სიგრძე-სიგანით იმეტყველოს. ამიტომაც, ვინც ამ სიტყვას ჰხმარობს რუსულ ლიტერატურაში, იმას ამ სიტყვის სარბიელი ვიწრო ფარგლითა აქვს შემოვლებული. რომ „არას თქმას“ არაფერ „ჰამას კვრა“ არ შესწავლოს, რადგანაც „ჰამას კვრა“ მტყუანისა და სულელის ხელობაა და არა მართლისა და ჭკვათა-ყოფელისა.

ეს-გვარი უარყოფელობა, რომელიც არსად მიღებული არ არის და მარტო რუსულს ლიტერატურას-კი როგორღაც აეკვიატა, ძველის-ძველი ამბავია, და სტყუიან ისინი, ვინც ახალის სახელით ამ უარყოფელობას ასაღებენ. მას აქვთ, რაც კაცთა ენამ „ჰო“ და „არა“ მოიგონა და სანეტყვოდ თვის სიტყვიერებაში შეიტანა მყოფობისა და არყოფობის გასარჩევად, ეს უარყოფელობა არის ქვეყნიერობაზედ და იქნება კიდევ, კიდრე კაცის გონება არ დასცხრება ჭეშმარიტების ძიებისაგან. ხოლო ამ

იებაში მარტო „არა“ კი არ მოქმედობს, „პო“-საც ისეთივე ღვაწლი მიუძღვის, როგორც „არასა“.

მთელი ისტორია კაცობრიობისა ყოველ-ჯერ სფეროში, საცა-კი აღმაინს წარმატების ძლევა მოსილობა მიუძღვის და არ მიუძღვის, სხვა არა არის-რა. გარდა გაუთავებელის ჭიდილისა „ჰოსა და არას“ შორის. ყოველივე ჭეშმარიტება, ყოველივე საქმე, რაც კაცობრიობას აღმოუჩენია კაცთა ცხოვრების გულის, გონების განსაკარგებლად, გასაძლიერებლად, წარსამატებლად, ამ ჰოსა და არას ჭიდილით მოუპოვებია. ჭეშმარიტების აღმოჩენას, საქმეს ცხოვრების ასე თუ ისე გაწყობისას და გარიგებისას, სხვა გზა არა აქვს ამ ერთად-ერთის გზის მეტი. რა საგანსაც, რა მოვლენასაც-კი, კაცთა ხელიდამ, თუ გონებიდამ გამოსულს, გულში ჩაჰხედავთ, დაინახავთ, რომ ჰო-არაობის ჭიდილსა და ქარცეცხლშია გამოტარებული. მართალია, გამარჯვება ერთისაა თუ მეორისა, ჰოსი თუ არასი, ყოველთვის არა ჰნიშნავს ჭეშმარიტების გამარჯვებასა, მაგრამ მაინც ჰოსა და არას ჭიდილია ერთად-ერთი გზა ჭეშმარიტების აღმოჩენისა და პოვნისა. ტყუილად-კი არ არის ნათქვამი ერთის მეცნიერის ბრძნისაგან, რომ ცდომისაჲ ათასი გზა მიდისო და ჭეშმარიტებისაჲ — კი მარტო ერთად-ერთიო. ეს ერთად-ერთი გზა ჰოსა და არას დაპირისპირებაა.

ამიტომაც, უარყოფა ცალკე, ჰოსთან არ-დაპირისპირებული, არ შეიძლება, ჭეშმარიტებისათვის სვის გატანაში სრულად უღონოა, როგორც ჰო, ამ შემთხვევაში ცალკედ უღლის მწვეელი. შეჭიდება ჰოსი და არასი, მათი ერთმანეთთან დაპირისპირება და ამ გზით კვლევა მართლისა, კრიტიკაა. კრიტიკა ბუნებითად ისეთი რამ არის, რომ ერთსა და იმავე დროს, ერთისა და იმავე საგნის კვლევაში ჰოსაცა და არასაც ამოქმედებს მართლის გამოსარკვევად და გამოსაჩენად იგი ნებას არ იძლევა, რომ ან ერთმა და ან მეორემ ცალკე გაიწიოს და ცალ-კერძ სჭიმოს ჭაბანი ძიებისა და კვლევისა. როგორც ურემი სწორედ ვერ გაივლის, თუ ცალ-მხრივ გააწეინე ხარსა, ისეც ძიება და კვლევა ჭეშმარიტებისა, ცალ-კერძ ტარებული და განზიდული.

აი, ჩვენის ფიქრით, ჭეშმარიტი მნიშვნელობა უარყოფილობისა და მისის არსებობის მიზეზი, საბუთი და ადგილი. ეგ ერთი მოჭიდავეა კრიტიკის მბრძანებლობის ქვეშ, ერთი ხელია, ხოლო უმეოროდ წარმოუდგენელი და სასაცილოდ ასაგდება. ჩვენ ამაზედ შორსაც წავალთ: უარყოფილობა, კრიტიკაზედ დამოუკიდებლად ცალკეულ დაბინავებული კაცის გონებაში, დიდი სულელობაა. რა არის უარყოფა ცალკედ? ჰოს გააბათილებია და მის სამაგიეროდ „არას“ გაჰოება, თუ ეს ითქმის. თუ ამ უარყოფას თავის-თავად შეუძლიან რამ, ხომ ამ გაჰოებულს არასაც თავისი

ქ.მანდი უნდა უგდოს და ტახტიდამ გადმოაბრძანოს. თუ ბოლომდე თავის საკუთარს წერას ჰსურს რომ აჰყვეს და თავისთავს არ უღალატოს, ...
ვისითავე უარი არა ჰყოს, არ გააბათილოს. ნუთუ ამისთანა წაჯეგ-უკუ-
ჯეგობა, მოძღვრებად გადაქცეული, მომცდარი ჭკუის სასაცილო ცუდლუ-
ტობა არ არის! თუნდ ამასაც თავი ვანებოთ: უარყოფა სხვა მხრითაც
რალაც ჭკვა-შეშლილის მასხარაობას მოგვაგონებს. იმიტომ რომ „ჰოც“
ისეთივე უარყოფაა „არასი“, როგორც „არა“ „ჰოსი“ და თუ სიმაართლე,
საბრძნე და ლიბერალობა მართო უარყოფაშია, „ჰოსაც“, ვით „არას“
უარყოფელს ისეთივე პატივი უნდა ჰქონდეს, როგორც „არას“ „ჰოს“
უარყოფელს“.¹⁶

„ერთ-გვარის ყალიბის მწერალნი არიან ჩვენში, რომელთაც ერთი
სასაცილო ზნე სჭირთ, როცა საპოლეზიკოდ გამობრძანდებიან ხოლმე
მოედანზედ როცა სურთ თავის მოპირისპირეს წუნი რამ დასდონ, ვითომ
სახელი გაუფუჭონ, საზოგადოებაში აბრუ გაუტეხონ, — ამისათვის მარ-
ტო ერთი იარაღი აქვთ. აიღებენ და რის და ვისი ათვალწუნებაც უნდათ,
იმას მიაკერებენ ხოლმე მარტო ერთს სიტყვას: „ძველიაო“, და საქმე მა-
თის ფიქრით გათავებულა და დამში მოსული, რა თქმა უნდა, ამხაირის
ფარ-ხმლით მეომარი დიდის ტყვია-წამლის პატრონი არ უნდა იყოს, იმი-
ტომ რომ თითონ ეგ იარაღი მეტის-მეტი ძველია და დღეს მარტო სა-
შვებეს-ლა აქვთ ხელში სათამაშოდ და მარტო იმათი შესაფერია და მო-
სახედნი.

გონებაში ჩავარდნილ ჭკვათა-ყოფელ კაცისათვის — კი სათაკილოა
მაგისთანა იარაღის ხელში ჭერა, იმიტომ რომ არასთერი ქვეყანაზედ არც
იმით დაიწუნება, რომ ძველია, არც იმით მოიწონება, რომ ახალია. ამ სა-
და ჭეშმარიტებას დიდი ღარი და ხაზი არ უნდა, არც მეტის-მეტი გონების
გახსნილობა, რომ კაცმა ახალი ტალახი ძველს ვარდს არ ამჯობინოს მარტო
იმის გამო, რომ ტალახი ახალია და ვარდი — კი ძველი.

ხომ ასეა, მაგრამ ზემოხსენებულ ყალიბის მწერლებმა იმოდენა მოელა-
ნი მოიპოვეს ჩვენს უმეცარს წვრილფეხობაში, რომ ჩვენის ბულვარის აკა-
დემიაში ეხლა კარგა საკმაოდ დიდი წრეა მკითხველებისა, რომელიცა ჰქმა-
რობს ავისა და კარგის გასარჩევად მარტო ორს სიტყვას: „ძველია, ახა-
ლია“. ზემოხსენებულ ყალიბის მწერლებს ეს ორი სიტყვა დაუხვევიათ
ხელზე და სხვა ყველაფერში რომ უღონონი არიან, თითონ „ახალობიო“
იწონებენ თავს და სხვას — კი „ძველობით“ ჰწუნობენ. მოგახსენეთ, ამი-
თანა მანერამ მწერლობაში დიდი ხანია იქაც თავისი დრო მოიჭამა, საცა
დაიბადა და საცა პირველ გაჩნდა ქვეყნის სასაცილოდ.

სასაცილოდ, — ვამბობთ, იმისათვის, რომ საქმისა, თუ აზრის ავ-კარ-
გიანობის გარჩევა მარტო ძველ-ახლობითა, ღირსების აწონ-დაწონვა მარ-
ტო იმით, რომ ეს გუშინდელია და ეს დღევანდელი, ჭეშმარიტების უარყოფ-
ვა მარტო იმით, რომ ძველია, და ტყუილის ჭეშმარიტებად გაყვანა მარტო
იმით, რომ ახალია, რაც გნებავთ ბრძანეთ და, სასაცილოზედაც მეტია. აკე-
თი სასწორი, აკეთი გარჩევა კარგისა და ავისა, მართლისა და ტყუილისა
მარტო იმის მომავლიანებად, რომ კაცს არც კარგი ესმის, არც ავი, არც
მართალი უცნია, არც ტყუილი, და ამოდ ჰფქევს მინდ-მოკლებულ წის-
ქვილსავით...

...ეგეთი საპოლქმაცი იარაღი ჭკვათა-მყოფელთათვის არა სჭრის. იგი
გამოუდევარი და ყოვლად უხეირო იარაღია და მერე სხვისაგან ნათხოვა-
რი, სხვის გამოწაცალი. მაგას ერთს დროს ძალიან ხშირადა ჰხმარობდნენ
რუსეთში, მაგრამ მალე ჰნახეს, რომ მარტო ბელურების საფრთხლად თუ
გამოდგება და დიდი ხანია თავი დაანებეს, ხოლო გამოწაცალს ჩვენები ჰი-
ესივნენ და დაეპატრონენ.

დაძველდა, ბატონებო, ეგ იარაღი, გაცვდა, იმითომ რომ თავდაპირვე-
ლადვე ხანგრძლიობის უნარი და ღონე არა ჰქონია. ქარისაგან მობერილი
იყო და ქარმავე წაიღო და საწყაოდ ავისა და კარგისა, მართლისა და ტყუ-
ილისა დარჩა სიავე და სიკარგე, სიძარტლე და სიცრუე და სხვა არაფერი.
ნუთუ ამის გამოცნობას დიდი ჭკუა უნდა, რომ ავ-კარგიანობა, ტყუილ-მარ-
თლობა არც ახალს ახლობით მიეწებება, არც ძველს ძველობით. ავსაც და
კარგსაც, ტყუილსაც და მართალსაც თავისი საკუთარი ბუნება აქვს და
თვითოუელი თვისდა ბუნებისამებრ უნდა გაირჩეს და გამოიზომოს და არა
სიახლით და სიძველითა.

ყველას, ძველია თუ ახალი, მინამ მსჯავრს დასდებდეთ, კბილი კი არ
უნდა უსინჯოთ, ბუნება უნდა გამოუჩხრიკოთ და მარტო მაშინ დაეჭდევა
მსჯავრს ადამიანის საკადრისი ღირებულობა და ფასი.

ძველობით ხსენება სხვისა, ამით კილვა და ძაგება, ძველი იარაღია
უღონობისა, გაცვეთილი ფანდია სახსარ-მოკლებულ ფალანისა. მწერლი-
სა თუ მთქმელის აზარაობის, ცარიელობის უტყუარი ნიშანი მაგ იარაღის
ხმარებაა. რაკი მაგ-გვარს იარაღს ხელი წაავლო კაცმა, იმას თავი დაუ-
კარით და „მშვიდობის მგზავრობა“ დაულოცეთ. იგი წასულია, გარდასუ-
ლია და ვერც სიძარდე წერისა, ვერც სუსხიანობა კალმისა ვერ იხსნის
ამისთანა მწერალს ამ სამწუხარო ბედისაგან. ნუ ენდობით და ერიდებით
მაგ უღონო ღონესა. მაგ იარაღის მხმარებელი მწერალი გადაბერებულს
გასათხოვარსა ჰგავს, ანუ, უკეთ ვსთქვათ, საპატარძლოდ მორთულს ბე-
ბერსა, და ტყუილად კი არ არის ნათქვამი:

„უარყოფა დიდ მოღაღ შემოვიდა ბრმათათვის. ვისაც ადვილად და მოუშაღებლად კუსავით ვეხის გამოყოფა უნდოდა ქვეყანაზედ, ეგ მოღაღ უხდა მიედო. ამისათვის ორიოდ ფრაზა იყო საჭირო. ერთი ის, რომ აოყ-ზია, და ერთობ ხელოვნება, რა ჭკვიანი კაცის საქმეა, ერთი წყვილი წაღ-შექსპირის მირჩეენიო: მეორე ავტორიტეტები არა მწამსო; მესამე ისტორია ზღაპარიო, და მეოთხე ქვეყანაზედ მარტო გლეხკაცია აღ-მიანი და თავადი და აზნაური კი არაო. ეს ფრაზები რომ დაგესწავლათ. ლიბერალი იყავით და ლიბერალი. აი სწორედ ამ-გვარ ლიბერალობაში ჩა-ცვიდნენ ჩვენებურის ყმაწვილ-კაცობის ბევრი წილი. დღესაც, აბა და-აკვირდით ჩვენებურს შინ-გამომცხვარს ლიბერალებს, თუ მარტო ამ უთავბოლო ფრაზებით არ იკვებებოდნენ და ქვეყნის სასაცილოდ თავიანთ თავს ლიბერალებად და რადიკალებად არა ხადოდენ. აბა დააკვირდით, თუ ყველგან, საცა გიხდა და არ გინდა, სულ ეგ ფრაზები არ წამოსჩხირონ, ფე-რად-ფერად მონძებში გახვეულები...

...თუმცა „მამების და შვილების“ ბრძოლამ რუსეთში ბრმად აიყოლია ჩვენებური ყმაწვილ-კაცობა და იმ ბრმად აყოლილებმა ეგ ბრძოლა ჩვენ-შიაც გადმოიტანეს, მაგრამ ჩვენის ყმაწვილ-კაცობის სასახელოდ ესეც უნდა ვსთქვათ, რომ მათგანმა თითო-ოროლამ გამოინაპირა და თავისი შეცდომა მალე იცნო, გამოვიდა და ცალკე გუნდად დადგა ცხოვრების მო-ედანზედ. მას აქეთ ჩვენშიაც ყმაწვილ-კაცობა ორ ბანაკად გაიყო: ერთში მოექცნენ ისინი, ვისაც რუსეთის უარყოფელის მიმართულებიდან ოთხ ზემოხსენებულ ფრაზებს გარდა არა გამოეტანათ რა, მეორეში ახალის გუნდის მომხრენი. პირველებმა დაიხვიეს ხელზედ რუსეთის „მამა-შვილო-ბა“, ენაზედ დაიკერეს ზემოთ მოყვანილი ოთხი ფრაზა და დღეს-აქამოდვე აწიოწოს იმახიან და იოლად მიდიან. მეორეები კი დააკვირდნენ ჩვენის ქვეყნის ვითარებასა და ნახეს, რომ ჩვენ ქვეყანას სულ სხვა ტკივილი აქვს, სულ სხვა ფათერაკი სდევს. სცნეს, რომ ჩვენებური ღდევანდელი ღდუ სულ სხვასა თხოულობს, სულ სხვასა ჰლაღადებს და, მაშასადამე, ჩვენებური ლიბერალობა სულ სხვა რასმეზედ უნდა მიიქცეს მთელის თავისის ძალა-ღონითა. და თუ აქაც ბედისწერას ისე არ გადავრჩებოდით, რომ „მამა-შვილობა“ არ გამართულიყო, ბრძოლის საგნად ის „სხვა რამე“ უხდა ყო-ფილიყო და „მამებსა და შვილებს“ შუა მიჯნად დადებულყო. ის „სხვა რამე“ იყო — ჩვენის დაცემულის ვ ი ნ ა ო ბ ის აღდგენა, ფეხზედ დაყე-ნება და დაცვა ყოველის მოსალოდნელის ფათერაკისაგან. რომ ეგ ფაი-

რაკი მოსალოდნელი იყო და დღესაც თავიდან არ აგვცდენია, — ყველა-სათვის ცხადზედ ცხადია“⁴⁴

„დროა ჭკუას მოვიდეთ და არ შევუშინდეთ იმ ცრუპენტელა ლიბერა-ლებს, იმ ჭეშმარიტის ლიბერალობის ბერიკეებს, რომელნიც განგებ პირ-ში ბურთსა გეჩრიან, რომ თავისი ოინბაზობა, ორპირობა და ცალგულუ-ბა მიაფუჩეჩონ და ზედ ლიბერალობის წმინდა კალთა ვადაფარონ. ნუ გვაგზილებთო ჩვენს ცულლუტობას, ოინბაზობას, თორემ ეროვნულ შფო-თის აღდგენას დაგწამებთ, რეტროგრადობის ბანაკში თავს ამოგაყოფი-ნებთ, რადგანაც შეცხრამეტე საუკუნის დასასრულს ეროვნულ შფოთის ატეხა, ერთა შორის ღვარძლის შთამოთესვა სიბრიყვესა და გონების სიბ-ნელეს მოასწავებსო და ლიბერალობის შეგინებასაო. უფროსიან ბალები ამ ტყუილს ჭექა-ქუხილს ტყუილ ლიბერალობისას, უფროსიან ყოველნი, ვინც სიტყვას გაუსინჯავად იჯერებს.

ლიბერალობა განა მალვია, ანუ ხელის წაფარება ტყუილებისა, ოინბა-ზობისა, თაღლითობისა, თვალთმაქცობისა და ყოველგვარ ნამუს-ახდი-ლობისა, და არა მხილება ყოველ ამისა? თუ საძრახავსა არ ამხელ და სა-მარცხვინო ბოძზე არ გააკრავ, მაშ რის მაქნისილაა ეგ თქვენი მოწონებუ-ლი, თქვენი ქადებული დოცლაპია ლიბერალობა. მაშ ეს გამოჯარება ყოველ საქმისა, ეს მზეზედ გამოტანა ყოველის ფარულის და არა ფარულის ბო-როტისა, — იმისდა მიუხედავად, შფოთს ასტეხს, თუ არ ასტეხს, — განა უწმინდაესი და უპირველესი ღირსება არ არის ჭეშმარიტის ლიბერალობი-სა, რომელიც-კი მას შეუძენია დიდის ღვაწლითა და ზოგჯერ სისხლის ნთხევიითაცა...

...ვის მოუვა ფიქრად, რომ ბოროტის მხილებას კრიჭა შეუკრას ვისი-სამე წყენის შიშითა, თუ არ დოცლაპია ლიბერალობა. საბუთიანს, მართაღს მხილებას, თუხდა მთელის ერისას, გონიერი ერი მაღლობით ეპყრობა და არა რისხვითა და შფოთითა. ჭეშმარიტი ლიბერალობა ის არის, რომ ჭეშ-მარიტება არავის წააწყმედინო, არავის გააქელვინო, ბოროტს ბოროტი ამხილო, მსჯავრდაუდებლად არ შეარჩინო და, თუ საიმისოა, ცხვირიდამაც ძმარი აღინო. ბაძით ქვეყანა წახდებო, ხათქვამია. მსჯავრდაუდებელი ბოროტი — მაცდურების მახეა და შიგ ადვილად გაიბამს თავს გულბი-ლი და ხასიათდაუდგრომელი კაცი. „უსირცხვილოს თუ არ არცხვენ, ბა-ძით მორცხვიც გაურცხვდება“.⁴⁵

„ხასიათი და ზნე-ჩვეულება ყველგან არის, მაგრამ ყოველის თესლის ერს თავისი განსხვავებული ხასიათი აქვს და ზნე-ჩვეულება, იმიტომ რომ ხასიათის და ზნე-ჩვეულების ასე თუ ისე აგებაზედ მოქმედებს მთელი

კრებული იმ გარემოებათა, რომელთა წრეშიაც სული და ხორცი დიდი ხანია უტრიალებია ერს და დღესაც ატრიალებს. შორს რომ არ წავიდეთ, ჯერ თუნდ ადგილმდებარეობა ვიქონიოთ სახეში, მიწა-წყალი, ერთობ კაცთგარეთი ბუნება, — ესეც კი ძლიერ მოქმედებს ადამიანის ხასიათისა და ზნე-ჩვეულების სხვადასხვაობის შესაქმნელად. ჯერ ერთისა და იმავე აესლის კაცი მთიული და ბარელი აიღეთ და ამათშიაც, ხასიათს მიხედუენ თუ ზნეს, თვალსაჩინო განსხვავებას იპოვნით, და რაღა ითქმის იმ კაცებზედ, რომელნიც სულ სხვადასხვა თესლისანი არიან და სხვადასხვა ქვეყნის შვილები. თუ ესეა, რაღა გვეთქმის ერის ისტორიასა, საოჯახო და საზოგადოებრივს წყობილებაზედ, და ერთობ იმ რთულ და მრავალგვართა ხილულთა და არა-ხილულთა ძალთა ყოველად ძლიერ ზედმოქმედებაზედ, რომელნიც შიგნიდანვე ჰქმნიან ხასიათსა და ზნე-ჩვეულებასა ერთისა თუ მეორე ერისას.“

„ერი, თუ საზოგადოება, მარტო იმას უნდა ეძახოდეს „ჩვენგანს“, კისაც რაიმე ღვაწლი მიუძღვის სიტყვით, თუ საქმით და თუ ეს ღვაწლი ვაბრწყინვალეებულია, შუქ-შესხმულია მადლითა. აქ სულ ერთია, თქმაა ეს ღვაწლი, თუ ქმნაა, იმიტომ, რომ ზოგჯერ თქმა ქმნა არის. დიახ, მკმნელია იგი მთქმელიცა, რომელსაც განწმენდილნი აქვს „თვალნი ზე ზეცასა და ქვე ქვეყნისა საიდუმლოთა მხედველად, ყურნი — ზესკნელისა და ქვესკნელისა უცნაურთა ხმათა მსმენელად, ხელნი — ცისა და ქვეყნის მაჯისცემის შემტყობად და ენა — ყოველ ამის აღმომთქმელად და მთარგმნელად“.

რა თქმა უნდა, რომ ერთნაირის უხევებით არ არის ყველა ამ მადლით მიმადლებული. ამაშიაც არის დიდი-პატარაობა. მაგრამ დიდი თუ პატარა, რაკი ცოტად თუ ბევრად ამ მადლის მექონია, იგი რჩეულია მრავალთა შორის და ეს რჩეულობა არის სამართლიანი მიზეზი და საბუთი, რომლის ძალითაც ერს შეუძლიან თავმოწონებით სთქვას: ეს კაცი ჩვენგანიაო. ერთი ამ რჩეულთაგანი იყო იგი გლეხი-კაცი, იგი მდაბიო — და მით უფრო მაღალი, რომ მდაბიოა, — რომელსაც დღეს ჩვენ იოსებ დავითაშვილის სახელითა კურთხევით ვიხსენიებთ და ვგლოვობთ. მეო, ამბობს იგი ერთს ლექსში:

სოფელი გლეხის შვილი ვარ,
მჯადითა გამოზრდილია,
უქედო, ჩოხის ამარა,
ქალაქებ გაკეთილია.
ობოლი დაერჩი დედ-მამას,
დრო მადგა გასაჭირია,

სადაც-კი ვარდასა დავეძებ,
იქ მხედება ეკლის ძირია.
მამაც ამ-რიგად ტანჯულა,
ვით ვიტანჯები შვილია,
თუმცა სათქმელი ბევრი მაქვს.
ვერ გამოილა პირია.

ნუ გეგონოთ, რომ მას ჰშურდეს ვისი რამე, ვისმე რასმე სიხარბით შეჰ-
ნატროდეს, ვისი რამე უნდოდეს, სხვისაზე რაზედმე ხელი ეტანებოდეს,
გული უთქმიდეს. არა; ყოველს ამაზედ იგი მაღლა სდგას, ამაში სჟღერს
დიდი სიმი ეროვნებისა და აქა სცემს უბოროტო ძარღვი ჩვენის ერის უბო-
როტო გულისა. იგი ამბობს:

თავზედ დამექცეს ცა რისხვით,
სხივი ვერ ვნახო მზისა მე,

მაღალი ღმერთი გამიწყრეს,
თუ რამ ვინდომო სხვისა მე.

ნუ გეგონოთ, რომ ან ტანჯვით გამწარებული ვისისამე მტრობას იგა-
გულში გაიტარებდეს, გულში ადგილს აძლევდეს, ან ტანჯვითვე გაბორო-
ტებული ვისიმე ჯავრის ამოყრას, სამაგიეროს გადახდას ჰლამობდეს, არა,
ამისათვის იგი მეტად სულგრძელია, მეტად ყოველთა შემწყნარებელი და
მიმტევებელია, როგორც მარტო დიდბუნებოვანი კაცია ხოლმე. მტრობა,
ძულება, ჯავრი, შურისძიება შორს არის მისგან, მისი ნათელი სული არ
იკარებს ამ ჭუჭყსა, ამ ჟანგსა. იგი ამბობს:

კაცი ხარ, კაცად შობილს
კაცი გიყვარდესო...
ეკლესიას დახვიდოდე
ყოველ უქმე ღღესო;
დავითნი და სახარება
ორივე იქა ძვესო.
იმათში ესე სწერია:

კაცი გიყვარდესო.
კეთილისათვის ბოროტად
თუ ვინმე გხდიდესო, -
სამაგიეროს ნუ უზამ,
ღვე თვით მიხედესო!..
ჩვენსა მხსნელსაც ეს დაჰმართეს,
კაცთა მოყვარესო.

აი, ვის ჩაუხედნია გლეხკაცის გულში, ვის უნახავს იქ მისნი საიდუმ-
ლონი, ვის გაუგონია მისი გულის-ძგერა და, მაშასადამე, ვინა ტანჯულა კი-
დეც მათთვის მართლად და ჭეშმარიტად!.. ეს აზრები, ეს გრძნობა, ეს სი-
ტყვა ქარით მობერილი არა არის. ეს მარგალიტები იმ ზღვიდამ არის ამო-
ღებული, რომელსაც ერის გულს ეძახიან. აქ არაფერია ნათხოვარი; არა-
ფერია განგებ ჩაძახილი და მერე ამოძახილი. აქ თავის დიდებას, თავის
დიდ-ბუნებოვანობას, სულგრძელობას თითონ ერი მეტყველობს, თითონ
ერი ჰლაღადებს ერთის თავის ჭეშმარიტის შვილის ბავითა! ტყუილი თავ-
მოწონება კი არ არის განსვენებულის მხრით, როცა იგი ამბობს:

მუშა რომ ვარ, მისთვის ვიცი
მუშის გულის-პასუხები.

ეს გულის-პასუხები იცის და მით უფრო გულს მოსახვედრია, გულს ჩა-
სამჩნევია, მით უფრო საკვირველია, რომ მშვიდობის მოქმელი მოციქული
იქიდან მოდის, საცა ესოდენი გულ-ნატკენობაა ჩვენგან, ესოდენი მიზეზია
წყრომისა და სამღურავისა. დიახ, იქიდან მოდის იგი სიტყვითა ყოველად

მხსნელის სიყვარულისა და მოაქვს მწვანე შტო შერიგებისა, ძმობისა და ურთიერთობისა! ბოროტი არ გვახსოვსო, აჰა, ძმური ხელიო! გიძმობთ და გვიძმეთო! ამისთანა მარგალიტები მარტო ზღვის ძირშია... ერის გული ზღვაზე უფრო ღრმაა და ღიდი საქმეა, ვისაც ღონე შესწევნია და თავის საკუთარი გული და თვალი იქამდინ ჩაუწედენია. ჩვენში ბევრი ვერ დაი-
ქადებს ამასა.

ყველგან, საცა კი რაიმე შემთხვევა ეძლევა, განსვენებული დავითა-
შვილი სულ ამას იძახის ტკიბილისა და მშვიდობიანის სიტყვითა, რომ ჩვენა.
მუშა-ხალხის ხსნა სწავლა და განათლებათაო“.

„შურს ისა სწყინს და გულს უკლავს, — სხვას ჩემზე მეტ რაღა აქვსო.
ნატვრა — კი პატიოსნური სურვილია, მეც ის შევიძინო, რაც სხვას შეუ-
ძენია, მისდა სიკეთემდე, ღირსებამდე მივალწიოო. შური კერ იტანს სხვი-
სა ღირსებას, ნატვრა — კი შეჭხარის. შური ებრძვის ღირსებას, ნატვრა —
კი ეტრფის“.⁵²

„გლეხკაცობა ღღეს ყველას შემოსწყრა და მართალი და მტყუანი, ავი
და კარგი თან გაიტანა. ეს სტიქიონურ მოძრაობასა ჰგავს და ამიტომაც
საერთოდ შემოწყრომა და „ბოიკოტობა“ ამის მაჩვენებელი არ არის, ვინ
ვის უყვარს, ვინ ვისა სძულს! ძულებას და სიყვარულს ამისთანა შემთხვე-
ვაში ადგილი არა აქვს. ამიტომაც საზოგადოება, რომელსაც ჭკუა და გო-
ნება შერჩენია და ცნობიერება გაძლიერებულია, მარტო იმას კი არ უნდა
სჯერდებოდეს, — აი გლეხობა სხვასთან ერთად ამასაც შემოსწყრა, ამას
„ბოიკოტობა“ გამოუცხადა, არამედ გულდამშვიდებული გარჩევა უნდა,
ვინ ვის რას ემართლება, ვინ ვის რას ერჩის, ვინ ვისზე სამართლიანად
ხელს იწვდის. გაჩა კაცთა ადამიანური ცხოვრება, ისტორია, პროგრესი
და სხვა რაიმე სიკეთე შესაძლებელია, თუ ყოველთ უწინარეს კაცთა ურ-
თიერთობაში ისინი არ მოიკითხა, ამავების პასუხი არ იძია?..

...რა სიმაართლე, რა საბუთი აქვს გლეხკაცს, რომელიც არც ხიზანია
თქვენი, არც ნაყმევი, რომ თქვენს მამულზე ხელი გაიწოდოს მაშინ, რო-
დესაც კერძო საკუთრება ჯერ კიდევ ქვეყნთხედად უდევს არამცთუ
მთელს სახელმწიფოს და საზოგადოებურ წყობას რუსეთისას, არამედ
მთელს ცხოვრებას დაწინაურებულ ქვეყნებისას მთელ დედაქალაქის ზურგზე.

და თუ გლეხკაცობა ღღეს თავისას მაინცდამაინც არ იშლის და კერძო
საკუთრებას ხელს ატანს, ეს ცოტად თუ ბევრად შესაწყნარებელია იმით
კი არა, რომ სამართალი რამ მიუძღოდეთ, არამედ იმით, რომ დღევანდელი

მოძრაობა სოფლისა ცეცხლსავით მოედო მთელს საქართველოს და ყველა
ნებით თუ უნებლიეთ თან წაიყოლია.

აქედამ ის არ გამოდის, რომ კაცმა დიდის მწუხარებით არ შეხედოს
იმისთანა ამბავს, როცა კაცს სხვა საბუთი არ მიუძღვის იმის გარდა, რომ
მე ცოტა მაქვს და შენ ბევრი და ამიტომ შენ უნდა წაგერთვას და მე მოჰკ-
რთვასო. აბა უკიდურეს სილატაკიდან უდიდეს სიმდიდრემდე რამდენი სა-
უეზურია, რამდენი კიბეა, რამდენი ერთმანეთზე მეტია, და მოღით და გაარ-
ჩიეთ, რომელმა რომელი უნდა სწეწოს და ჰგლიჯოს მთელ ამ დიდს მან-
ძილზე.

კერძო საკუთრება, სამართლიანად თუ უსამართლოდ, ჩვენდა საბედ-
ნიეროდ თუ საუბედუროდ, ჯერ კიდევ დიდ ხანს იქნება დიდს პატივში და
მის სარბიელზე ძალმომრეობა, ერთმანეთზე მისევა, ვინც გინდ იყოს, ია-
ვად არ დაუჯდება.

იქნება მე ვცდებოდე, მაგრამ ამაზე კი იმედია ყველა დამეთანხმება,
რომ ეს დღევანდელი ამბავი დიდმიზეზიანი საგანია, დიდად გასაფხიზლე-
ბელი, დიდფათურაკიანი. აქ საქმე იმაში კი არ არის, ვინ უფრო შორს გა-
დახტება. ამ დღევანდელს ამბავს დიდის გულდადებით და ღრმად უნდა
ჩაუკვირდეს ადამიანი, მთელი სიგარძე-სიგანე გაუზომოს, თავით ბოლომ
დე თვალწინ დაიყენოს.

ეს დიდ პასუხისგების საგანია და ამ პასუხისგების შიშქვეშ თვით გლეხ-
კაცობის წინაშე, დღევანდელ მოძრაობას თავი იქით უნდა უბრუნოს კაცმა,
საითყენაც ჯერ არს, და არა იქით, რომ ერთმანეთს მივესიოთ და ციხე-
სიმაგრე ჩვენი ჩვეუვე შიგნიდან გავტეხოთ. ამას თხოულობს არამცთუ სი-
კეთე და ბედნიერება ჩვენის ქვეყნისა საერთოდ, არამედ გლეხკაცობისაც
საკუთრივ“.⁴⁴

„არ ვიცი, — რომელი ბეზლობა და ჯაშუშობა უფრო საძაგელია: იგი,
რომელიც პოლიტიის ხელგონიანობას გამოიწვევს, თუ იგი, რომელიც
ერთს კაცს მეორეს გადაჰყიდებს მტრად, ერთს წოდებას მეორეზე აალურ-
სებს და აასისინებს, ან თუნდ ცალკე კაცს, როგორც ამ შემთხვევაში ჩე
ვარ, მთელს გლეხკაცობას პირში მისცემს, ვითარცა მათ მოძმეთა მყელე-
ფელს და მათ მოძმეთა მკელელს, ყოვლად უსაბუთოდ, ყოვლად უმიზეზოდ.
დასასრულ, კიდევ ხელმეორედ მოგახსენებთ: არის ზოგიერთი იმისთანა
ზნეობრივი კანონი, რომელიც კაცთა ერთმანეთობით ცხოვრებას საძირ-
კვლად უდევს და რომელიც ყველასათვის ერთნაირად საავალდებულოა, რა
დასისა და რწმენისაც გინდა იყოს, და ერთი ამ კანონთაგანი ის არის, რომ
რაც შენ არ გინდა მოგივიდეს, იმას ნურც სხვისთვის მოინდომებო“.⁴⁵

„რა არის მთელი პროგრესი საზოგადოებისა, თუ არ ის, რომ ადამიანის პიროვნება, ადამიანის სინილისი, ყოფა-ცხოვრება, — უსაბუთოდ, უსაფუძვლოდ არავისაგან ხელშეხებულ არ იყოს, არავისაგან შემწიკვლულ, შევიწროებულ და შევიწროებულ. რაც გინდა სიტყვით, როგორც გინდა მოიქეცი, ოღონდ ახალ-თაობის წმინდა სახელს ნუ მოჰყენებ უკადრისს ქცევასა, უკადრისს სიტყვასა, ახალი თაობა სხვა არის, სხვა ნუგეზია, სხვა იმედია. ყველა ჩხავანა ახალ-თაობა არ არის. ახალი თაობა გონიერებაა, ახალი თაობა პატიოსნებაა, ახალი თაობა ცოდნაა, მეცნიერებაა, ახალი თაობა საქმეა და არა ჩხავილი. ვისაც ყოველივე ეს ცოტად თუ ბევრად არა სჭირს, შორს მანძილს ვერ გაიბრუნებს მარტო იმითი, რომ ბაღლები ატყუოს, — ახალი თაობის კაცი ვარო. ვინც ეგრე გულმოდგინედ ყვირის, ახალი კაცი ვარო, რატომ არა ვკითხულობთ, რით არის ახალი? ნუთუ მართო იმითი, რომ სხვაზედ გვიან მოვიდა? რატომ არა ვკითხულობთ, რა მოიტანა ახალი? აბა კვალში ჩაუდექით ყოველ მყირალს, ახალ-თაობის კაცი ვარო, გაუსინჯეთ სიტყვა და მოქმედება, იკითხეთ იმ სიტყვასა და მოქმედებაში ახალი რა არის, და მაშინ ნახავთ, რომ იგი ახალის თაობის ბერეკაა და არა ახალი თაობის კაცი. თითონაც რომ ჰკითხოთ, აბა, ახალი კაცი, ახალი რა მოიტანეო, დამიჯერეთ, ოფელში გასწურავთ მაგ კითხვით და ძნელ საქმეს დააყენებთ. ახალი კაცი ძლიერია თავისის ზრით, მსჯელობით, ცოდნით. იგი თავმოსაწონებელს სახელს ახალის კაცისას მართლად ახალის ზრით, მსჯელობით და ცოდნით დამსახურებს და არა ყვირით და ფიცით, ღმერთმანი, ახალი კაცი ვარო.

ვისაც დაუკარგავს თავისის თავის პატივი და, მაშასადამე, სხვისაც, — უკადრისობა იმისათვის უცილო იარაღად დაგვითმია. დეე იმან ამ გზაზედ და ამ იარაღით იბრძოლოს. დრო, კეთილ-გონიერება და თითონ ახალი თაობა თავის უტყუარს განაჩენს თავის დროზედ იტყვის“.⁵⁴

„თქმა არ უნდა, რომ რუსულმა ლიტერატურამ დიდი ხელმძღვანელობა გაგვიწია წარმატების გზაზედ და დიდი ზემოქმედება იქონია ყოველს მასზედ, რაც ჩვენს სულიერს ძალღონეს შეადგენს და ჩვენს გონებას, ჩვენს ზრის, ჩვენს გრძნობასა და ერთობ ჩვენს მიმართულებას ზედ დააჩნია მან თავისი ავ-კარგიანობა. არ არის დღეს ჩვენში არც ერთი მოღვაწე და მომქმედი კაცი მწერლობაში, თუ საზოგადო საქმეთა სარბიელზედ, რომ თავისუფალი იყოს ხსენებულ ლიტერატურის ზედგავლენისაგან. საკვირველი არ არის: რუსულმა სკოლამ — მეცნიერებამ გაგვიღო კარი განათლებისა და რუსულმავე ლიტერატურამ მოაწოდა საზრდო ჩვენს გონებასა და გამოჰყვება ჩვენი ზრის მოძრაობის გზაზედ. თვითოეული ჩვენგანი, გინდა

თუ არა, უნდა დასწაფებოდა ამ ორს წყაროს თავის სულიერ წყურვილის მოსაკლავად. სხვა გზა არ იყო. ამიტომაც საბუთი გვაქვს ვსთქვათ, რომ თვითოეული ჩვენგანი რუსულის ლიტერატურით გაზრდილა, თვითოეულს ჩვენგანს მის გამონარკვევზედ აუგია თავის რწმენა, თავისი მოძღვრება და თავისი საგანი ცხოვრებისა საზოგადო საქმისათვის ამ გამონარკვევის მიხედვით გამოურჩევი.

რასაკვირველია, ამ ზედმოქმედებამ რუსულის ლიტერატურისამ მართო იმას შესძინა სიკეთე, რომელმაც ყოველი გამონარკვევი ამ ლიტერატურისა თავის საკუთარ კრიტიკის ქარცეცხლში გაატარა, ბრმად არ იწამა, ბრმად არ მიიჩემა და ამრიგად არ დაიხვია ხელზედ ცხოვრებაში იოლად წასვლისათვის. ყოველი აზრი მართო ცარიელი ფრაზაა იმის ხელთ, ვისაც კრიტიკის ცეცხლში არ გამოუფოლადებია და ისე არ შეუთვისებია. ამნაირი კაცი კაცკაცია და არა ჭეშმარიტი წარმომადგენელი მის მიერ ქადებულის აზრისა, რომელიც თუ სხვისაგან დაუჩემება, კრიტიკის ძალით უნდა უსათუოდ თავისად გარდაექცია. უამისოდ ზემოქმედება უძლიერესისა უღონოზედ უკეთესისა უარესზედ მართო ცარიელი მაიმუნობაა, სხვის ფეხის ხმაზედ ბრმად აყოლა, ტყევობაა და არა თავისუფლება და თვითმოქმედება გონებისა, რომელიც ერთად-ერთი ნიშანია ჭეშმარიტის განათლებულობისა და აღმატებულობისა. ამ სახით ყოველივე ზედმოქმედება ავია თუ კარგი — არაფრის კეთილის მომასწავებელი არ არის. პირიქით იგი აძინებს, ჰკლავს მსჯელობის უნარსა, ყოველს მჭრელობასა და გამჭრიახობას გონებისას სჩაგრავს და აბათილებს“.⁶

„შინაურის მხილველობისთანა ჩვენში ძნელი საქმე ჩვენებურს მწერალს არა აქვს, იმიტომ რომ ჩვენში შინაური საქმე ისეთი საგანია, რომლისთვისაც ჯერ ხელი სხვას არავის უხლია, რომელზედაც არავითარს მსჯელობას, არავითარს მოსაზრებას, არავითარს დასკვნას სხვა ქვეყნების ლიტერატურაში ვერ ინახულებთ პირდაპირ და მოჭრით; რომელზედაც, მაშასადამე, გინდათ თუ არა, თქვენი აზრი უნდა იქონიოთ და რომელიც თქვენის საკუთარის ზომით უნდა გაზომოთ, თქვენის საკუთარის ჭკუის მუქით გაანათოთ. ერთის სიტყვით, ჩვენი შინაური საქმეები ჯერ გაუკეთებელი ხორბალია ხოლმე, უნდა ჩვენ თითონ გავანიაოთ, გავცხრილოთ, დავფქვათ, მოვზილოთ და საკუთარის ჭკუის თონეში ჩვენის ხელით გამოვაცხოთ. ამიტომაც ჩვენებური მწერალი დიდს ჭაპან-წყვეტაშია ხოლმე, როცა მწერლობის საღერდელი აეშლება და ბედი ფათერაად ზედ მიადევნებს შინაურს საქმეს და სულთამხუთავსავით თავს დაადგება, გინდა თუ არა შენის საკუთარის ტვინის ძაფები დასძარიო და ამის პასუხი მომეციო.“

ჩვენ ამითი იმისი თქმა კი არ გვინდა, ვითომ ჩვენი შინაური საქმეები ისეთის განსაკუთრებულის თვისებისა იყოს, რომ სხვათა ხალხთა ნაცადი, ნაკელევი, ნააზრევი არას-გზით არ მიუღებოდეს, სხვის აზრით ჩვენი საქმე არ აიხსნებოდეს. ამ შემთხვევაში უფრო ხშირად ჰო ითქმის, ვიდრე არა, იმიტომ, რომ ხალხთა ცხოვრებაში არის ბევრი ზოგადი კანონები, რომელნიც ყველგან ერთნაირად მოქმედობენ. ეს რომ არ იყოს, თითო მენიერებაც, რომელიც სხვა არა არის რა, გარდა მისი, რომ კრებაა ზოგადის კანონებისა, ფუჭი სიტყვა იქნებოდა. მაგრამ, მინამ ჩვენს საკუთარს ღირს სხვისაგან ნაცადს წამალს შევურჩევდეთ, ჯერ თითონ ჩვენ უნდა ვიცოდეთ — რა თვისების ღირსია, მისი სიგრძე-სიგანე გაზომილი უნდა გვექნოდეს. მისი სიმძიმე აწონილი, ერთის სიტყვით ის ღირს თავიდან ფეხებამდე ჩვენს მიერ ცნობილი და გაგებული უნდა იყოს, თორემ ქარისაგან შეშინებულსავით დოს დაუწყებთ ბერვასა. მე რომ გულის ფრიალი მქონდეს და შენ კი მეუბნებოდე: მწყურვალის წამალი წყალიაო, რასაკვირველია, მართალი იქნები, მაგრამ სულელობაში კი ჩამოგართმევ, თუ უკაცრავად არ ვიქნები. ასე მოსდით ბევრს ჩვენგანს, როცა ძალაუვნებურად მოახედებ ხოლმე მათს მალალ მსელელობას შინაურს საქმეებზედ. თუ მზამზარეულად გამომცხვარი აზრი ვერ იპოვეს სხვა ლიტერატურაში — უფრო, რასაკვირველია, რუსულში — იმ საგანზედ, რომელსაც ხანდისხან და ძალიან იშვიათად ჩვენი დაუარღილი ცხოვრება წინ დაგვიყენებს ხოლმე, მაშინ ნახეთ იმ ზოგიერთის მწერლის ოფლის წურვა და ჭაან-წყევტა.

...მაშინ ხან აქეთ ახლის თავს, ხან იქით, ხან ერთს წაღმა-უკუღმა გაზეპირებულს წიგნს მივარდება, ხან მეორეს, და ეძებს, — ამ წყეულს საგანზედ ხომ არაეის უთქვამს რამეო, რომ სხვისი აზრი ვითხოვო, საკუთარ კაბასავით ზედ გადავიციო და ქვეყანაში გამოვიდო. რა თქმა უნდა, რომ თუ ამ შემთხვევაში საკუთარი ტვინი არ უჭრის და სხვა ლიტერატურის მოშველდება საჭირო, შეელას მართო ზოგადად გამოთქმულ აზრებისაგან უნდა მოელოდეს, იმიტომ რომ ყოველივე, რასაც ჩვენი ცხოვრება თვის დენაში აღმოგვიჩენს ხოლმე, კერძოდ მოვლინებული საგანია და მის თაობაზედ ზედმიწევნით და მოჭრით კერძოდვე გამოთქმული აზრი არსად არ იქნება. არც იმოდენა განსჯა აქეთ, რომ კერძოდ, განმარტოებით მოვლინებული საგანი ზოგად აზრს ქვეშ დაუყენონ და შესაფერი სხივი მოჰფინონ. მაშინ, მეტი რა გზაა, ამისთანა მწერალი გულდაწყევტილი უნდა მიადგეს მთხოვარასავით საკუთარის ტვინის სადგურს, — რომელსაც ზოგი უსამართლოდ თავს ეძახის და ზოგი სამართლიანად გოგრას, — და ურაკუნებს დაბადებითვე დახშულს კარს, იქნება აქედან მაინც მეშველოს რამეო და საგანს პასუხი აქ ვუპოვო. „არარაისგან არ იქნების არარაიცა“, —

დიდი ხანია უთქვამს შექსპირსა. ტვინი თუ ნაჩვევი არ არის თვითმსჯელობასა, თუ თავით თვისით ნაფარჯიშები არ არის, თუ მის პატრონს დაბადებითვე ნათხოვრებით გამოუზრდია, „ვერ მოგართვის“ მეტს ვერას ეტყვის გაფითრებულს პატრონსა. ეგრე უნუგეშოდ გამოსტუმრებული ტვინის პატრონი თუმცა სასოწარკვეთილებას მიეცემა ხოლმე, მაგრამ დიდის ხნობით კი არა. ტვინის სადგურში ერთი მიყარდნილი კუნჭულია, საცა ერთი ბრმა — ნიჭი აღამიანისა ბინადრობს. ის ნიჭი ტვირთთა-მზიდველ სახედარსავით ყოველთვის მორჩილია, ქვევრის თვისება აქვს, რაც ერთხელ ჩაგიძახნია, იმას ყოველთვის ამოიძახებს და სახელად ჰქვიან მესხიერება. აი ეს ბატონი მესხიერება მიეშველება ხოლმე ტვინისაგან განუკითხველს მწერალსა და გზას უჩვენებს, ვაი-ვაგლახილამ დასახსნელს. მაშინ დაიძვრის ხოლმე მესხიერების სიღრმიდამ ყოველივე ნაგავი, რაც გაზეპირების ქარს და წალმა-უკულმად წიგნის კითხვისას ოდესმე მოუბუქავს, ენაზედ მოაყენებს ყოველს — გონებაში ჩარჩენილს უთავბოლო ფრაზებს და მწერალიც მოაყოლებს რახუნსა, დაირად ხმარობს საკუთარს გოგრას, ეღრუნებად კიდევ ამისთანა სიტყვებს: „ეკონომიური თანასწორობაო, კულტი, მისტიკა“ და სხვას ამის მსგავს შიგნითტიკურს ფრაზებსა, მითამ-და მეც ნახირ-ნახირო. არახუნებს და იმას კი არა ფიქრობს, რომ იმას გულის ფრიალის წამალს სთხოვენ და ის კი ტვინ-დანთხეულსავით იძახის: მწყურვალის წამალი წყალიაო“.⁵⁷

„სხვაზედ მინდობა — ქვიშაზედ აშენებული შენობა ყოფილა და იქნება კიდევ ამ ქვეყნიერებაში. წამოუვლის ნიაღვარი „შემთხვევისა“ და იმ იმედს, იმ მინდობას ალგვის ხოლმე დედამიწის ზურგიდამ და იმედვენეულს, სხვაზედ დანდობილს, ერთს უდაბურს ტინზედ გარიყავს, შენს თავს შენვე მოუარეო. ეს კანონი — ისტორიული კანონია, იქნება ზოგიერთისათვის ფრიად არ-მოსაწონი, მაგრამ აუცილებელი კი. ბევრიც რომ ვივაგლახოთ, ბევრიც რომ ვატაროთ უბეში სხვაზედ დამყარებული იმედი, მაინც ბოლოს „უამთა სელა“ ამ კანონზედ დაგვაყენებს და დრო წარსული ჩვენთვის სამუდამოდ დაკარგული დრო იქნება. ჩვენ ვამბობთ, რომ ხალხი თვით-მოქმედებით არის მხოლოდ ძლიერი და ნაყოფიერი სულით, თუ ხორციით. რაც მალე დაუიჯერებთ ამ ჭეშმარიტებას, რაც მალე შევითვისებთ, მით მალე გამოვიხსნით თავს იმ გაჭირვებიდამ, რომელშიაც ასე სასოწარკვეთილებით დღეს ვიმყოფებით. გვეყო, რაც ჩვენმა წარსულმა ჩვენ მაგალითები გვიჩვენა. ნუთუ აქამომდე გული ვერ დაუაჯერეთ, რომ ჩვენს გარე ჩვენი ხსნა სიზმარია. მაშ თუ ასეა, სწავლისა და განათლების სახსარის ნაკლებულობას ჩვენის ცრემლით, ვახით და ვიშით ვერ შევავსებთ.

სხვა ტყუილია! როგორც თვითოეული კაცი, ისე საზოგადოება, ისე ხალხი, მარტო თავისით არის და თავისათ უხდა იყოს კიდეც. ძალაც ამისთანა ხალხშია და ბედიც.

...მიზეზი ის არის, რომ დროთა ბრუნვამ სხვის მაყურებლად გავგზავნა, სხვაზედ იმედს შეგვაჩვივა და ამაებმა სრულიად წარწყმიდეს ჩვენში ის თვითმოქმედების ძალ-ღონე, რომელიც უწინ იყო და რომელიც თუკი სადმე არის, ყველგან ხალხის ბედნიერების სათაურია და საფუძველიც. ხსნა ჩვენი თვითმოქმედებაში და ერთობაშია, საცა კაცი თითონ არ არის, სხვისით არა გაკეთებულა რა; საცა ერთი ვერას იქმს, იქ ოცსა და ორმოცს ერთად შეუძლიან ჰქმნას.

...გვეყო, ბატონებო, ჩვენის აწყოსი და მომავლის ბედის სხვაზედ მივდებო. ჩვენის გაჭირვებისა, გულისტკივილის და წადილის პატრონნი ჩვენვე უნდა ვიყვნეთ. მძიმეა ეს უღელი, მაგრამ მით უფრო სახელოვანია მისი ერთგულად გამწევი. მძიმეა, მაგრამ უმაგისოდ ვერ შოებულა ამ ქვეყნიერობაზედ სიკეთე და ძალ-ღონე ხალხისა. სხვა გზა არ არის, ჩვენის ცხოვრების შარა-გზა ჩვენვე უნდა გავიკაფოთ, ბედი და უბედობა ხელთ უნდა ვივდოთ“.

„რაზედ უნდა მიგვემართა ის ყოვლად მხსნელი თვითმოქმედება? მეტყვიით, მაგას ბევრი გზა აქვსო. ჩვენი ვიტყვი, მაგრამ იმ „ბევრამდინ“... ღმერთო, ხომ შენ იცი, რა ტყრუშული ღობეებია, თვალთუწდენი, შეუვალი. საიდან რა მოველოდა? ერთი პატარა ბილიკი იყო თავისუფალი საველედა და ერთი პატარა მოედანი საეარჯიშოდ, ისიც ვაილაჩრობით, წეწვითა და გლეჯითა. მოედნად დაგვრჩა ჩვენი ქონების წრე და ბილიკად — გზა ქონების შეძენისა, ანუ გაფლანგვისა. აქ შეგვეძლო გვევარჯიშნა რამოდენიც ჩვენს სულსა და გულს ესურვებოდა, არავინ და არა-კერა არ გვაბრკოლებდა. წყალწადებული ხავსს ეკიდებოდაო, ნათქვამია. სხვა დოხე რომ არ იყო შეელისა, ერთმა ჩვენმა კეთილის-მყოფელმა კაცმა ამ ბილიკს და მოედანს დააკვირვა თვალი და სთქვა: ცოტა რამ არის, მაგრამ ამისა გამოყენებაც შეიძლებაო, რომ ჩვენმა თვითმოქმედებამ ცოტათი მაინც ფრთები შეისხასო. სთქვა და თავის სასახელოდ აასრულა კიდეც. ამაზედ აშენდა ბანკების საქმე.

ამ საქმეს ჩვენ დიდ მნიშვნელობას ვაძლევდით და ვაძლევთ კიდეც. თუნდ თავი დავანებოთ იმას, რომ ბანკები ღონისძიებას გვაძლევენ ფულის სესხად შოვნისას, ზუსტ იმას გავიხსენებთ, რომ ამ ორს ჩვენს ბანკს შეუძლიანო, ცოტა რომ დაიქნენ, წელიწადში ორი ათასის თუმნის შეძენა საზოგადო საჭიროების დასაკმაყოფილებლად, ამას ყველაფერს თავი და-

ვანებოთ, გავსინჯოთ ბანკი იმ მხრით, რა მხრითაც იგი უფრო სანატრელი უნდა იყვეს მათთვის, ვისაც სწამს ძალა თვითმოქმედებისა ქვეყნის სადღეგრძელოდ და საბედნიეროდ. ჩვენ, თევზისა არ იყოს, პირი სავსე გვაქვს წყლითა და ვრცლად მითითებით ვერას ვიტყვით, მაგრამ ვინც ამ მხრით ღრმად დააკვირდება ჩვენის ბანკების არსებობას და საფუძვლიანად თავი-დამ ბოლომდე გაავლებს გონების თვალსა, ის, რასაკვირველია, დაგვეთანხმება, რომ აქაც ბანკის საქმეში, როგორც ყოველფერ სხვაში, ჩვენის ყელის საბელის ჩვენს ხელშივე ჩაგდება ჩვენთვის სანატრელიც უნდა იყოს და სასიხარულოც. ეგ საქმე ამ მხრით ჩვენთვის დიდი რამ არის, დღეს „შემთხვევისა გამო სხვისა და სხვისა“ ჩვენთვის მარტო ბანკია მხოლოდობითი მოედანი, რომელზედაც უნდა აღიზარდოს, ფეხი აიდგას, გაიწურთნოს, გაინაყარდოს ჩვენმა თვითმოქმედებამ, ჩვენმა ზნეობითმა ძალ-ღონემ. ვისაც ჩვენი ქვეყანა გულწრფელად უყვარს და ჩვენთვის კეთილი არა შურს, ის დიდის სიფრთხილით, დიდის მოსაზრებით უნდა ეკიდებოდეს ყოველს საგანს, ყოველს აზრს ბანკის შესახებ.

ჩვენდა სამწუხაროდ, ამას ჩვენ ვერსად ვერა ვხედავთ, ვერც სხვა საზოგადო საქმეში საერთოდ და ვერც ბანკისაში საკუთრივ. ვერაფერი სანუგეშო ამბავია, როცა კაცი საზოგადო საქმის მოედანზედ გამოდის მართო იმისათვის, რომ სიტყვა და აზრი წინ გავიდოდ და ვითამაშო. ყოველი თამაშა შექცევია და საზოგადო საქმეს უპატიურად ხდის. საზოგადო საქმეს მარტო შრომა უნდა, ჯაფა უნდა, ბეჯითი და გულდადებითი ჯაფაცა. უამისოდ საზოგადო საქმე, რაც უნდა კარგი იყოს თვალად, შიგნით ფულუროა, დღემოკლეა, სუსტია. წარამარად ბარბაცი საზოგადო საქმეში იქნება უსაქმო კაცისათვის სასაცილოც იყოს, მაგრამ საქმიანისათვის საწყენოა. ამაზედ უფრო სავაგლახოა, როცა საზოგადო საქმეში „მე ესე მიჯობს“ აღვირაშვებული დაიარება და ის კი, „რაც საქმეს უჯობს“, თავჩაღუნული დადის, თითქო დედინაცელის ხელში ჩავარდნილი თბოლიაო, ჩაგრული და ხმამოუღებელიო. ბოლოს ცხვირში ამოგვეკრავს, რომ ესე წინდაუხედავად შევსვამთ ხოლმე საზოგადო მძიმე საქმეს ერთმანეთის მტრებისა და შურის საქანელაზედ და ისე უკადრისად წინდაუკან ვაქანებთ. ბოლოს ცხვირში ამოვიკრავთ-მეთქი, მაგრამ ვაი თუ გვიანდა იყოს“.

„ჩვენი, ქართველების, ხასიათი მართლა რომ ახირებული და მიუწვდომელი რამ არის. კარგი, მეტად ნიჭიერი, მეტად შორს გამჭვრეტი და გამოცდილებით სახელგანთქმული კალამია საჭირო, რომ გაიკვლიოს გზა ამ ხასიათის საცნობად და გამოსახატავად და ერთი რამ დასკვნა გამოიყვანოს იმ ერთი მეორის საწინააღმდეგო თვისებათაგან, რომელთაგანაც შემ-

დგარია ეს ხასიათი, თითქო ათასფეროვანი ჩუქურთმა არისო. ერთს მხრით ჩვენ მართლა, ხელგაშლილი, გულახდილი, გულწრფელი და სულ- მაღალი რაინდები ვართ. თუკი რაიმე გრძნობამ გეძლია და გაგვიტაცა, ჩვენ თავმოტაცებულ ცხენსავით შეჩერება არ ვიცით; რაც უნდა საშინე- ლი ბოლო მოსდევდეს ჩვენს გატაცებას და რაც უნდა ცხადად და უტყუა- რად ვხედავდეთ ამ შედეგს ჩვენის გატაცებისას, ჩვენ მაინც რაღაც გა- მოუცნობის მორჩილებით ვნებდებით მისს მომხიბლავ ძალას... ამ შემთხვე- ვაში ჩვენი გული სწორედ რომ შინაური ზღვაა, რომელიც ვნებათღელ- ვისა გამო ხშირად სუნთქავს... და, თუმცა ზოგჯერ კიდევ სტილილბს მოი- პოვოს როგორმე სანატრელი მყუდროება, მაგრამ მაინც ძალა-უნებურად ნებდება დაუცხრომელ ტალღათა სრბოლას...

ერთის მხრივ ესეა, მეორეს მხრივ... ზოგიერთის გრძნობა გარეშე მე- თვალყურესათვის წარმოადგენს პაწია მღვრიე და ხავსით მოსილს ტბას, რომლის ადიდება და აგორვება ისე შეუძლებელია, როგორც უბრალო თვალთაგან უხილავის კბილის ჭიის ვეშაპად გარდაქმნა. რაც გინდა მრის- ხანე ცხოვრების გრიგალი დაჰქროდეს ამ ტბას, მისი ტალღები მაინც მყუდროდ განისვენებენ თავის ბინაზედ და არ ექვემდებარებიან მოძრაო- ბის ქარ-ტეხილსა... ამ შემთხვევაში ზოგიერთი ჩვენგანი — მცხედარს ჰგავს, სულგანაბულად მდებარეს, რომელსაც თითქო არც კი ეხება ის, რაც ხდება საერთო ცხოვრების არე-მარეზე...

ამ-გვარი სამარეებური უგრძნობლობა, — თავს იჩენს ხოლმე ჩვენში ყოველთვის, როცა საქმე შეეხება არა უთავბოლო ფულის ფლანგვას, სმას და ქეიფს, არამედ „იმ — თავმომაბეზრებელს“ საგანს, რომელსაც საზო- გადო საქმეს ეძახიან...“⁶⁰

„რუსეთი ერთი იმისთანა სახელმწიფოა, საცა სხვადასხვა ტომისა და ენის ერნი სცხოვრობენ, და მერე ისე, რომ თავიანთ მამაპაქეულ მიწა- წყალზედ შეჯგუფებულნი არიან და არა შიგა-და-შიგ გაფანტულნი. ამი- ტომაც ერთს უდიდესს საპოლიტიკო საგანს რუსეთისას შეადგენს ჯერ ის, რომ სხვადასხვა ტომის ერნი როგორ უნდა მოეწყონ შინაობაში სათი- თოოდ, და მერე — როგორ უნდა მოთავსდნენ სახელმწიფოსთან. დიდი ხანია მოსალოდნელი იყო ყველა თვალახილულ კაცისათვის, რომ დღესა თუ ხვალე ეს ფრიად რთული და მძიმე საგანი მთელის თავისის სიგრძით და სიგანით წინ აეყუდებოდა რუსეთს და მის გადაუწყვეტლად მისი წინ- სვლა შეფერხდებოდა. ყველას უნდა წინასწარ სცოდნოდა, რომ დღესა თუ ხვალე ეს საგანი თავისას მოითხოვდა; რომ დღესა თუ ხვალე რუსეთი იძულებული შეიქმნებოდა დაენიშნა სამზღვარი სახელმწიფო მოქმედებისა

საზოგადოდ და ეროვნობისა ცალკეოდნო ერთობისა და ძვირის მოედახი ცალ-ცალკე შემოეფარგლა. ამას მოითხოვდა, ამჟამად თუ მარტო ისტორიული მდინარეობა სამართლიანის აზრისა, ამჟამად თუ მარტო შორმხედველობა დამჯდარის ჭკუისა, არამედ თითოი სახელმწიფოს პირდაპირი იხტეტი-სიცა. თუ რამ სამდურავი, გულის ტყეხის ხმა, ჩვილი ისმოდ, ამჟამად მდგომარეობის შესახებ ამ ვრცელის იმპერიის სხვადასხვა ადგილებში, ამისი მიზეზი მარტო ის იყო, რომ ძიელი მოედახი საზოგადოების ქსოვ-რებისა მარტო სახელმწიფოს ეჭირა, და ეროვნობა, რამდენსაც თავის გან-საკუთრებულს ცხოვრებაში თავისი საკუთარი საქმე აქვს, თავისი საკუ-თარი ჭირი და ლზინი, გულ-ხელ-დაკრეფილი იყო და სამაშობელად სხვის მაყურებელი. რუსეთს არა ჰქონდა და არც დღეისაჲმოდღე აქვს გამოკვეული და დადგენილი დედააზრი მასზედ, — თუ სად თავდება უფლება ეროვნობისა და სად იწყება სახელმწიფოსა.

...რადგანაც არსებითი ნიშანი ეროვნობისა, მისი გული და სული — ენაა, ამიტომაც ტლანჩი ხელი უმეცარის მოხელეობისა ყველაზედ უწი-ნარეს ენას მისწვდა. თუ რომელისამე მოხელის ხელს ამ შემთხვევაში აზ-რი რამ ამოქმედებდა, ეგ ის აზრი იყო, რომ სახელმწიფოს ერთობა შუემღებელია იქ, საცა ყველანი ერთსა და იმავე სახელმწიფო ენაზედ არ ლაპარაკობენო. უგუნურება ამ აზრისა ცხადია. იყო დრო, როცა რჯუ-ლის, სარწმუნოების სხვადასხვაობასაც ამასვე სწამობდნენ. იყო დრო, როცა ფიქრობდნენ, რომ იქ, საცა ერთისა და იმავე სახელმწიფოს ერნი სხვადასხვა წესით აღიდებენ ღმერთსა, ერთობა სახელმწიფოსი ვერ იხეი-რებსო და დაირღვევაო. რეფორმაციამ დაამტკიცა, რომ ეგ აზრი მარტო უმეცრების ნაყოფია; დაამტკიცა, რომ ერთსა და იმავე სახელმწიფოში ძალიან კარგად მოთავსდება სხვადასხვაობა სარწმუნოებისა და ერთობის კავშირის საძირკველიდამ ერთ ქვასაც ვერ გამოაცლის. მოვა დრო, და გვეგონია — დიდი ხნის ლოდინიც არ მოგვინდეს, რომ ენის შესახებაც იმას იტყვიან, რასაც ეხლა რჯულის შესახებ ბრძანიცა და თვალხილულნაც ამბობენ ერთხმად. მოვა დრო, როცა უმეცარნი და ძალადმაცხოვნე მოხე-ლეებიც კი დაინახვენ, რომ ჩეხს შეუძლიან თავისი სკოლა, თავისი შინაე-რი საქმეები თავისის დედაენის შემწეობით მოაწყოს და ავსტრიის იმპე-რიის ერთობა ამითი არამც თუ შეირყეს, უფრო გაძლიერდეს და გან-მტკიცდეს“.⁶¹

„ღირსება და სიკეთე რომელიმე მთავრობისა, ხალხისაგან ცნობილი და აღიარებული, სიესავს ხალხში იმ სიყვარულის თესლს, რომელიც მე-ტად სანატრელი უნდა იყოს ცნობიერად მომართულ და მიმართულ სა-

ხელმწიფოსათვის; და მარტო ეს სიყვარულია სათავედ ყოველ იმისა, რაც კი შეადგენს სახელმწიფოს ძალასა და ღონეს, იმიტომ რომ მარტო სიყვარულით აღფრთოვანებული ხალხია საიმედო ყოველს განსაცდელში, რაიკი სახელმწიფოს ისტორიის გზაზედ შეემთხვევა ხოლმე, მარტო სიყვარულით გულგამთბარს ხალხს შეუძლიან სიცოცხლისა და ქონების გაწირვა სახელმწიფო კეთილდღეობისათვის, მარტო სიყვარულით გაძლიერებულის ხალხით შეიძლება იმისთანა სასწაულები მოახდინოს სახელმწიფომ, რომლის მაგალითები ბევრია ისტორიაში და რომელიც დღესაც გვიკვირს და გვაოცებს. საცა ეს სიყვარული არ არის, იქ სახელმწიფო ფულუროა, ფუყეა, ერთი ლაზათიანის ქარის შემობერვა და იმისი გადამსხვრევა ერთია“.⁶²

„ჩვენი დიდკაცობა, რომელიც წარჩინებულობით, ხარისხით, ყოფაცხოვრებით და შეძლებით ყველაზედ მახლობლად არის უმაღლეს მთავრობასთან და, მაშასადამე, უმაღლეს მთავრობამდე ხმის მიწვდენის ღონე ხელთა აქვს, ამ საქმისათვის მოუმზადებელია. თუნდაც ჭკუით და გონებით მომზადებული იყოს, გულიც იმოდენად გაღვიძებული უნდა ჰქონდეს, რომ საქვეყნო საქმისათვისაც უცემდეს და მოსვენებას არ აძლევდეს, იმოდენად აღმატებული უნდა იყოს ზნეობით, რომ თავის პატივმოყვარეობას, სახელსა, დიდებას — მარტო ქვეყნისათვის დადებულ ღვაწლში ხედავდეს და მარტო მაგ ღვაწლის სიდიდით ზომავდეს კაცის ადამიანურს ღირსებასა საზოგადოდ და თავის დიდკაცობისას ცალკედ. კმაყოფილება ჭეშმარიტის პატივმოყვარეობისა მარტო ამისთანა ღვაწლში მოიპოვება და სხვა არაფერში. ჩვენდა საუბედუროდ, ჩვენი დიდკაცობა შორს მანძილზედ არის დარჩომილი ამ მხრით და ქვეყნისათვის დადებული ღვაწლი არამც თუ ადამიანის ღირსების მხოლოდობით საწყაოდ მიაჩნია, არამც თუ ჭეშმარიტის პატივმოყვარეობის საგნად უღიარებია, არამედ მის ცხოვრების დაეთარში სახსენებელადაც მოხსენებული არ არის. არ არის ქვეყნაზედ არც ერთი ერი, რომლის შემძლებელი ნაწილიც ასე გულაცრუებული, ასე გულგრილი იყოს საზოგადო საქმეების შესახებ, როგორც ჩვენები არიან. არ არის ჩვენში არც ერთი საზოგადო საქმე, რომ მასში ჩვენის დიდკაცობის წარმომადგენელი მოქმედებდეს და იღვწოდეს. თეატრია, გაზეთია, თუ ეურნალი — უიმათოდ იღვწიან; ღარიბს, ღატაკს თავისი გროშები მოაქვს, რომ როგორმე თეატრი, გაზეთი, ეურნალი შეინახოს და ერთობ საზოგადო საქმეს ხელი როგორმე შეუწყოს და ერთი დიდკაცთაგანი კი ყურსაც არ იბღერტავს, თითქო ყოველივე ეს მისთვის სათაკილო საქმე იყოს. ან იქნება უმეტრებისა გამო ჰგონიათ, რომ ქართული

თეატრი, ქართული ჟურნალი, თუ გაზეთი, და სხვა ამ-გვარი საქმე არაფერს არ მოასწავებენ და წვრილფეხობის ცულულტობადა სთვლიან. ერთიც, მეორეც, მესამეც, რაც უნდა უძლურნი იყვნენ დღეს, ჩვენის ვინაობის დამცველნი და შემნახველნი არიან. ვინც ამათ ზურგს შეაქცევს, თავის საკუთარს ვინაობას უარყოფს, თავის ადამიანურს სახეს შეურაცხყოფს და არარაღა ჰხდის. თუ ადამიანს თავისი ვინაობა არარად მიაჩნია, მაშინ იმ ადამიანში ადამიანური რაღაა? დრო გამოიცვლება, დრო მოვა, როცა თავისის ვინაობიდან გადამღგარი კაცი ყველასაგან შერისხული იქნება, როგორც უღირსი, თითონ იმათგანაც კი, ვინც ეხლა სიხარულით ამისთანა კაცს შეიკედლებს ხოლმე და ულოლოებს. დრო მოვა, როცა ყველასათვის ცხადი იქნება, როგორც ორჯერ — ორი, რომ თუ კაცი თავისას გადუღდა, სხვისას ვერ უერთგულებს. ეს ჭეშმარიტება დღეს ცოტამ იცის და ხვალე ბევრს ეცოდინება, და მაშინ ვაი თავის ვინაობაზედ გულაცრუებულს, გულგრილს და ხელაღებულს!..“⁶³

„ჩვენ რომ ეგრე დაჟინებით და უკან-დაუხველად ეთხოულობთ დედანისათვის სრულს და დაუბრკოლებელს გზას სასწავლებელში, — ეგ მართო დედა-ენის სიყვარულით არ მოგვდის. ეთხოულობთ და ენატრულობთ იმიტომაც, რომ უდედა-ენოდ გონების გახსნა ბავშვისა ყოველად შეუძლებელია. მაშინ სკოლა გონების გახსნის სახსარი — კი არ არის, გონების დაჩაგვრისაა, გონების დახშვისაა, დათრგუნვისაა, გათახსირებისაა, — დანა ეს სასურველია ვისთვისმე?“⁶⁴

„ჩვენს ენას ჩვენში მოედანი არა აქვს სავარჯიშოდ. ჩვენი ეგრეთწოდებული მაღალი საზოგადოება, ნამეტნავად ქალაქში, თავის სამარცხვინოდ თაკილობს თავის დედა-ენით ლაპარაკსა. ნათქვამია, თევზი თავიდან აყროლდებაო, სწორედ ეგრე მოგვდის ჩვენც, ჩვენს ეგრეთ-წოდებულ მაღალ საზოგადოებას თუ დავაკვირდებით. ცოცხალი ლაპარაკი, ის დარბაისლური ქართული საუბარი, ის საამური ქართულის სიტყვის მიხვრამოხვრა, ის სიმდიდრე ქართულის სიტყვიერებისა აღარ ისმის, აღარ არის. გადაგვაიწყდა ყოველივე, რაც ენის შეენებას შეადგენს, რადგანაც ჩვენი აზრი ჩვენის ენით აღარ მოძრაობს, ჩვენი გული ჩვენის ენით აღარ თბება“.⁶⁵

„ჩვენს განათლებულს საზოგადოებაში ხშირად ისმის გულისტკივილი, რომ ჩვენს ლიტერატურას კრიტიკა აკლიაო. მართალიც არის, — ეს დიდი და ფრიალ დიდი დანაკლისია. ლიტერატურა თავისის ფართო მნიშვნელო-

ბიო, გონების ნაჭირნახულები ხეავია, საცა წმინდა ხორბალიც არის და ბალახ-ბულახის თესლიცა. რაც ცხავია ხეავისათვის, ისიც კრიტიკა ლიტერატურისათვის. ამ ნაკლის მიზეზად ზოგი იმას ამბობს, რომ ჩვენი ლიტერატურა კრიტიკისათვის მეტად ცოტას საზრდოს იძლევაო; ჯერ ხეავი ჩვენის ლიტერატურისა იმოდენა არ არის, რომ ღირდეს კაცმა კრიტიკის ცხავში გაატაროს და წმინდა ხორბალი ბალახ-ბულახისაგან გამოარკვიოსო. ამ თქმას დიდი საბუთი არ მიუძღვის: ცოტაა, თუ ბევრი, მაინც გარჩევა უნდა და გარკვევა. ამიტომაც სხვები ამბობენ, მარტო სიცოტავე ლიტერატურისა ჯერ კიდევ მიზეზი არ არის, რომ კრიტიკა თავს არ იჩენსო; აქ რიცხვს იმოდენად მნიშვნელობა არა აქვს, რამოდენადაც თვით ღირსებას, ესე იგი ლიტერატურის შინაარსსაო, და აი ამ მხრით მეტად ხელმოკლეა ჩვენი ლიტერატურა და კრიტიკას ამიტომაც ჩვენს ლიტერატურაში ჯერ არავითარი საქმე და სარბიელი არა აქვსო.

არც ამისთანა თქმა იმართლებს თავს იმ კაცის წინაშე, ვინც პარიეის ყავახანის სიბრძნით კი არ დაჰკვირვებია ჩვენს ლიტერატურას, არამედ გამჭრიახის გონების თვალთა, რომელიც ცოდნითა, სწავლით და მეცნიერებით გაწურთენილია და გაწმენდილი ხედვისა და ჩხრეკისათვის. ჩვენ არას ვიტყვით ჩვენს ძველს ლიტერატურაზედ, რომელსაც ასეთის სიუხვით ასხივოსნებს „ვეფხისტყაოსანი“, — ეს უძირო მორევი, ზღვა აზრისა და გრძნობისა; ჩვენ არას ვიტყვით არც დავით გურამიშვილზედ, რომლის დიდაქტიური პოეზია პირს არ შეირცხვენს თუნდ ლუკრეცის, ვირგილის და პორაციოს დიდაქტიურ პოეზიას დაუყენეთ პირის-პირ, და რომლის სარწმუნოებრივი ღაღადება დავით წინასწარმეტყველის ფსალმუნების სიმალღემდეა ასული. არას ვიტყვით მეფე ვახტანგ VI-ზე, არჩილ მეფეზე, თეიმურაზ I-სა და II-ზედ, რომელთაც, ნამეტნავად პირველს ორს, ვერავინ ვერ დასწამებს სიმჩატეს აზრებისას და გრძნობისას და რომელნიც მოელიან გონება-მახვილს კრიტიკოსს, რომ თავისი მიუწყონ და სამართლიანის შარავანდელით მოპართონ მათი ღირს-შესანიშნავი გონებრივი ღვაწლი.

საკმაოა გავიხსენოთ ამ მეცხრამეტე საუკუნის ჩვენი პოეზია და მისი წარჩინებულნი წარმომადგენელნი, თ. ალ. ჭავჭავაძეად დაწყებული დღევანდელ მწერლებამდე, და მაშინ აშკარად დავინახავთ, რომ კრიტიკის უქონლობა ჩვენის ლიტერატურის უშინაარსობას კი არ უნდა დაჰბრალდეს, არამედ ჩვენს ქონდრის-კაცობას, რომელიც იმოდენად უძლურია, იმოდენად უღონოა, რომ ვერც ჩვენის ლიტერატურის სიღრმისათვის გონების თვალი ჩაუწვდენია და ვერც ჩვენის პოეზიის სიმადლისათვის თვალი გაუსწორებია. ამ საგანზედ არა ერთხელ დაგვჭირდება კიდევ ლაპარაკი,

და ვეცდებით, ჩვენის შეძლებისამებრ, ეს მიზეზი ჩვენის უძლურობისა და უღონობისა უფრო ვრცლად გამოვიძიოთ.

კრიტიკის უქონლობა ჩვენში არ უნდა მიეწეროს უშინაარსობას ჩვენის ლიტერატურისას საერთოდ და პოეზიისას საკუთრად. უშინაარსობა ჩვენის ლიტერატურისა აშკარა ტყუილია. ვინც ამ ბრალს სდებს, იგი უმართლოდ ექცევა ჩვენს ნაწარმოებს და ნაღვალს გონებისას და გული-სას, და ეს მოსდის ან უვიცობით, ან განგებ, რომ კრიტიკის უქონლობის სირცხვილი თავის-თავს მოაშოროს და სხვას გადააბრალოს. ჩვენ, რასაკვირველია, ვერ ვიტყვით, რომ ბევრი რამ ჯერ კიდევ სანატრელი არ იყოს ჩვენის ლიტერატურისათვის საზოგადოდ და პოეზიისათვის ცალკედ, მაგრამ ისიც, რაცა გვაქვს ჩვენ დღეს, ღირს-შესანიშნავი განძია და მრავალგვარად გამოსაყენი და სახმარი ჭეშმარიტის კრიტიკისათვის. ამას ყველა გვიმოწმებს, ვისაც კი საკუთარის თვალთ ჩაუხედნია ჩვენს ლიტერატურაში და არა სხვის შთაგონებით, სხვის ჩაძახებითა. მაშასადამე, თუ კრიტიკას დღეს ჩვენში ფეხი არ აუდგამს, ამისი მიზეზი სულ სხვა უნდა იყოს და არა იგი, რასაც იძახიან ზოგნი იმისათვის, რომ ჩვენს ლიტერატურას ამოო თავმოწონებით უკადრისობენ და ჰთაკილობენ, როგორც მითამ და ბაღლებისათვის სათამაშოს ჰთაკილობს დავაჟაკებული კაცი, და ზოგნი იმისათვის, რომ საკუთარს უღონობას ნიღაბი ჩამოაფარონ, ბრალი თვით აიცილონ და თითონ ლიტერატურას დასდენ.

ზემოთ ჩვენ კრიტიკის უქონლობის ბრალი თითონ ჩვენს საკუთარს უძლურებას და უღონობას მივაწერეთ, და აი რა საბუთი მიგვიძღვის. ჩვენი ლიტერატურა საერთოდ და პოეზია ცალკედ ჯერ ხელუხლებელი განძია. არც ერთს უცხო ქვეყნის მეცნიერს, რომელსაც ჩვენს თვალში სახელი და აბრუ აქვს, მისთვის ჯერ ხელიც არ მიუკარებია, არავის ამ მხრით თავისა აზრი არ გამოუთქვამს, თავისი ბეჭედი არ დაუსვამს. მაშასადამე, ჩვენს ლიტერატურაზე მზა-მზარეულს აზრს ვერ ამოიკითხავთ ვერც წიგნებში და ვერც გაზეთებში. ამ საგანზედ ერთს სიტყვასაც ვერ იპოვით ვერსად. ეს გარემოება იძულებულ ჰყოფს ყოველ ჩვენგანს, ვისაც-კი მოუწადინია ჩვენი ლიტერატურის კრიტიკა თავისის საკუთარის ჭკუით. საკუთარის ცოდნით, საკუთარის მსჯელობით შეუდგეს კრიტიკის რთულს და მძიმე საქმესა, რომ თავისი საკუთარი განაჩენი დაადგინოს. ჩვენი უბედურებაც სწორედ ამ იძულებაშია. რას იზამთ? ფეხს ვერ გასძრავთ, თუ საკუთარის ტვინის ძაფები არ ამოქმედეთ, თუ საკუთარი გრძნობა და ჭკუა არ წაიმძღვარეთ, თუ საკუთარი მსჯელობა არ იქონიეთ!.. ჩვენი ეგრედ წოდებული „ინტელიგენცია“ მეტად სუსტია ამ თვითმოქმედებისათვის. ჩვენნი „სწავლულნი, განათლებულნი“, დარვინის თეორიას ზედმიწევნით გაცოდინებენ, ჰეგელის ესტე-

ტიკას, ლესინგისა და ტენის ფილოსოფიას ხელოვნებისას თავისის ხელის-გულისაით გადაგიშლიან: შექსპირზედ, გეტეზედ, ბაირონზედ და თუნდა ჰომეროსზედაც, რომელნიც, — ჩვენში-კი ითქვას — ათასში ერთს არ წაუ-კითხავს, თუნდა მთელს უზარმაზარ წიგნებს დასწერენ, და იქნება ისეთი სასწაულიც მოხდეს, რომ წასაკითხად ღირსი წიგნებიც დასწერონ, და ერთს პაწია ლექსს-კი ჩვენის რომელისამე პოეტისას ვერ გაუძღვებიან როგორც რიგია. ნუ გაიკვირებთ, რომ ეს ასეა. პატარა რომ ჩაუფიქრდეს კაცი ამ საოცარს ამბავს, მიზეზს, მალე მიუხვდება.

შექსპირი, გეტე, ბაირონი სხვა მეცნიერთაგან დიდი ხანია გარჩეულია მრავალგვარად. ამაზედ მრავალი უწერიათ, მრავალი უთქვამთ. მაშასადამე, ამათზედ ასეთისა თუ ისეთის აზრის შედგენა მეტის-მეტად ადვილია და აზრის საბუთის პოვნაც არ არის ძნელი. აქ ყველაფერი, აზრიც და სა-ბუთიც, მზად არის, თქვენ ოღონდ იმოდენა ღონე იქონიეთ, რომ მოჰკრა-ბოთ, ერთი-ერთმანეთს შეუფარდოთ, შეუწონოთ და ყოველივე შეკრები-ლი, შეფარდებული და შეწონილი ერთს ძნად შეჰკრათ და ისე მიართვაო მკითხველსა. რა თქმა უნდა, რომ ამასაც ჭკუა, ცოდნა უნდა და მცირე ი-დენი ხელოვნებაც, მაგრამ აქ თვითმოქმედება უფრო ხელისაა, თუ ე"ე ითქმის, ვიდრე იმ სულიერის ძალ-ღონისა, რომელიც თითონ ჰქმნის, თითონ სჯის, თითონ სწლავს, თითონ სჭრის და თითონ ჰკერავს. აქ ყველა-ფერი უჯრა-უჯრად აწევია ევროპის ლიტერატურის სალაროში მზა-მზა-რეულად, ოღონდ, იმ სალაროში შესვლის ღონე მოიპოვეთ და, რაკი ეს გექნებათ, ხელის გაწვდენის მეტი არა არის — რა საჭირო, რომ უჯრა გამო-სწოთ და, რაცა გსურთ, ის გამოიღოთ.

სულ სხვაა, თუ სურვილი დაგეძრათ ჩვენის მწერლობის თუ მწერლე-ბის საკრიტიკოდ. აქ ყველაფერი საკუთარის ჭკუით უნდა ჰზიდოთ და ყვე-ლაფერს საკუთარის გონების შუქი მიაყენოთ. თქვენს გარე აქ ვერას იპოვ-ნით, ვერას იშოვით, აქ სხვა უნარია საჭირო, სხვა გამჭრიახობა, სხვა ძალღონე. შეიძლება კაცს აუარებელი ცოდნა და სწავლა ჰქონდეს და აქ ერთი ფეხიც ვერ წადგას, თუ ის „სხვა უნარიც“ არა ჰქველის. ის „სხვა უნარი“ იგია, რასაც თვითმსჯელობას, თავისით მოქმედებას, თავისით სვლას ეძახიან. აი, ჩვენი სისუსტე სწორედ ამ თვითმსჯელობის, თვით-მოქმედების უქონლობაშია. თუ რომელსამე საგანზედ ჩვენებურს „ინტე-ლიგენტს“ სხვისის აზრისათვის ყური არ მოუკრავს, თუ რომელსამე სა-განზე სხვა უცხო ენის წიგნებსა და გაზეთებში აზრი არ ამოუკითხავს, ის საგანი იმისათვის ყოვლად ბნელია და იმ საგნისათვის იგი ყოვლად მუნჯია: ვერას იტყვის, იმიტომ, რომ თვითმსჯელობას, თავისის გონების გაძლოლას იგი ჩვეულ არ არის. რამდენი სასაცილო მაგალითია თითონ

ჩვენს ლიტერატურაში, რომ საზოგადო თეორიის გულმხურვალე მქადაგებელს ვერ ეცხოს (ალექს მანგალითი ამავე თეორიისა და, რასაც ზოგადად, თეორიით ამტკიცებდეს თავგამოდებით და მხურვალეობით, იმას იმავე თავგამოდებით უარყოფდეს) (ალექს მანგალითში. რათა? იმიტომ — რომ ამ ცალკე მანგალითს ქვეშ არა ჰქონია წარწერილი, რომ ამა-და-ამა მოძღვრებისაო, და თითონაც მოძღვარს იმოღვნა თვითმსჯელობა არა ჰქონია, რომ თავისავე მოძღვრების ერთი მანგალითთაგანი საქმეში ეცნო.

თვითმსჯელობა, თვითმხედველობა გონებრივი უმაღლესი წერტილია ადამიანის განვითარებისა და წარმატებისა. შესაძლოა კაცს მრავალი ცოდნა ჰქონდეს, და ის უნარი - კი, რომელიც თავისით ჭრასა და კერძას მოასწავებს გონების საქმეში, არ გახსნოდეს, არ გაშლოდეს სამოქმედოდ. ამ-გვარის მშრალის და უქმის გონების კაცი სახელოვანმა გეტემ დაგვიხატა თავის ფაუსტში. ფაუსტში რომ გამოყვანილია ვაგნერი, სწორედ ზედგამოჭრილი სახეა ამ-გვარის კაცებისა, რომელთაც ცოდნა აქვთ და საკუთარის ჭკუით ტარების უნარი — კი ღმერთს, თუ ბედს, იმათთვის არ მიუმაღლებია. ნუ გაგვიწყრებიან, თუ ვიტყვით, რომ ჩვენ ინტელიგენციას სწორედ ეგ უნარი თვითმსჯელობისა, თვითმხედველობისა არა აქვს გახსნილი და გადაშლილი. ეგ ნაკლია მიზეზი, რომ ჩვენს საკუთარს საქმეში, ჩვენს საკუთარს ავ-კარგიანობაში ვერაფერი გავგიგნია, თავი და ბოლო ერთმანეთზე ვერ გადაგვიბამს. ეგ არის მიზეზი, რომ ჩვენ ჩვენი კრიტიკა არა გვაქვს არა-რომელისამე საგნისა საზოგადოდ, და ლიტერატურისა საკუთრად, ჩვენ იმედს არა ვკარგავთ, რომ ეგ კრიტიკა ჩვენც გვეღირსება ოდესმე, და მაგის მოვლენა, ვითა შვილი თვითმსჯელობისა, ჩვენის სულიერ ძალღონის აღმატების და განდიდების ნიშანი იქნება“.¹⁶

„ჩვენს ენას ბევრი ისეთი განსაკუთრებული თვისება აქვს, რომელსაც ბევრი სხვა, უფრო წარმატებულად მიჩნეული ენები შეჰნატრებენ, — ამას ეჭვი არ უნდა. ჩვენ მოვიყვანთ ორიოდ ამის მაგალითს, მით უფრო, რომ ეხლა სიტყვამ მოიტანა და - ვინ იცის — მერე შეგვხვდება-და დრო ამის თქმისა, თუ არა.

შრადერი ამბობს, რომ ინდო-გერმანული ენები ყველაფერში არ წარმოადგენენ იდეალს სისრულისასაო. მე მოვიყვანო ერთს დიდად საყურადღებო მაგალითს, რომელიც დაგვანახებს, რომ ინდო-გერმანული ფორმა მეტყველებისა სხვაზედ უარესია და ნაკლულოვანია, რა მაგალითია ის მაგალითი, რომელიც ასე უსრულადა ჰქმნის ინდო-გერმანულს ენებს და თავის წარმატებულობით სჯობნის? გული გაუსკდება ჩვენს ავტორს, რო-

ცა ამის პასუხს ვეტიყვით. აი რა: ინდო-გერმანულს ენებს მრავლობითის რიცხვის აღსანიშნავად აქეთ ბრუნვა განსხვავებული მხოლოობითის ბრუნვისაგანაო, მაშინ — როდესაც ლოლიკა ითხოვს მრავლობითსა და მხოლოობითს ერთი და იგივე დაბოლოება ჰქონდესო. არიანო ამ მხრით უფრო სრული ენები, რომელთაც მრავლობითის მაჩვენებელ სუფიქსს ჩაერთვის ხოლმე მხოლოობითის დაბოლოება დასაბრუნებლად. თურმე ნუ იტყვიო, ჩვენი ენაც ამ შრადერისაგან მოწონებულ ენათა შორის მოქცეულია. ერთგვარს მრავლობითს ჩვენს ენაში აქვს სუფიქსად „ები და ამ სუფიქსით ჩვენი მრავლობითი ისე იბრუნება, როგორც მხოლოობითი, მაგალითებრ: „კაც-ები, კაც-ებისა, კაც-ებსა, კაც-ებმა, კაც-ებითა და სხვანი“. ამ სახით, ჩვენს ენაში სუფიქსი სიტყვასა და ფლექსიას შუა მოექცევა ხოლმე, შრადერის სიტყვისამებრ, და იბრუნება როგორც მხოლოობითი. ეს ენის ღირსებად მიაჩნია შრადერს*.

მეორე განსაკუთრებული თვისება ჩვენის ენისა, რომელიც, ჩვენის ფიქრით, ენის წარმატებულობის მომასწავებელია, ჩვენი ზმნებია და ნამეტნავად მისი მართლად გასაკვირველი ფორმები. ამ მრავალ-გვარ ფორმების წყალობით, მარტო ერთის ზმნით, სხვა სიტყვის ნაწილების დაუხმარებლად, გამოითქმის პიროვნებაც მოქმედისა, მიმართულებაც მოქმედებისა, სხმით-გარდასხმითობაც. მაგალითებრ, „ეკეთებინებ“, და ბევრი სხვა გარემოება მოქმედებისა თუ მდგომარეობისა, არა გვეგონია სხვა ბევრმა ენამ გამოსთქვას ერთის ზმნით, სხვა სიტყვის დაუხმარებლად თუნდ, მაგალითებრ, ეს ქართული: „წავაღებინებ, წამოვაღებინებ, გადააზომინა, გადმოაზომინა“ და მებრვე სხვა. რომ ჩვენმა ავტორმა ესეთი სამარჯო მიხვრა-მოხვრა ჩვენის ზმნებისა წუნად არ დასდოს ჩვენს ენას, როგორც სისრულე ანბანის ენის წარუმატებლობის საბუთად გავვიხადა, ჩვენ ვიმოწმებთ იმისთანა ავტორიტეტებს, რომელნიც, თუ ჩვენის ავტორის თანასწორნი არ არიან, ბევრში არ ჩამოუვარდებიან. აი რას ამბობს კარიერი:

«Большим шагом и новою ступенью словоразвития было... то, что человек начал различать предметы от их действия и страдания... Глагол знаменует деятельность вещей, которою они собственно и производят на нас впечатление... Но чтобы речь была образом настоящего мира (который состоит в движении и взаимодействии вещей), действие и страдание должны выражаться в ней движением».

* შ რ ა დ ე რ ი, შედარებითი ენათა-ცოდნა, გვ. 172.

თითონ დიდი და სახელოვანი ჰუმბოლტიც ზმნების თაობაზედ ამ აზრისაა. იგი ამბობს:

«Все остальные части речи представляют как бы мертвый, ждущий живой связи, материал один глагол — средоточие жизни, всюду ее разливающее. Мысль, если можно так чувственно выразиться, покидает, благодаря глаголу, внутреннее свое жилище и прямо переходит в действительность».

ამის შემდეგ აღარაფერი განმარტება უნდა იმას, თუ რა დიდი ღირსება უნდა იყოს ენისა, როცა მრავალფეროზი ზმნების ფორმებისა შესაძლოა ჰხდის მოქმედებასა და მდგომარეობას საგნისას ბევრ-გვარი გარემოება გამოუთქვამს სხვა სიტყვების დაუხმარებლად. არ ვიცი, სხვა რას იტყვის და ჩვენ-კი გვჯერა, რომ მრავალფერად მიმოხვრა და, მაშასადამე, მრავალ შემთხვევაში გამოყენება იმ სიტყვისა, რომელიც სული და გულია მეტყველებისა, სიმდიდრეს ენისას უნდა მოასწავებდეს. ზმნების ფორმების სიუხვით ბევრი სხვა ენა წინ ვერ წაუვა ჩვენს ენას. თუ, კარიერისა და ჰუმბოლტისა არ იყოს, მეტყველების ღონე და ძლიერება ზმნა არის, მაშ, ქართული ენა ზედგამოჭრილი ყოფილა ამ ნათქვამზედ, იმიტომ რომ ქართველი უფრო ზმნებით ლაპარაკობს, ზმნებით ჰმეტყველობს, ვიდრე სხვა სიტყვის ნაწილებით. მაგალითად, მოვიყვანო რუსთაველს, რომლის ფრაზეოლოგია გასაოცარს სიუხვეს ზმნების ხმარებისას წარმოგვიდგენს. დიდ ღირსებად ვუთვლით რუსთაველს, რომ ამ დედა-ძარღვს ჩვენის მეტყველებისას ასეთი განიერი გზა და ავალა მისცა და თითქმის არც ერთხელ არ უმტყუნა.

ერთს მართლა-და განსაკუთრებულს თვისებას ჩვენის ენისას კიდევ მოვიხსენებთ, სხვათა შორის, და მით გავათავებთ. ეს განსაკუთრებული თვისება იმაში მდგომარეობს, რომ ჩვენს ენაში არ არის არც ერთი სიტყვის ნაწილი, რომ როგორც სახელი — არსებითი არ იბრუნებოდეს, თუნდ ზმნის-ზედა იდეთ, თუნდა თანდებული, თუნდ ზედშესრული, თუნდ ნაცვალსახელი და თუნდ თითონ ზმნაც, როცა უღვლილების ფორმაშია. მაგალითებრ, „შენის ხეალისა (ზმნის-ზედა) მე არ ვიცი რა, ან შენმა გუშინ-მა (ზმნის-ზედა) ყური გამომიჭედა; შენის შინა-თი (თანდებული) თავი მობეზრებული მაქვს, ან შენს შინა-ს ვინ გაუძღოს; ერთი მაქვს სჯობს ათას მქონდა-ს (ზმნა); შენს მე-ს (ნაცვალსახელი) მე ვერსად წაუველ; შენმა ახ-მა და უხ-მა (შორისდებული) ჩემს ვაი-სა და ვიშ-სა აჯობა“ და სხვანი.

ეს კიდევ არაფერი. ჩვენს ენას არ ეხამუშება, არ ეუცხოება თუნდ მთელი ფრაზა დააბრუნოს, როგორც ცალკე სიტყვა. მაგალითებრ, „სჯობს

სიცოცხლესა ნაძრახსა სიკვდილი სახელოვანი-ს მაგიერ რუსთაველი უკეთესს ვერას იტყოდა“; ან „რასაცა გასცემ შენია, რაც არა დაკარგულია-მ მთელს ქვეყანას მოჰფინა რუსთაველის სახელი“; ან „რასაცა გასცემ შენია, რაც არა დაკარგულია-ს არა შეედრება რა“. მართალია, იშვიათი შემთხვევაა, როცა კაცს დასჭირდება ამისთანებში ესეთი ფორმა მოიშველიოს, მაგრამ, თუ მოიშველია, ჩვენის ენის წინააღმდეგი არ იქნება, მით უფრო, რომ თითონ ამ-რიგად მიმოხრილი აზრიც ადვილად გასაგებია. ჩვენ არა გვგონია რომ ენას წარუმატებლობაში ჩამოერთვას, როცა სხვა. სიტყვების ჩაუმატებლად და აუჭრელბლად, მარტო ერთის ფლექსიის შემწეობით, ამისთანა სახსარს იძლევა აზრის მიმოხერისა და განცხადებისათვის“.⁶⁷

„ბაღლური, ანუ უკეთ ვსთქვათ, ქუჩური კრიტიკა ხომ იმაში მდგომა-რეობს, რომ წუნი დასდო იმასაც-კი, რაც დასაწუნარი არ არის და საცა „პოა“ სათქმელი, იქაც „არა“ სთქვა, და ამისათვის თუნდ ლოლიკა გაიწიროს, თუნდ ჭეშმარიტება გაითელოს, თუნდ მართლმსაჯულება გაილახოს, ბევრს არაფერს დაგიდევს. ეს არის იგი ქუჩური კრიტიკა, რომელსაც დღეს ჩვენში დიდძალი ტაშის მკერელი ჰყავს ჩვენს ბულვარზედ. ხოლო არის სხვა კრიტიკა, რომელსაც მეცნიერული კრიტიკა ჰქვია. იგი „პოს“ სათქმელსაც და „არას“ სათქმელსაც ერთნაირის სიფრთხილით ერთნაირის აწონ-დაწონვით ეპყრობა. იგი იმითია ღირსეული, რომ „პოს“ საბუთსაც ისეთისავე გულმოდგინებით იძიებს, როგორც „არას“ საბუთსა, რადგანაც სახელში მარტო მართალი აქვს და სხვა არარა. ამისთანა კრიტიკა მართლმოყვარე გამომძიებელია და მართლგამკითხავი სასწორი: თუნდ რომ „პოს“ გზით შეუდგეს თავის საქმეს, თუნდ „არას“ გზით, ორმავე გზამ მართალთან უნდა მიიყვანოს, ამიტომაც კრიტიკა ერთს გზასაცა ჰხმარობს და მეორესაც, იმისდა მიხედვით, თუ — რა საქმეში რომელი უფრო უტყუარად და ადვილად აპოვინებს მართალსა“.⁶⁸

„ენა ადამიანისა, მისი სიტყვიერება, მთელი ხელთუქმნელი ისტორიაა ერისა ცალკე და კაცობრიობისა საზოგადოდ“.⁶⁹

„თვით იველიე, თუ შეიძლება და გარემოება შეგწევს, მოსჩხრიკე, შეამოწმე, და თუ ავტორიტეტის აზრი გამართლდა, დაიჯერე მხოლოდ მაშინ, და ამ სახით შენს საკუთარ რწმენად გარდაჰქმენ სხვისაგან აღმოჩენილი და ნაკვლევი. ხოლო საცა გონება და ჭკუა, რომელისავე მიზეზით, ვერ მიგიწვდეს და არჩევანში ხარ, შენს არ-გამოკვლეულს აზრს, არ-ცოდნას,

სხვისი, სახელგახტმულის მეცხიერის, გარკვეული აზრი და ცოდნა მოა-
შველო, აი, ეს არის ეხლანდელი მოძღვრება ავტორიტეტების გამო, და
ბრმად დანდობა კი და აყოლა სხვისა იქ, საცა შენი საკუთარი გონება სა-
ბუთიანად სხვარიგად გიჭრის. — ეგ უწინდური ცოდვაა, უგუნურობად
მიჩნეული და სამართლიანად განდევნილი, უარყოფილი. აქაო და არისტო-
ტელმა სთქვაო, და რაც უნდა აშკარად დასარღვევი საბუთი გქონოდაი,
არისტოტელეს სიტყვას ვერ შეუბრუნებდით, ცოდვად ჩავთვლიდნენ, დი-
დი ხანია, ესე ბრმად აყოლა, ესე დაძაბუნება ჭკუისა და გონებისა, ჩვენდა
საბედნიეროდ, ჩაილულის წყალს გაჰყვა.

მაგრამ აქედამ სრულებით ის არ გამოდის, რომ ავტორიტეტობა ეხლა
შემუსრვილია და თაყვანისცემა მისი უგუნურობად ცნობილი. აი სწო-
რედ ეგრეთ უმეცრად გაგებულმა გამოლაშქრებამ ავტორიტეტებზედ
დონიჯი შემოაყრევინა მტენარს უვიცობას და აძახებინა: შექსპირი, სპენ-
სერი, ჰეკსლი, ჰეკელი ვინა გდიაო, ავტორიტეტები რას მიქვიან და სხვა-
ნი და სხვანი. ასეთმა თავგასულობამ უვიცობისამ ბევრს აურიოა გზა და
კვალი, იმიტომ რომ ამისთანად თავგასული კაცი ხომ თითონ არა არის-რა,
სხვასაც არავის კაცად არ აგდებს“.⁷⁶

„თუმცა ბრმად მინდობა და აყოლა სხვისა ძალიან ცუდია, მაგრამ არც
კი ბრმად დაჟინებაა კარგი იმისი, დიდსახელოვანის. სახელგანთქმუ-
ლის მეცნიერის პატივი და თაყვანისცემა უგუნურობა იყოს. არა, ბატონო,
სწორედ ამისთანა კაცს უნდა პატივი და თაყვანისცემა, თუნდა იმით, რომ
იმისი სიტყვა, თუნდ შეუმოწმებლადაც კი, სხვისაზე წინ დააყენო, თუ
გამტყუნებელი არ არის უეჭველის საბუთითა“.⁷¹

„გონების ნაწარმოები იმისთანა მაღლიანი რამ არის, რომ მთელის კა-
ცობრიობის კუთვნილებას შეადგენს და აქ გვარტომობის ჩაჩხირება ჭკუის
ულონობას მოასწავებს და სხვას არა-რას. ხელოვნებასა და ერთობ გონე-
ბის ნაწარმოებსა გვარტომობა არა აქვს“.⁷⁷

„ზოგადი სახე ადამიანისა, რამოდენადაც ამ შემთხვევაში უფრო
წვრილზედ დახურდაებული იქნება, მაგალითებრ, ზოგადი — კაცი რო-
მელისამე ერის კაცად, ერის კაცი რომელისამე თემის კაცად, თემის კაცი
რომელისამე გვარეულობის კაცად, გვარეულობის კაცი ოჯახის კაცად,
ოჯახის კაცი ივანედ, ფრიდონად და მებრვე სხვა, — იმოდენად შემოქმე-
დობა მწერლისა, მაღლიდამ დაბლა ჩამოდის, იმოდენად მწერალი ნიჭ-ნაყ-
ლებია და დაქვეითებული.

შემოქმედობის ძალის ღონიერობა ერთი და იგივე არ არის როცა ერთი მთელს გადასწვდება ხოლმე და მეორე-კი — მარტო ნაწილსა. მწერალმა, თუ სხვა ვინმე ხელოვანმა, რაც უნდა ზედმიწევნით და მშვენივრად გამოხატოს ერთი რომელიმე ცალკედ სახელ-წოდებული კაცი — ივანე, თუ პეტრე, ყოველთვის უპირატესობა უნდა დაუთმოს იმას, ვინც ზოგადი გამოხატვის შემძლებელია“.⁷³

„რამოდენადაც მწერალის შემოქმედობის ძალი სწვდება ამ ზოგადკაცობის ტიპსა, იმოდენად მწერალი დიდია, იმოდენად მსოფლიოა. თქმა არ უნდა, რომ ერი, რომელსაც ეკუთვნის ამისთანა მწერალი, თავისას სამკაულით აკაზმინებს, თავის საფერავით აფერვინებს პოეტს ყოველს ხატს, ყოველს ნამოქმედარს შემოქმედობისას, მაგრამ ეგ მარტო სამკაულია, ფერია და არა იგი შინაგანი ბუნება ხატისა, რომელიც ამ შემთხვევაში ზოგადია და არა კერძო, და რომელიც მარტო თავის საკუთარს კანონებს ექვემდებარება“.⁷⁴

„ცხოვრების ტალღა მეტად ძლიერია და ჩვეულებრივი კაცი მეტად სუსტი, რომ თან არ წაიყოლიოს იმ ტალღამ. მარტო გენიოსის მკერდი თუ გააპობს და შემუსრავს მას, თორემ სხვისთვის ძნელია. შორმხედველობა, დროებაზედ უფლობა მარტო გენიოსის საქმეა. ის თავის თამამს სელაში შემოიბღერტავს ხოლმე დროების მტვერსა, რომელიც ჩვენისთანა კაცსა უფარავს საგნის მნიშვნელობასა, გულ-უშიშრად მიდის წინ, როგორც ბელადი წინ მიუძღვის ხალხსა და უნათებს თავის ჭკუის სხივებით გზასა. ნურავინ ნუ იფიქრებს, რომ ჩვენ ამითი ვამბობდეთ, ვითომც გენიოსი ციღამ იყოს ჩამოსული. ისიც ისეთივე ნაყოფია თავის დროებისა, როგორც სხვანი, მხოლოდ ეგ ნაყოფი სრულია, დამწიფებულია. ის თავის ძლიერ მხრებით ამოიტანს, ამოზიდავს ხოლმე მას, რაც თითონ ცხოვრებაშია, ე. ი. ცხოვრების შიგ-მდებარებასა; მასში არის მთელი აწმყო თავის დროებისა და თესლიც მომავალისა. არც ერთი გენიოსი ჩვენ ახალს არას გვეტყვის, ის მხოლოდ გვიხსნის მას, რაც თითონ ცხოვრებას ამოურიყავს თავის მდინარეობაში, რაც თავის დაუდგრომელ ღუდღილშია მოუგდია ზედაპირზედა, — ამიტომაც ხანდისხან ამას უფრო იქნება დაეტყოს თავისი დროების ნიშანი ყველაფრისა: ცუდისა, თუ კარგისა, ვიდრე მას, ვინც დაიბადება ხოლმე მარტო იმისათვის, რომ უხეიროდ მოკვდეს“.⁷⁵

„არიან ბევრნი დიდ-ხარისხოვანნიცა, მეცნიერნიცა, მოღვაწენიცა, მწერალნიცა, და არ არიან მხოლოდ ხასიათის კაცნი, კაცნი გულთასრულნი.

მძლელ მობურთაღნი ქვეყნიერობის მოედანზედ მარტო დიდხასიათის კაცნი არიან. ქვეყნის ღერძს მარტო ის ატრიალებს, ვისაც მიჰმადლებია გულთასრულობა, დიდ-ხასიათობა, იმისდა მიუხედავად, — ტრიალი ემარჯვათ, თუ ემარცხათ. ყოველივე დიდებული საქმე, რითაც-კი კაცობრიობა ჰქაღულობს და თავს იწონებს, ქმნილია ხასიათიან კაცთა მიერ და არა ვისმე სხვისაგან. ამიტომაც ხასიათიან კაცის წინაშე ყველა უნებლიეთ თავს იხრის, მოწიწებით და სასოებითა: ამიტომაც ყველა, დიდი და პატარა, უკან მისტირის, როცა ამისთანა კაცი მიდის უკან დაუბრუნებლად და სამუდამოდ...⁷⁶

„ის ღვთაებრივი გრძნობა, რომელსაც კაცებურის ღირსების გრძნობას ეძახიან და რომელიც უძვირფასესი და უდიდესი საუნჯეა ადამიანთათვის მომადლებული, უნდა პატივცემულ იყოს ყველგან და ყოველ ადამიანში, გლახაა თუ მდიდარი, ავაზაკია თუ ზნეობა-მაღალი; ასე მოიქცევა იგი, ვისაც თავისის საკუთარის კაცებობის ღირსების გრძნობა მწვრად არ გადუქცევია. ადრეც გვითქვამს და ეხლაც ვიტყვით: კაცობრიობის დიდებულითა ნაღვაწთა თირკმელები რომ გაუსინჯოთ, მთელს კაცობრიობის ახოვანს პროგრესს თავიდან ბოლომდე გონების ნესტარი გაუტაროთ, ნახათ, რომ ყოველივე ეს მართლა-და დიდებული ნაომარი კაცობრიობის ხელისა, გონებისა და მხნეობისა სხვა არა არის-რა, თუ არ ძლევამოსილი სველა კაცებურ ღირსებათა, გრძნობის აღსამატებლად მიმართული; რამოდენადაც ეს გრძნობა აღმატებულია, იმოდენად ძლიერია, როგორც ცალკე კაცი, ისე მთელი ერიც. ჩვენის ფიქრით, ყოველს-გვარს უბედურებას, უძლურებას ადამიანისას სათავედ ამ გრძნობის ძირს დაცემა აქვს. საცა ეგ გრძნობა ცოტად თუ ბევრად ფეხადგმულია, იქ კაცი არამც-თუ ვისმე ან რასმე გაექლავინება თითონ, არამედ სხვის გაქელვის დანახვაზედაც მთელის თავის სამართლიანის გულისწყრომით გამქელველს გულდა-გულ შეეფუთება, როგორც დამრღვეველს იმ ზნეობითის კანონისას, რომელიც საყოველთაო ღირსების ფარია და, მაშასადამე, მისიცა. როგორც სხივნი მზისაგან, ყველა ნიჭი და მაღლი ადამიანისა, სულიერი თუ ხორციელი, ამ გრძნობიდან წარმომდინარებს და ყოველივე ისევ უკან მიერთმევა, ვით თავის დასაბამს“.⁷⁷

„პატივისცემა იმაში კი არ უნდა მდგომარეობდეს, რომ ადამიანი ადამიანს პირმოთნეობით ექცეოდეს. ეგ ადამიანის პატივისცემა კი არა, ეგ შეურაცხყოფა იქნება. ცუდია, თავის მეცნიერების შემაგინებელია, ადამიანის მოღალატეა ის ექიმი, რომელიც სნეულს უებარს წამალს არ ასმევს

მარტო იმის გამო, რომ მწარეაო. არა, ჭეშმარიტი პატივისცემა ის არის, რომ პირში, გულახდილად, ადამიანმა ადამიანს მართალი სიტყვა უთხრას. ისე უთხრას, რომ არ შეუვინოს, არ შეურაცხყოს მისი ადამიანობა, მისი კაცობრიული გრძნობა, ღირსება და პატივი, არ დაურღვიოს ის ძვირფასი და უკეთესი ზნეობითი კანონი, რომელიც კაცს კაცად ჰქმნის და რომლის მეოხებითაც იგი თავის-თავს კაცად სცნობს და აღიარებს.

სხვა რა უფლებაა ადამიანისა იმაზედ უცილო, იმაზედ სანატრელი, იმაზედ წმინდა და უძვირფასესი, რომ კაცმა კაცისაგან პატივისცემა, ღირსეულად და მართებულად მოქცევა ითხოვოს? სხვა რის მეოხედ უნდა იყოს მწიგნობრობა საერთოდ, თუ არ ადამიანის უფლების შემნატრედ, მწედ და მოსარჩელედ?“⁷⁸

„ლიტერატორები საზოგადოდ უნდა ჰპატრონობდნენ იმ უფლებას, რომელსაც საზოგადოებრივი უფლება ჰქვია. ეს არის ერთი უმთავრესი მოვალეობა მწერლობისა და მწერლებისა, ნამეტნავად იქ, საცა საზოგადოებრივი უფლება ვრცლად არ არის აღიარებული და მიჩნეული და საცა ყოველივე ბიჯი ამ უფლებისა დაუყოვნებლის და დაუძინარის მხნეობით ჯერ კიდევ მოსაპოვებელია“.⁷⁹

„არა გვგონია სხვაგან სადმე იყოს ისეთი ქვეყანა, საცა ადამიანის პატიოსნება და ნამუსი ისე წინდაუხედავად, ტყუილუბრალოზედ ილახებოდეს, როგორც ჩვენში. ჩვენის ფიქრით-კი ადამიანს, კაცია თუ ქალი, პატიოსნების და ნამუსის მეტი სხვა უძვირფასესი არა აქვს-რა გასაფრთხილებელი და წმინდად შესანახავი. ადამიანი ადამიანობს მარტო პატიოსნებით და ნამუსითა და ვინც ეს იცის, იმისათვის შებღალვა ან ერთისა და ან მეორისა ყოველს დანაკლისზედ უმძიმესია, ყოველს მწუხარებაზედ უდიდესი მწუხარებაა.

თუმცა ესეა, მაგრამ, ჩვენდა სამწუხაროდ, ჩვენში-კი არაფრად მიაჩნიათ ჩირქის მოცხება და წაწყმედა სხვისის პატიოსნებისა და ნამუსისა. ამისთანა უკადრისის საქციელს არსად არ ვერიდებით, და საცა ამას ვხედავთ, არამც თუ შესაფერის გულისწყრომით აღვიჭურვებით ხოლმე, არამედ მცირეოდენადაც არ შევიხრით წარბსა. პირიქით, ზოგჯერ თითქო საქციელს ვუწონებთო, ვიძახით: უპ, რა ლაზათიანად გამოგილანძლა ამ კაცმა ის კაციო; ასეთი ყოფა დააწია, რომ შენი მოწონებულიო.

ამისთანა საქციელს არ ვერიდებით არც შინა, არც გარეთ, არც საქვეყნოდ და არც კერძოდ, არც საზოგადოებაში, არც ცალკე. როცა ეს ამისთანა უკადრისი საქციელი აშკარაა და პირდაპირ ზედმოხეულია, მაშინ ამის მომქმედს

ცოტაოდენი ნიშანწყალი ადამიანობისა კიდევ შეიძლება ეუგულისხმოთ, იმიტომ რომ არ იქნება ისიც არ გამოელოდებოდეს რაიმე განსაცდელსა აშკარად გაუპატიურებულის კაცისაგან. მაშასადამე, იგიც რაიმეს უნდა ჰშიშობდეს, და რაკი გაკადნიერდა უკადრისის ქცევისათვის, სჩანს სძლია შიშსა და განსაცდელს გულდაგულ უხედება. პირდაპირ ზედ მოსეული ავა-ზაკი იმოდენად საზიზღარი არ არის, რამოდენადაც მხდალი ქურდბაცაცა. იმიტომ რომ ამისთანა ავაზაკი იმოდენად იმეტებს თავისთავსა, რამოდენა-დაც გამომეტებული ჰყავს თვისი მოპირდაპირე; აქ მართო გამარჯვებაა თავდები მისის გადარჩენისა. ქურდ-ბაცაცა — კი მალული მტერია, მისი ანგარიში იმაზეა აგებული, რომ მემარჯვება თუ მემარცხება, მე თვითონ არ დამაკლდება-რაო, მე-კი შემოძლიან ვაენო, თუ მემარჯვა, და ეს-კი მე ვერას მანებეს, თუ მემარცხაო.

ქურდბაცაცაზედ უარესნი არიან ისინი, ვინც იმოდენად ხელს იღებენ თავზედ, რომ ცილისწამებით, ხმების დაყრით ჩუმად და ილუმალად უბლა-ლავენ თავის მოპირისპირეს პატიოსნებას და ნამუსსა. რაკი ჯავრი ვისზედ-მე ჩაიდეს გულში, მაშინ იმათთვის მოსარიდებელი აღარა არის-რა: კაცია, თუ ქალი, არ მოერიდებიან, რომ ყოველგვარი ლაფი თავს გადაასხან და ერთსაც და მეორესაც სახელი გაუტეხონ; სახელი დაუმზონ⁸⁰.

„თქმა არ უნდა, ძნელი გასამიჯნავია ადამიანის „მე“ და „ჩვენ“. ბევრს შემთხვევაში ძნელი გამოსაცნობია, სად თავდება „მე“ და სად იწყება „ჩვენ“. კარგად წარმატებული გონება უნდა და კარგად განწყობილი გული, რომ კაცმა ამის გამიჯვნაში არ წაიბორძიკოს. ჩვენდა სამწუხაროდ, ეს ბორძიკი ჩვენში ხშირად ცოდვად უნდა ჩაეთვალოს ბევრს ჩვენს ლიტე-რატორს. რასაკვირველია, თითონ სიძნელე ცოტად თუ ბევრად ამისი შე-საწყნარებელი საბუთია. მაგრამ იგი კადნიერება, რომლითაც ზოგიერთნი ჩვენგანი შეჰმოსენ ხოლმე თავის სიტყვა-პასუხს, იგი სილაღე და სითამამე, რომლითაც იგინი შეჰლახვენ ხოლმე ადამიანის პიროვნებას და სადგურს, გვარწმუნებს ჩვენ, რომ იგინი თავის-დღეში არ დაფიქრებულან მასზედ, თუ საჭიროა „მე“-სა და „ჩვენ“-ს შუა საზღვარი რამ დაიდოს. დავიწყე-ბული აქვთ, რომ როგორც „ჩვენ“. ისეც ადამიანის „მე“, თავის უკეთეს და დაუღალავ მფარველად თვით იმ ლიტერატურას სთვლის და აღიარებს რომლის წყალობითაც ეგრე დაუღვენელად, ეგრე წინდაუხედველად ჩვენში გაუპატიურებულია, გაბიაბურებულია ადამიანის „მე“.

რასაკვირველია, ვინც ღრმად დაკვირვებას საგნისას ჩვეული არ არის, ვისაც გონების თვალი არ უჭრის და ტფილისის ბულვარის მოძღვრება

კაცობრიობის მოძღვრებად უწამებია, იმას ადამიანის „მე“-ს ხსენებით მიზნად მიეცემა იეფის ფასის ლიბერალობა გასწიოს და ჩვენ შეგვწამოს, ვითომც ჩვენ იმ სამართლიანად გმოვილს ეგოიზმს ვქადაგებდეთ, რომელიც ეჩოსავით სულ თავისკენ იაოლის, ყველაფერს თავისთვისა სჩემობს, არა, ჩვენ იმ გრძნობაზედ ვლაპარაკობთ, რომელსაც ადამიანის საკუთარის ღირსების გრძნობა ჰქვია და ურომლისოდაც არც კაცი კაცად იხსენება და არც საზოგადოება საზოგადოებად. ადამიანს მისი „მე“ გაუნადგურეთ, მის საკუთარს კერაზედაც ნუ მოასვენებთ, შინ შეესიენით, სჯიჯგნეთ და ჰსწეწეთ სულიერად თუ ხორციელად, დღემუდამ შიშს ქვეშ ამყოფეთ, ან ეხლა შემომიხტებიან, ან ეხლაო, ერთის სიტყვით, საკუთარის ღირსების გრძნობა აპყარეთ და გაუქარვეთ და რაღა დარჩება ადამიანს ცხოვრების საგნად? რისათვისლა გაისარჯოს? რისათვისლა იღვაწოს? რისათვისლა მისცეს მხარი თავის მსგავსსა, თავის მოძმესა? ან რისთვისლა უნდა თითონ საზოგადოების არსებობა? ტყის ნადირი რით იქნება უარესი ამრიგად გათახსირებულ, ამ ყოფაში ჩავარდნილ ადამიანზედ? რა განსხვავება იქნება პირუტყვისა და იმისთანა ადამიანს შორის, რომელსაც თვისი „მე“, თვისი ვინაობა, თვითება, თვისი პიროვნება და ღირსება დასჰჩაგვრია.

...უწმინდესი მოვალეობა საზოგადოებისა, ესე იგი მთავრობისა, რომლის წყალობითაც ადამიანი ადამიანობს, იგია, რომ ადამიანის „მე“-ს დღემუდამ მფარველობდეს, უმიზეზოდ, უდანაშაულოდ შინ არავინ შეუსიოს და არვის გააქელვინოს; მის სულიერს და ნივთიერს კუთვნილებაზედ მშვიდობით და სხვის ხელშეუხებლად ამფლობელოს და ამით, რამოდენად შესაძლოა, სრულ და ბედნიერ ჰყოს. თითონ მიზეზი და საბუთი საზოგადოების არსებობისა მარტო ეგ მოვალეობაა და სხვა არა-რა. ეგვეკ წმინდა მოვალეობა კისრად ადევს ლიტერატურასაცა. ამის გარეთ ლიტერატურას ასპარეზი არა აქვს“.⁸¹

„უმეცარს კაცს, გლეხია თუ თავადი, სინდისი გაღვიძებული არა აქვს, ზნეობით და გონებით ისე დაცემულია და ბრჯგუ, რომ არ ესმის სიკეთე საზოგადო კავშირისა, არ ესმის, რომ თვითეულის ინტერესი საყოველთაო ინტერესზეა ზედ-მობმული, არ ესმის, რომ პატიოსნება, კაი-კაცობა უფრო მკვიდრი განძია ადამიანისათვის, ვიდრე ღრეობითი ხეირი ავკაცობისა, რომელსაც, რაც უნდა სთქვათ, არც დიდი მანძილი აქვს ხოლმე და არც რიგიანი, უშიშარი გამოყენება. განა უმეცრებისაგან არ არის, რომ კაცი კაცს ისე ექცევა, როგორც მტერი მტერსა, თორემ გონება-გახსნილობა რომ მოქმედებდეს ამ შემთხვევაში, ადამიანი მალე მიხედებოდა, რომ ურთიერთ-

ის სიკეთისათვის მოღვაწეობას კაცი უფრო ბევრს გამოჩენს, ვიდრე ერთმანეთის მტრობასა“.⁸²

„თუ სამართლიანი ხარ და კაცთმოყვარე, მაშინ ყველაფერი ხარ, საესე კაცი ხარ, იმიტომ რომ იღვაწებ და იმოქმედებ შეძლებისამებრ, რადგანაც უქმად ყოფნის ნებას გრძნობა სამართლიანობისა არ მოგცემს ამ წუთისო-ფელში, საცა ოფლის წურვით უნდა ჰყიდულობდეს თვითოეული თავის კერძს ცხოვრებისას, და კეთილის-მომქმედიც იქნები, რადგანაც ავკაცო-ბის ნებას არ მოგცემს გრძნობა კაცთმოყვარეობისა. შეძლებისამებრ იღვა-წე და იმოქმედე კეთილი, — სხვას ამის მეტს არასა სთხოვს ქვეყანა თავის შვილსა“.⁸³

„ვისაც იგი მაღლი ღვთისა არა აქვს, რომ სხვის სიხარულით გაიხა-როს, სხვის სიხარულს ვერც შეამცნევს, ვერც აღიბეჭდავს. ნუ გგონიათ, რომ იგი წმინდა მაღლი სხვის სიხარულით გახარებისა და, მაშასადამე, სხვის მწუხარებით მწუხარებისაც, ცოტა რამ იყოს. იგია პირველი ნი-შანი დიდ-ბუნებოვანობისა, დიდკაცობისა და მარტო რჩეულთა ამა ქვეყნი-სათა მაგ მაღლს ღმერთი კურთხევით უწყალობებს ხოლმე“.⁸⁴

„დადგა მარხვა სინანულისა, მოვიდა დღე განკითხვისა. იმ განკითხვისა კი არა, რომელსაც საშინელი განკითხვა ჰქვიან და რომელსაც ჯოჯოხეთი და „ღრჭენა კბილთა“ მოსდევს. არა, ბატონებო, ეს იმისთანა განკითხვაა, საცა თითონ ბრალეული თავისის — თავის გამკითხველია და მსაჯული. მაშასადამე, აქ „კბილთა ღრჭენას“ და ჯოჯოხეთს ადგილი არ ექნება. აქ მხოლოდ ის არის საჭირო, რომ კაცმა თავისი ცოდვები ჩამოთვალოს და სთქვას: ვინანიო. რაკი ეგრეა, ყველა კაცი უნდა დაუფიქრდეს თავის წარ-სულს ცხოვრებას თავისის ცოდვა-მაღლის გასარჩევად, თუ სურს ქრის-ტიანული წესი აღასრულოს და ღრო სინანულისა ტყუილ-უბრალოდ არ გააქარწყლოს“.⁸⁵

„უფროს — ერთი ადამიანი ისე გაივლის ხოლმე თავის ცხოვრების გზასა, ისე დაჰლევს ხოლმე თავის სიცოცხლეს, რომ ერთხელაც არ ჩა-ახედებს თავის თვალს გულში იმის გამოსარკვევად, თუ რისთვის ვიყავ, რისთვის ვარ და რა გამიკეთებიაო. ესე მიდის და იღვევ ცხოვრება ათასისა და ათიათასისა. მარტო ათასში ერთი თუ იქნება იმისთანა, რომ ამ ხვედრს არ ექვემდებარებოდეს და თავისთავი განსაკითხველად თავისთავისავე

წინაშე დაეყენებინოს, ანუ, როგორც რუსთაველი იტყოდა, გაეთავისწინებინოს.

უფრო — ერთი კაცი დღე-ყოველ იბრძვის და გართულია ამ წუთისოფლის ავ-კარგიანობითა. ზოგს ბედი ისე უმძიმს, რომ ამ ბრძოლას და გართვას არა ჰყოფნის მისნი დღენი, მისნი საათნი, მისნი წუთნი: ყველა ესენი შეწირული აქვს მთლად და გადურჩენელად იმ მცირეზე-მცირე სიამოვნებისათვის, რომელსაც ადამიანი ძლივ-ძლივ გამოჰგლეჯს ხოლმე ამ ძვირის წუთისოფელსა და ურომლისობა ადამიანის არსებობას შეუძლებლად აჰხდის. ამ წრეში მოტრიალეს კაცს მოცალეობა არა აქვს თავის თავს ჩაუბრუნოს თვალი განსაკითხავად, და დღიურ ლუკმისათვის გარჯილსა და მაშვარალსა არც ხალისი-ღა აქვს ამისთანაებისათვის. ამისთანა კაცისათვის ბრძოლის მოედნიდამ თვალის მოშორება ერთს წამსაც, დღიურის ლუკმის პირიდან გამოცლას მოასწავებს და ძნელია სხვა რილასათვის-მე მოიცალოს.

ზოგი, თუნდაც მოცლილი იყოს და არ იცოდეს სად მიაფშენიტოს თავისი დრო და ხანი, საჭიროდ არა ჰხედავს ათასში ერთხელ მაინც თავისთავს ანგარიში ჩამოართვას, თავის-თავს მოჰკითხოს თავისივე ადამიანური ვინაობა, ადამიანური ავ-კარგიანობა.

მართალია, დიდად წარმატებული გონება და გული უნდა ჰქონდეს, რომ კაცი შემძლებელი იყოს თავისი თავი გაითავისწინოს და თავის-თავს მსაჯულად გაუხდეს პირუთვნელად, იმიტომ რომ იგი ერთსა და იმავე დროს მსაჯულიც უნდა იყოს, მოსარჩლეც, ბრალმდებელიც და ბრალდებულიცა. მაგრამ აქ ამ წარმატებულობაზედ არ არის ლაპარაკი: ჩვენ ვამბობთ იმ საჭიროების არ-მქონებლობაზედ, რომელსაც ყოველი კაცი უნდა შეჰყვანდეს ამ საიდუმლო და გათავისწინებულს სამსჯავროში განსაკითხველად, და რომლის უქონლობა ვერც ცალკე კაცს წასწევს წინ წარმატების გზაზედ, ვერც საზოგადოებას, ვითარცა ცალკე კაცთა კრებულსა.

რასაკვირველია, ამ საჭიროების აჩენასაც თავისი შესაფერი, თავისი შესაწონი ღონე უნდა სულისა. ვისაც ეს ღონე არა აქვს, ის, ჩვენი ფიქრით, მჩვარია და არა კაცი. ხოლო თვითოეულ ცალკე კაცთა შესანდობრად ესეც უნდა ითქვას, რომ აქ, ამ უღონობაში თითონ საზოგადოება ბევრშია დამნაშავე. ზოგიერთის კაცთა კრებულის ყოფა-ცხოვრება ისე ბედნიერად მოეწყობა ხოლმე, რომ თითქმის ყოველ კაცს, ღონიერს თუ უღონოსა, ძალას ატანს მოჰკითხოს თავის-თავს — რისთვის იყო, ან რისთვის არის? უამისოდ ამისთანა საზოგადოებაში კაცი ვერ გაიჭაჭანებს, ვერ ისადგურებს, გზას ვერ გაიკაფავს, ვერ იხეირებს, ერთის სიტყვით თავს ვერ გამოიჩენს. აქ ცალკე კაცის ღონის ნაცვლად ბრძანებლობით შემოქმე-

დობს თითონ იგი ზნე საზოგადოებისა, რომელიც სხვა არა არის-რა, გარდა შეერთებულის ღობისა. და ამიტომაც ამ ზნეს ვერაფერს უმტყუნებს, თუ კაცური კაცობა ჰყურს.

...რაკი ადამიანს არ შეუძლიან კაცთა კრებულის გარეთ იცხოვროს ცალკედ და მიუკარებლად, რაკი ერთმანეთობა ბედისწერასავეთ თვითონ ეულს ჩვენგანს - გვინდა თუ არა — სხვის გამკითხველად ჰხდის და უამისოდ კაცი კაცს ვერ შეხვდება, ვერ შეეყრება, ვერ გაეყრება, აქედამ ცხადია — რა დიდძალი მნიშვნელობა უნდა ჰქონდეს გრძნობას განკითხვისას კაცთა საზოგადოების არსებობისათვის. ხოლო ისიც ცხადია, რომ ვერ გამკითხველი თავის-თავისა სხვის განკითხვასაც ვერ შესძლებს, და სწორედ აქ არის სათავეც ყოველის უბედურობისა. იმიტომ რომ მაშინ მართალი აღარ ბტრიალებს საზოგადოებაში და ყოველივე უბედურობა ხომ უმართლობისაგან არის წარმომდგარი“.⁸⁶

„ყოველივე წყობილება, რომლის ძალითაც მოქმედობს მთელი კაცობრიობა, იმიტომ არის შემოღებული, რომ ადამიანი, რამოდენადაც შესაძლოა, ბედნიერი იყოს. ადამიანი ცალკედ ერთი სუსტი და უღონო დანაბადია: მისი სულიერი და ხორციელი ბუნება ისეა აგებული, რომ ცალკე ყოფნით, მარტო ყოფნით, ვერას-გზით ვერ მიაღწევს ბედნიერებასა. ამიტომაც იძულებულ იქნა თავის მსგავს დანაბადთან ერთად ემოქმედნა. ამ მიზეზმა იმოქმედა, რომ ბოლოს ადამიანთაგან შესდგა საზოგადოება და საზოგადოებისაგან — სახელმწიფო, დროთა მიმავლობაში ზოგან საქმე ისე წარემართა, რომ სახელმწიფომ იმძლავრა და სრულად დაიმორჩილა საზოგადოება საერთოდ და ადამიანი ცალკედ, ყველაფერი თითონ მოითალა და საზოგადოება და ადამიანი ცარიელზედ დასვა. ზოგან საზოგადოებამ თვისი კუთვნილი უფლება შეირჩინა და არ დაუთმო სახელმწიფოს, და ადამიანი კი ცალკედ თვის ყურმოჭრილ ყმად გაიხადა. ზოგან კიდევ, როგორც სახელმწიფოში საზოგადოებას, ისეც საზოგადოებაშიც ცალკე ადამიანს, ანუ უკეთ ვსთქვათ — ადამიანის პიროვნებას, თავისა საკუთარი უფლება შერჩა. უკეთესი განწყობილება ის არის, საცა თვითონ ეულს ამათგანს თავისი კუთვნილი ადგილი უჭირავს, საცა თვითონ ეული მათგანი ისეა მოთავსებული, რომ თავის სრული უფლება მიწყული აქვს. ერთი უწმინდესი და უდიდესი მოვალეობა და საგანი ყოველ საზოგადოდ მომქმედ ძალისა საერთოდ და ლიტერატურისა ცალკედ — ის არის, რომ ამ ყოფამდე მიაღწევინოს სახელმწიფოს, საზოგადოებას და ადამიანს, და ერთმანეთში თვითონ ეული მათგანი სრულის კუთვნილის უფლებით და მოვალეობით მოათავსოს. ამისათვის იღვწის და იბრძვის ყოველგან უკეთესი წარმომადგენელი

ადამიანისა. იქ, ამისთანა სახელმწიფოში, გარდა სახელმწიფოსი — თითონ საზოგადოებაც თვის მფარველობის ქვეშ აყენებს ადამიანის პიროვნების უფლებასა და ყოველს, შემთხვევაში ესარჩლება და ექომაგება. თუ იგი ვისგანმე უსაბუთოდ გაუპატიურებულია და ხელშეხებული“⁸⁷.

„უფლება და მოვალეობა, რომელნიც არიან პირველნი და უკანასკნელნი საგანნი ურთიერთშორის განწყობილებისა, დაიდგინება და განისაზღვრება მხოლოდ ხალხის კანონმდებლობის ძალითა და ნიჭითა. ამ მხრით, რასაკვირველია, საბუთი აქვსთ მათ, ვინც ამბობენ, რომ მომქმედთა კანონთა უვარგისობა, თუ სიკეთე, თითონ ხალხის ბრალიაო, იმიტომ რომ თავი და ბოლო კანონებისა თვით ხალხიაო. რამოდენად მისაღებია ეს საბუთი, ჩვენ მაგის გამოძიებას არ შევუდგებით; ჩვენ მარტო ის გვინდოდა გვეთქვა, რომ რაც უნდა მდიდარი ქვეყანა იყოს ბუნებით, თუ იქ ჩემი და შენი, ესე იგი კაცთა უფლება და მოვალეობა, ძნელად გასარჩევია და არ არის საყოველთაოდ განსაზღვრული ცხადად და უცილოდ, იქ ხალხის წარმატება და კეთილდღეობა, თუ ყოველდღე უკან არ იწევს, შეფერხებული ხომ არის და არის“⁸⁸.

„ყოველივე ცვლილება, საზოგადოებრივი თუ ეკონომიური, მაშინ არის მარგებელი და მკვიდრი, როცა ცვლილების საგანი ყოველმხრივ გასინჯულია და შუქმოფენილი, ამისთვის, რასაკვირველია, ყველაზედ უწინარეს კაცმა გონება უნდა მიაქციოს ადგილობრივს ვითარებას, რადგანაც ყოველს საგანს ამ შემთხვევაში თავის ადგილზევე აქვს თავისი სათავე, თავისი ძირი და თავისი გზა მსვლელობისა და განვითარებისა. მაგრამ ძალიან შესცდება ის, ვინც მარტო ამას დასჯერდება და მარტო აქედამ გამოიყვანს თავის დასკვნას.

ბევრი, ძალიან ბევრიც, იმისთანა ნაშთია საზოგადოებრივის თუ ეკონომიურის წყობისა, რომელიც თუმცა არსებობს, მაგრამ მსვლელობის კვალი კი წაშლილი აქვს ჟამთა მდინარეობისაგან და ამის გამო მისი ვერც თავი გაიგება, ვერც ბოლო, თუ მარტო ადგილობრივს ვითარებას შეაჩერდა კაცი. ამ შემთხვევაში აუცილებლად საჭიროა იგივე საგანი გამოიძიოს სხვა ქვეყნებშიაც, სხვა ქვეყნების ისტორიაც მოიშველიოს. იტყვიან, სხვა ქვეყნები რაში გამოგვადგებიან, ჩვენ სხვანი ვართ, ისინი სხვანიო. იტყვიან, მაგრამ მთქმელნი ამაში ძალიან შესცდებიან“⁸⁹.

„როცა საზოგადო მხიშვებლობის აზრი ამოქმედებს სიტყვას, მაშინ თითონ თქმა ქმნად გადაიქცევა ხოლმე. ამ გზით სულჩადგმული ცხოვრე-

ბა მოედანზედ გამოდის და შემოქმედობითი ძალი ცხოვრებისა აღარ უქმობს, არამედ იღვიძებს და ფრთას ისხამს. ეს შემოქმედობითი ძალი ცხოვრებისა სათავეა ყოველის წარმატებისა და მაგ ძალის ძლიერებაზედ და მოკიდებულია ყოველი იმედი ცხოვრების წინადადგომისა და განკარგებისა. საცა ეგ ძალი აღძრული არ არის, იქ ცხოვრება დგას ვითარცა გუბე და გუბესავით შხამავს და სწამლავს გარეშემო ჰაერსა. ადამიანიც, იმ ჰაერში სულის მბრუნავი, ცოცხალმკვდარსავით ზღაზვნით და ხანხალით დატანტალებს უგულოდ და უსულოდ ცხოვრების მოედანზედ, როგორც სასაფლაოზედ, თითქო მარტო იმისათვისაო, რომ ერთი პატარა ადგილი იშოვოს, საფლავი გაითხაროს და შიგ ჩაწვეს. საკვირველიც არ არის, იქ მაცხოვარი სიო განახლებისა არ დაჰბერს ცხოვრებასა და ამის გამო დღევანდელი დღე მკვდარია ხვალისათვის, როგორც გუშინდელი დღევანდელისათვის იყო, ამიტომაც ადამიანს აღარც გუშინდელი ახსოვს, აღარც დღევანდელი სწამს და აღარც ხვალისდელს ეტანება. ყოველსფერზედ გულაყრილია და ცხოვრობს მარტო იმისათვის, რომ მოკვდეს, როგორც მეტხორცი რამ, როგორც შემთხვევით მოსული და შემთხვევითვე წასასვლელი. ერთის სიტყვით, ადამიანი გამოფუყებულია, გამოცარიელებული, და ამიტომაც თითონ მისი ცხოვრებაც სიკვდილია და არა სიცოცხლე.

გარნა იქ კი, საცა ეგ მაღლიანი ძალა შემოქმედობისა აღძრულია, ადამიანი გრძნობს, რომ იგი შეილია გუშინდელისა, მოჭირანხულეა დღევანდელისა და დამბადებელია ხვალისა. წარსული, აწმყო და მომავალი — ერთ რთულ, დაურღვეველ ჯაჭვად მიაჩნია და იმ ჯაჭვში თავისი-თავი რგოლად, წინასა და უკანაზედ მტკიცედ გადაბმულად. მაშინ ადამიანი თავის-თავს მართლა-და ადამიანად სცნობს, ეგ ცნობა საკუთარის თავისა ღირსებას უღვიძებს, საკუთარის თავის ღირსება ჩაგრულ ყოფას ვერ ათმენინებს და დამკლავებული გამოჰყავს ცხოვრების მოედანზედ საომრად და საბრძოლველად. გმირებს, სახელოვანს კაცებს, დიდებულ მოღვაწეებს ქვეყნისას — ეგ შემოქმედობითი ძალი ცხოვრებისა ჰბადავს.

რაკი ადამიანის ცხოვრებაში ერთხელ დაიძრა შემოქმედობითი ძალი, ერთს ნამოქმედს სხვა სამოქმედო საგანი ზედ მოჰყვება, ერთი მეორეს ჰშობს, მეორე მესამეს და ეგრე გაებმის ხოლმე ის ფერადი გრეხილი ცხოვრების მოძრაობისა, რომელსაც ისტორიას ეძახიან. ეგ შემოქმედობითი ძალი ცხოვრებისა შექმნის ისტორიას; უმაგისოდ ნურა ერი ნუ დაიქადებს, ისტორიის ღირსი ერი ვარო. უწინ, როცა ჩვენში ეგ შემოქმედობითი ძალი ცხოვრებისა ფეხადგმული იყო, აკი ისტორიაცა გვექონდა, აკი გმირებიცა გვეყვანდა, აკი დიდი მწერლებიც და პოეტებიც აღმოგვიჩნდნენ, აკი

იმ აღმატებულ ყოფა-ცხოვრებამდინაც მივალწიეთ, რომლის დიდებულ-გამაც თამარ მეფე საუკუნოდ სახსოვარი გახადა ჩვენთვის...“⁹⁰

„რამ გადააჩვია ჩენი ჭკუა, გონება, გული საყოველთაო საქმეს? რამ დაგვიბა თვალი და ყური მარტო მასზედ, რასაც „ჩემობის“ ფერი ადევს და არა „ჩვენობისა“? ჩვენს ისტორიას რომ შეეხედოთ, მაგის მიზეზს ვერ ვიპოვით. ერთს წუთს რომ ჩენი თვალი და ყური მარტო „ჩემობაზედ“ გაჩერებულიყო და „ჩვენობა“ დაეწყებდას მისცემოდა, მაშინვე სულს გავაფრთხობდით და ჩენი ერი მტკერსავით აიგვებოდა დედამიწის ზურგიდამ. ჩენი ძალ-ღონე, ჩენი ეროვნული სიმტკიცე და დაურღვეველობა მარტო იმაში იყო, რომ ყოველს ჩვენგანს ჯერ „ჩვენ“ ჰქონდა სახეში და მერე „მე“. უამისოდ, აკი ვამბობთ, ჩენი ცხოვრება ერთს წუთსავე მოისპობოდა. ეს კარგად იცოდნენ ჩენთა წინაპართა და ამიტომაც საცა და როცა მძლავრი „ჩვენ“ წამოდგებოდა ხოლმე, მაშინ ყოველი კაცი თავის საკუთარს „მეს“ უკან დააყენებდა.

ამით უფროა საკვირველი, საიდან შემოგვეპარა, საიდან შემოგვეჩვია და როგორ დაიჭირა დღეს უგემურმა „მე“-მ იმის ადგილი, საცა ამოდენა ხანს მბრძანებლობდა მარტო „ჩვენ“ ჩვენდა სადღეგრძელოდ, ჩვენდა საბედნიეროდ? რამ წაგვახდინა ესე? ეგ სენი ახალი სენია და საიდან არის მოსული, ვისგან დანერგილია — ეგ ადვილი მისახედომია: იმისგან, ვისაც უძლური „მე“ უფრო უხდება, ვიდრე ძლიერი და ძალ-გულოვანი „ჩვენ“.

ასეა თუ არა, ჩვენ კი, როგორც მემატთანე ჩვენის შინაურის ცხოვრებასა, შევნიშნავთ, რომ დღეს ყოველს ჩვენს საზოგადო საქმეს ხელს უცრის, სწყლავს, ათახსირებს, გზა-კვალს ურევს და სულს ართმევს ჩენი გულგრილობა, ჩენი მომაკდინებელი მოძღვრება თვითოეულისა ცალკედ: თუ მე არ ვიქნები, ქვა ქვაზედაც ნუ იქნებაო“.⁹¹

„მთელს აგებულებას თითქო სიმდაბლე დამართნიაო, ვართ და ვსჯაძით მხოლოდ, ესეც იმ დრომდე, ვიდრე საცოხნელი არ გამოგველევა და ხელიდამ არ გამოგვეცლება ჩვენის უთაურობით. თუ ოდესმე ან გული შეგვივარდება რაზედმე, ან ხელს გაევანძრევთ როგორმე, ეგეც მარტო იმისთვის მოხდება ხოლმე, რომ ჩვენს მოძმეს გზა გადვულობთ, ორმო გავეუთხაროთ და კლდეზედ გადავჩხვოთ სადმე. შური, ერთმანეთის მტრობა, გაუტანლობა, ბეზლობა, ენამტანიობა, ერთმანეთის ლანძღვა და თრევა, ადამიანის ღირსების უარყოფა, — ამისთანა თვისების პატრონებს რა საქმეები უნდა მოეკითხოს? რა საქმეები უნდა გამოუვიდეს ხელიდამ? ცხოვრება, რომელსაც ამისთანა ჭირი ჰქონის, ამისთანა ჭია შესჯდომია და ძირს

უთხრის, რის მომავლიცხელი უნდა იყოს, თუ არ იმისა, რომლის არამცოუ
დანახეა, წარმოდგენაც კი საზიზღარია და შესაჩვენებელი“.

„ჩვენ, ქართველებს, ერთი საკვირველი ხასიათი გვჭირს. რაც უნდა
მძიმე და რთული საგანი იყოს, რაკი კბილზედ მოვიგდეთ, რაკი ღრმ, თუ
სურვილმა, ხელი ჩაგვაკიდებინა, ვალად იმას კი არა ვრაცხთ, — საქმეს
თირკმელები მოვუჩხრიკოთ, შიგნეულობა გამოვუწლათ, ცუდისა და კარ-
გის მიზეზი ზედმიწევნით შევუტყოთ და შესაფერი წამალი მოვუნახოთ,
არამედ იმასა ვცდილობთ, რომ საქმეს ზედაპირზედ აეუტურდეთ, აეუ-
სხლტეთ, და იმისთანა წამალზედ მიეუშვიროთ ხელი, რომელიც ყველას ყო-
ველთვის თვალ-წინა აქვს, ფეხ-ქვეშ უგორავს. და რომელსაც თუ არა ბმა
რობენ, მარტო იმ მიზეზით, რომ ის წამალი წამლად გამოსადეგი არ არის,
და მაჩვენებელს კი ჰგონია — გამოცანა მარტო მე მერგებაო. უყურებთ და
გიკვირთ ამისთანა მოქმედება, თითქო ეს ამოდენა კორიანტელი მარტო
იმისათვის აუყენებიათო, რომ ქვეყანას დაანახვონ: აი, საქმე რა ადვილი
მოსაღელვია და მის გამგებელთ იმოდენა ჯკუა და მოხერხება არა აქვთ,
რომ მოუარონო. არ ვიცი, ამით საქმეს შევლიან რასმე, თუ არა. ეს კი ვი-
ცი, რომ მაყურებელნი, თუ მსმენელნი, — სტყუედებიან და არც შეიძლება
არ მოსტყუდენ. მართლადაც, არ-მცოდნეს რომ მძიმე საქმე გაუმჩატო,
მჩატე ეგონება. აშკარაა, იფიქრებს, რომ ვისაც ის საქმე ზურგთა ჰკიდია,
ტყუილად წელში იხრება, ტყვიის მაგიერ ბუმბული წამოუკიდნია და ზეხე-
შის კიო.

მძიმე და რთული საქმე იმიტომ არის მძიმე და რთული, რომ ვერც ავის
წამალი აქვს ადვილად საპოვნელი და ვერც კარგისა. პირიქით რომ იყოს,
ქვეყანაზედ ხომ არც მძიმე საქმე იქნებოდა, არც რთული: მაგრამ რაკი
მცოდნე კაცის სახეს მიიღებ, ბრძნულად შეიკრავ წარბებს და ფიცით გაი-
ჭაჭები, რომ ავკარგიანობის მიზეზი თვალ-წინ არის წამოჩხრილიო, წა-
მალეც ცხვირ-წინ არისო, მარტო დაწვდომა და მიწოდება-და უნდაო,
მაშინ ამისი მთქმელი გულდაჯერებული უნდა იყოს, რომ იგინი, ვის ხელ-
თაც არის საწამლებელი საქმე, ან ბრმანი არიან, რადგანაც ცხვირწინაც
ვერა ჰხედავენ, ანუ ყოვლად სულელნი, რადგანაც ვერა სცნობენო, ანუ
კიდე თითონ საქმის მტრები არიანო, რადგანაც ჰხედევენ კიდეც, სცნო-
ბენ კიდეც და წამლად არ ხმარობენო.

ეს ამისთანა აღვირმეშვებული ვარჯიშობა კალმისა, თუ სიტყვისა, იმო-
დენად ხშირია ჩვენში, რომ შეუძლებელია კაცმა ყურადღება არ მიაქციოს.
არ ვიცი, რათა გვეგონია ხოლმე ბრმანი და სულელნი ყოველნი ისინი, ვის-
ზედაც ლაპარაკის ჟინი მოგვივა, ანუ ვისაც ღრო და ჟამი საკამათოდ პირში

მოგვცემს ხოლმე. აი, მოჰკიდეთ ხელი რასაც გინდათ ამგვარს, თუ ჩვენ არ გაგვამართლოთ. თითონ ჩვენს ლიტერატურაშიაც ხშირია ამისთანა ამბავი. ვის არ მოხვედრია, მაგალითებზე, ამისთანა შურდულის ქვა: ეს უბრალო. მარტივი საქმე არ ესმის ამასა და ამასაო. თუ საქმე მართლა უბრალო და მარტივია, რატომ არ უნდა გეწამდეს, რომ მის გაგების ნიშან-წყალი ჩვენსავე სხვადასხვა ექნება და თუ ჩვენ არ გვეთანხმება, სხვა მიზეზი უნდა იყოს. აქ უთანხმოების მიზეზი ერთის ჯგუფი კი არ არის და მეორის სისულელე, ერთის თვალხილულობა და მეორის სიბრმავე, არამედ სხვა რამ, რომელსაც პატივისცემა უნდა, ესე იგი, ღრმად დაკვირვება, გამოჩხრეკა და სხვა არა რა. მოქმედებაა, თუ სიტყვა, ყოველისფერს ამ გზით უნდა განსჯერეთა და განხილვა. სხვა ყოველივე უკადრისობაა, ლიტერატურული უწვრთნელობაა“.³³

„თუ უწვრთნელს, უზრდელს, სხვის გამაუპატიურებელს, ჩვენს შინაობაშიაც, სახლობაშიაც, საცა მარტო ერთი-ორი კაცია, ვერ ვიშენებთ და ვთავილობთ, თუ მაგაების პატრონს ჩვენს საკუთარს პატარა ოჯახშიაც ფეხს არ შევადგმევინებთ და კარს ამოვუქოლავთ, მაშ როგორ-ღა უნდა შევიშვნიოთ, შევიწყნაროთ იგი იმ დიდს ოჯახში, საცა არამც-თუ მარტო მე და თქვენა ვართ ჩვენის ცოლ-შვილით, არამედ მთელი ერია, მთელი ქვეყანაა, იმიტომ რომ ლიტერატურას მთელს ერთანა აქვს საქმე, მთელს ქვეყანასთან.“

ეს რაცა ვსთქვით იმას კი არა ჰნიშნავს, რომ აღმა მხენელს და დაღმა მფარცხველს საქციელი უსათუოდ მოუწონოთ, ანუ გაუჩუმდეთ, ავის მომქმედი არ გავამხილოთ, არ გავკიცხოთ. არა. ხოლო გამხელა და გაკიცხვა წუნის დადების საზღვარს არ უნდა გადასცილდეს. წუნის დადება და ლანძღვა-თრევა შორის-შორია, შუა დიდი მანძილი უდევთ. განა ცუდს ცუდი, აეს ავი არ დაერქმის ადამიანის ღირსების შეულახებლად, ადამიანის გაულანძღველად, თავლაფ-დაუსხმელად? ამ შემთხვევაში ავის მომქმედი არ უნდა გააბოროტო ლანძღვითა და თრევითა, იმიტომ რომ გაბოროტება, ვით ძლიერი თავდაუჯერელი ვნებათ-ღელვა, გულის-ყურის კარს დაუხშობს, და იმ ზნეობით ძალს, რომელსაც ნამუსს ეძახიან და რომელიც ჭეშმარიტი გამკითხავია და მწვრთნელი კაცისა, ხმას აღარ ამოაღებინებს. ავის საქციელის მღვენელი ზრდილობიანი, მართებული, გონება-გახსნილი პატიოსანი კაცი რისთვის აღიმკრის ხოლმე ღვენად? იმისთვის ხომ არა, რომ ზოგიერთებსავე სიხარულით ქუდი ჭერსა ჰკრას, აცა, ჩემს მოძმეს ძლივს ცუდი ვუპოვნეო და ძლივს ჩემს ლანძღვით სავეს გუდას პირს მოვეხსნიო. არამედ იმისთვის, რომ ან ავის მომქმედს ავი მოაშლევინოს,

ან ავზედ სხვას აუხილოს თვალი. ორივე შემთხვევაში გულდამჯდარად, აუჩქარებლად, მართებულად, გულმტკივნეულად და გულწრფელად ნათქვამი სიტყვა, თუნდაც წუნისა, უფრო მჭრელია, უფრო შემძლებელი, ვიდრე ნიშნმომგებელი, გაწიწმამებული და გაბოროტებული აყვიობითა და წიწლაკიანობითა“.⁹⁴

„სინანულისა და განკითხვისათვის აღარც გული გვაქვს გულის ადგილას და აღარც ჭკუა ჭკუის ადგილას და ვიძახით წარამარად „დრონი მეფობენო“ მაშინ, როდესაც დრო მხოლოდ იგი ქვევრია, რომელიც მარტო იმას ამოიძახებს ხოლმე, რასაც თითონ კაცი ჩასძახებს“.⁹⁵

„იპარვენ პატიოსნების სახელითა და არავენ ჰკითხულობს: სად პატიოსნება და სად მჰარაობა?

აბეზლებენ და ცილსა სწამებენ გულმტკივნეულობის სახელითა და არავენ ჰკითხულობს: სად ცილი და ბეზლი და სად გულმტკივნეულობა?

ჰლაღატობენ საქმეს, ჰლაღატობენ ერთმანერთსა ერთგულობის სახელითა და არავენ ჰკითხულობს: სად ლაღატი და სად ერთგულობა?

სხვის ნაკლს, სხვის უბედურობას თვის ღირსებად, თვის ბედნიერებად, თვის სიხარულად სთვლიან კაცთმოყვარეობის სახელითა და არავენ ჰკითხულობს, სად სხვის ნაკლის და უბედურობის გამო სიხარული და ცეკვა და სად კაცთმოყვარეობა?

სტყუიან, ცრუობენ სიმართლის სახელითა და არავენ ჰკითხულობს: სად ტყუილი და სად სიმართლე?

კაცს სამარცხვინო ბოძზედ ტყუილ-უბრალოდ გასაკრავად არა ჰზოგვენ, არ ჰთაკილობენ, და იძახიან-კი, — ადამიანის ღირსება, ადამიანობა ხელშეუხებელია, სათაყვანებელიაო, და გამკითხავი არავენ არის: სად ტყუილ-უბრალოდ ადამიანის თავზე ლაფის დასხმა და სად ხელშეუხებლობა ადამიანის ღირსებისა?

ათასს ამისთანას ჩამოვითვლით, საცა თქმა საქმეს არ ებმის და საქმე თქმას არ ემსგავსება, არ ეთანხმება ყველაფერი ეს ცარიელის სახელით გადის და სახრავს-კი არავენ დაგიდევთ. ფიცი სწამთ და ბოლო კი არავენ აკვირვებს, თქმა ერთია და ჰმნა სხვა. ნუთუ ამას არ ეთქმის, რომ ლოღიკა დაკარგულია, ხელიდამ წასულია, სადღაც ბარდებში განაბული?..

ეს ყოფა და ამბავი დიდი ჭირია. ამ ჭირს კაცთა კერძო ცხოვრების ერთმანერთობაში ადამიანი კიდევ როგორც იქმნებოდა, ვაითა და ვაგლახით აიტანდა, გაუძღვებოდა. ვიდრე ქვეყანაზე კაცია, ბოროტიც არის,

და ბოროტი ხომ იმითია მართო სულდგმული, რომ თქმა ერთი აქვს და ქმნა სხვა. უამისოდ იგი ერთს დღესაც ვერ გაიჭაჭანებდა კაცთა შორის, ერთს დღესაც ვერ გააბამდა თავის სამაცდურო ბადესა კაცთა საჭერად. თუმცა ესე, მაგრამ ეს ბოროტი, ეს ჭირი ასე თუ ისე ადვილად მოსანელებელია, ადვილად სახდელია, როცა შინაობაში, ერთმანერთობაში ცალკე კერძო კაცი მოგვივლენს ხოლმე.

სულ სხვაა და დიდი მეტისმეტი უბედურებაა, როცა ეს ბოროტი, ეს ჭირი გზას გაიხსნის, მოედანს მოიპოვებს იქ, სადაც თქმა და ქმნა ერთი უნდა იყოს, სადაც ჭეშმარიტება უნდა ჭეშმარიტობდეს, მართალი ჰმართლობდეს, კეთილი ჰკეთილობდეს და პატიოსნება ჰპატიოსნებდეს, სადაც ხმა ერისაა და მაშასადამე ღვთისაცა. ამისთანა „წმიდა წმიდათა“ ლიტერატურაა, საცა ჭკვათამყოფელი, უკეთესი, თავანკარა ნაწილი ერისა უნდა მეტყველებდეს აშკარად, უფერუმარილოდ, უტყუილოდ და უხვანჯოდ. ლიტერატურას სხვათა შორის ერთი შვილი ჰყავს, რომელიც დღეს ყველა სხვა შვილებზე უფრო გაძლიერებულია, უფრო გავლენიანია. ამ შვილს „ჟურნალ-გაზეთობას“ ეძახიან. ამ ჟურნალ-გაზეთობაზე, რომელიც სხვა არა არის-რა გარდა ყოველ დღიურის ხარკისა, ერი აჭდევს ხოლმე თავის აკვარგიანობასა დღითი-დღემდე.

აი სავაგლახო ის არის, როცა ზემოხსენებული ჭირი აქ, ამ ჟურნალ-გაზეთობაშიაც დაიბუდება, როცა აქ თქმა და ქმნა ერთმანერთის განუყრელი და-ძმანი არ არიან. მაგრამ რა თქმა და რა ქმნა! დღევანდელ ჟურნალ-გაზეთობას სხვა რა სჭირს კარგი, რომ ეგა სჭირდეს და თქმასა და ქმნას ერთმანერთს არ აშორებდეს და ერთმანერთს არ უპირისპირებდეს. ჩვენ არ ვიცით არც ერთი შემაძრწუნებელი ზნე, რომ დღეს ჟურნალ-გაზეთობაში არ დაბადებულიყოს, ოღონდ ავად თუ კარგად ჟურნალ-გაზეთობასთან მოსათავსებელი იყოს და ასე თუ ისე მოსახმარებელი.

გამოცინცვლა რისამე გნებავთ ვისგანმე, იპოვით იმისთანა ჟურნალ-გაზეთს, რომელიც მზაა სამსახურისთვის. სახელის გატეხა გინდათ ვისიმე, რამ სიგძეთაც გნებავთ დაგრიხეთ ბაწარი ჭორებისა და იპოვით იმისთანა ჟურნალ-გაზეთს, რომელიც სიხარულით დაგიტომობთ ადგილსა და თავს მოიწონებს კიდევ ლიბერალობითა. მაშ... ყველას ჰპენტავს და სწეწავს, — ლიბერალობა არ არის, მა რა ეშმაკია!.. ჯაერის ამოყრა გინდათ ვისიმე, შესთხზეთ ერთი სამარცხვინო ამბავი თქვენს გამჯაერებელზედ, მოაყარეთ პილბილი ცილისწამებისა, მარილი ლაზათიანის გინებისა და გათავეებულია საქმე. არიან იმისთანა გაზეთები, რომელნიც არამცთუ ხელაღპყრობით მიგიღებენ, როცა მიუტანთ ამისთანა განძს

დასაბეჭდად, არამედ თვით მოგნახვევ და თავს შემოგვევლებიან, ოღონდ ხელიდან არ წაუვიდეთ თქვენ მიერ შეითიხნილი ლანძღვა-გინება.

ჭირთა-ჭირი ეს არის, რომ აღარც მკითხველებსა აქვთ ხალისი და კბილი უკეთესის კითხვისათვის. შეაჩვიეს ყური ამისთანა უწმაწურს ქარაფშუტობას და ცუდლუტობას და ყოველივე ჭკუის გასამრჯელო, გრძნობის ამამაღლებელი მოიძულეს, მოიწყინეს, თითქო სიტყვა ადამიანისა სამურველი იყოს, რომ მარტო ყური ჭფხანოს, და ჭკუას, გონებას, სულსა და გულს არ მიეკაროს არასგზით. დღეს სიკეთეს თუ სიძევს მწერლობისას მარტო ამ საწყაოთილა სწყვენ. ვაიც ამაშია და ვაგლახიც დღევანდელის დღისა.

ძნელია, როცა სახელმძღვანელო დედააზრებს ფეხქვეშედამ მიწა გამოეცლება; ძნელია, როცა თქმასა და ქმნას შუა ხიდი ჩატყდება.⁹⁶

„ზნე-ჩვეულების გაუწმენდელობა და გაუნათლებლობა არის მიზეზი, რომ ქვენა გრძნობანი ზენა გრძნობათა ადგილას გამეუფდებიან ხოლმე, ტყუილი მართალის ნიღაბ ქვეშ დაიარება და ყალბი ხალასად გადის. ყველანი ჰხედავენ ამას, ყველას თვალწინ ათასი ამისთანა მაგალითი უდგა მოურიდებლად და ყველანი იშენევენ და იწყნარებენ ამისთანა ყოფას, თითქო ამითი არავითარი წესი ურთიერთობისა არ ირღვეოდეს, თითქო ამ გადარევ-გადმორევაში ჰპოულობენ იმ მაგარს ტინს, რომელზედაც უნდა აშენდეს ადამიანის ბედნიერების ციხე-სიმაგრე. კაცს, ყველა ამის მოწამეს, ისე ჰგონია, თითქო კეთილს, მართალს, მაღლს, უღონობა დასწამესო და ეხლა ბოროტს, ტყუილს და ცოდვასდა მიეყუდნენ, რომ იგი ჰქმნას, რაც კეთილმა, მართალმა და მაღლმა ვერ შესძლო კაცთა ბედნიერებისათვისაო.

...ძნელად საცხოვრებელია იმისთანა ქვეყანა, საცა ადამიანის ნამუსს და მის გრძნობას კაცურის ღირსებისას პატივი და მფარველობა არა აქვს და საცა ხელშეხება, შებღალვა ყოველ ამისი ეადვილებათ და საცა საზოგადოებაში მოტრიალე კაცი თავის უწმინდაესს მოვალეობად არა სთვლის სდევნოს ცილს და უსაბუთოდ ავად ხსენებას კაცისას, საცა-კი შეხვდება. თავის თავის პატივისმცემელი ლიტერატურა მოვალეა ჰპატრონობდეს ადამიანის ნამუსს და ღირსებას და კაცი არავის გააღაზვინოს ცილითა და ტყუილითა, რადგანაც ერთიცა და მეორეც ყურმოჭრილნი ყმანი და მოსამსახურენი არიან მარტო პირადის ანგარიშებისა. ლიტერატურა-კი როგორც მოღვაწეობა უკეთესთა კაცთა, ერთად-ერთი ფარ-ხმალი უნდა იყოს ადამიანისა, როცა მის ღირსებას უღირსად, უკადრისად ხელს შეა-

ხეხენ ხოლმე და მის ზნეობურს კუთვნილებას სტაცებენ. ლიტერატურის მრავალგვარ და რთულ მოვალეობათა შორის ეს მოვალეობა ერთი უდიდესთაგანია, იმიტომ, რომ ნამუსის შებღალვა, ნამუსის ახდა, კაცის სახელის გატეხა ისეთი დიდი უბედურებაა, რომ თუ არ ზედმიწევნით გამოიკვეთი, უტყუარ საბუთით, ლიტერატურამ სხვა გზით ამაებში არავის არ უნდა დაუთმოს ერთის იოტის ოდენაცა. ამ მხრით ლიტერატურა ყოველის კაცის პატრონი უნდა იყოს და მფარველი, ნამეტნავად იქ, სადაც კატრონობა და მფარველობა სხვა გზით არ არსებობს.“³⁷

„საკვირველი კაცია ქართველი!.. ძალიან თვალების აბმა იცის, სხვის თვალებისა კი არა, მაგოდენა არ შეუძლიან, თავის საკუთარს თვალებისა. თუ მოინდომა, და თუნდაც არ მოინდომოს, ისე ხელობად დასჩემება, რომ რაც უნდა კეთილ-სენინდისიანი საქმე იყოს, ასეთს კუდს გამოაბამს, ასეთნაირად წაშლის-წამოშლის, რომ შენი გაკეთებული საქმე შენვე ვერ იცნო, შენი ნათქვამი სიტყვა შენვე ველარ გაიგო. რათ უყვარს ქართველს ამისთანა სულის კლაკენა? მრავალა რამ არის ამის მიზეზი, ჩემო მკითხველო, სხვათა შორის ისიცა, რომ სიკეთეს ყველანი გადაეჩვეულვართ, კეთილი არა გეწამს, სული და გული ამოგვეშრობია. კაცმა რომ პატიოსანს და კეთილს საქმეს თავი შესწიროს, ერთი ჩვენგანი არ დაიჯერებს. რატომ? იმიტომ, რომ ყოველი ჩვენგანი იმ კაცის ალაგას თავის თავსა დააყენებდა და იტყოდა: მე უანგაროდ იმას ვიქმოდი? ამის პირდაპირი პასუხი „არა“ იქნებოდა, რასაკვირველია... „მაშ არც ის იქმონდა“, — დაასკვნის გონიერი ქართველი; და გამოვიდა, რომ პატიოსანი თავგაწირული კაცი გაუპატიურებული იქნებოდა ქართველის თვალში რისთვის? მართო იმისთვის, რომ თითონ ქართველი იმის ადგილას პატიოსნებისათვის თავს არ გაიწირავდა, თუ რომ სხვა დაბალი განზრახვა გულში არა ჰქონდეს. მე ვიცნობ ერთს კაცს, რომელმაც სიმართლისათვის სამსახური დაჰკარგა, მაგრამ არც ერთმა ქართველმა ეს არ დაიჯერა, და იგი, სიმართლისათვის გამოგდებული სამსახურიდან, საზოგადოებაში არამც თუ ნუგეშსა, შეურაცხყოფას პოულობდა. ქართველის შეუსყიდებელი გული ეხლა შეისყიდება ხოლმე. თითონ რომ სიკეთეს გადაჩვეულა, სხვისაგანაც სიკეთე აღარა სჯერა; აღარა სჯერა, რომ იმ დედამიწაზედ, სადა თითონა სცხოვრობს და ათასი კიდეც სხვა მის მსგავსი, აღარა სჯერა — რომ იმ დედამიწაზედ კაცი არის, რომელსაც სიკეთე სიკეთისათვის უყვარს, რომელსაც იმოდენა სულის ძალაცა აქვს, რომ თუ გაჭირდა, სიკეთისათვის თავსაც დასდებს. ქართველი, როგორც თითონ არის, ისე თავის მომხმეც ჰგონია; ამიტომაც ყოველი პატიოსანი საქმე

პატიოსნობის სიყვარულისაგან კი არა ჰგონია წარმომდგარი, არამედ რომელიმე დაბალი და სამარცხვინო გრძნობისა და წაღილისაგან. ამით ჩვენში ყოველ ბრწყინვალე საქმეს სამარცხვინო ფერს მოაცხობენ ხოლმე, ყოველ კეთილშობილურს განზრახვას ლაფით მოსვრიან, ყოველს თავგამოდებითს ხალისს ადრე და მალე ჭუჭყიანის ხელით ფრთას მოჰკვეთენ ხოლმე. დიდი სულის ღონე უნდა, რომ კეთილმა კაცმა თავი შეიმამგროს და საზოგადო განკიცხვის კიჟინამ არ შეაყენოს თავის დანიშნულ საგნის შუა-გზაზედა.

...რა ექნათ? ავბედისანი ვართო, ვიტყვით ხოლმე. „რეგვენი საქმეს წაახდენს, ფათერაკს დააბრალეbsო“, ნათქვამია. ბედი რა არის? ბედს თითონ კაცი ჰქმნის და არა ბედი კაცსა. ჩვენი თავის მტრები ჩვენ თითონვე ვართ, ამის ღვიარება ჩვენ გულს გვიძმარებს და ამიტომაც ყველაფერს ბედს ეაბრალებთ. რა მიზეზია, რომ ჩვენ თავს ჩვენვე ვმტრობთ. ათასია, ჩვენ საუბედუროდ, მაგრამ... ეს ხომ ვიცით, რომ მამა-პაპით ეგ თავის მტრობა კაცს არ დაჰყვება ხოლმე, მაშასადამე, ჩვენის ბუნების თვისებაში არა ყოფილა. ესეც გვეყოფა სათქმელად, რომ მიზეზს მივაგნოთ...

მრავალი წელიწადია, ჩვენო დავრდომილო ქვეყანავ, რაც შენს შვილს ერთი ცოცხალი აზრი, ერთი პატიოსანი გრძნობა არ ჩავარდნია გულში. თუნდ რომ თავი გამოედოს ვისმე და აზრი და გრძნობა აღედგინოს, შენივე შვილები მიწასთან გასწორებდნენ. „გონიერსა მწვრთნელი უყვარს, უგუნურსა გულსა ჰგმირდესო“: ჩვენ გულს გაგვიგმირავს ხოლმე ცხოველი სიტყვა, ჩვენის ძმისვე სიკეთე, ჩვენი ძმისვე ჩვენთვის თავგამოდება. პირველი ქვა, რომელიც თავგამოდებულს მოხედება ხოლმე, ქართველისაგანვე არის გამოტყორცნილი. წადი აქა და ძლიერი მუხლი ნუ მოგეჭრება. რათა ვართ ესე? იმიტომ, რომ ჩვენ აზრსაც, გრძნობასაც გადავჩვეულვართ. მერე ასე გადავჩვეულვართ, რომ ცოცხალი აზრი, პატიოსნური გრძნობა, უანგარო გულმხურვალება, თავგამოდებული ხალისი რომ ვნახოთ, ვერც კი ვიცნობთ. ეს კიდევ არაფერი, რომ ვერ ვიცნობთ: ავიდებთ და იმასაც ლაფში გავსვრით, — იმ მიზეზით, რა მიზეზითაც დიდხანს ბნელს საპყრობილეში დამწყვდეული კაცი, როცა მზეზედ გამოვა, თვალებზედ ხელს იფარებს, რადგანაც სინათლეს ისე გადაჩვეულა, რომ სინათლე თვალებსა სტიკენს, და ამის გამო რაც ნათელია, ბრწყინვალე, იმას თვალების აფარებით აბნელებს. საწყალო ქვეყანავ! შენს ღონიერს დედამიწაზედ იქნება ორიოდ კაცი იმისთანა დადიოდეს, რომელიც სადმე მარტო ჩუმად სტირის შენს მაგ ყოფაზედ, ჩუმადა ტირის იმიტომ, რომ შენ შვილებს რომ თავისი ცრემლი დაანახოს, ის პატიოსანი, მღულარე ცრემლი, — შენი კეთილი შვილები თითონვე დასცი-

ნებენ და პატიოსანს ცრემლს უპატიოდ გაუხდიან. რა გამოვა, რომ შენ-
თვის მტირალთა ხმამ შენ შეილებაშინ მოახწიოს?...⁹⁸

„ჩვენ საწყალ ქართველებს ერთი სხვა საძაგელი სენიც გვჭირს —
ყიზილბაშობა. გულის შემაზრზენი, კაცის ღირსების დამმდაბლებელი პირ-
ფერობა, ურცხვი ტყუილი ქება, საძაგელი კლაკენა და პირიდან თაფლის
დენა, რომელსაც ქართველი „ზრდილობას“ ეძახის, — ესენი ერთად შტო-
ები არიან დამძალ ყიზილბაშობისა. ისე უყვარს ქართველს ეს გამრყენე-
ლი და წამახდენელი სენი, რომ თუ არ აქე, თუ არ მიეფერე, პირიდან
თაფლი თუ არ იდინე, სულ ყველაფერი უზრდელობა და ლანძღვა ჰგონია.
მაგრამ ამისთანა ცდომილი აზრი არ დააყენებს ხოლმე პატიოსან კაცს,
როცა ის შედის რისამე განხილვაში; იმისთვის სულ ერთია, რასაც იტყვის
ესა და ეს ბრმა ამა და ამ საგანზედ, ის მხოლოდ ეძებს სიმართლეს და
ემსახურება ჭეშმარიტებას; ის ცდილობს გამოაჩინოს შეუბრალებლად
რაც ცუდია — ცუდად, რაც კარგია — კარგად. პირფერობა და ურცხვი,
უაღაგო ქება გლახის და მათხოვარის საქმეა და არა ჭეშმარიტების მსა-
ხურისა“.⁹⁹

„კაცმა რომ კაცს უთხრას, შენ საქმე არ იციო, არა მგონია ეს უზრდე-
ლობაში ჩამოართვას ვინმემ. ესეც კი უნდა ითქვას სხვათა შორის, რომ
მართლმსჯელობას გახურებულის რკინის თვისება აქვს. იგი სწევას, რო-
ცა სუსტს მხარეს შეეხება ხოლმე და მაგ თვისებას ვერაფერ ვერ ჩამოარ-
თმევს მართლმსჯელობასა ზრდილობის სახელითა. ყველას ემწვავება
ხოლმე, როცა ვარაყით მოოქროვებულს კაკალს დაჰხარის, შიგ კაი გული
დევსო, და თქვენ-კი გაუტეხთ და შიგ გულის მაგიერ ჭიის საბუღარს და-
ანახებთ“.¹⁰⁰

„ყოველივე დიდი საქმე კაცობრიობისა, ყოველივე ახლად შემოღუ-
ბულნი, ახლად აღმოჩენილნი სიკეთენი, რა თქმა უნდა, მომზადებულ ნია-
დაგზედ იბადებიან და ჩნდებიან, ხოლო რაკი ერთხელ გაჩნდნენ ერთს
რომელსამე ნიადაგზედ, სხვა ნიადაგზედაც სახეირონი არიან, სხვა ნია-
დაგსაც არ ეუცხოებიან. საქმე მხოლოდ იმაშია, რომ არსება, ბუნება ახ-
ლად შემოსაღებისა, რომელიც თუნდ სხვა ნიადაგზედ იყოს ნაცადი და
აღმოცენილი, თავისთავად სარგო და ხეირიანი იყოს. როგორც ცალკე
ადამიანი, ის მთელი საზოგადოება სწრაფად გაივლის ხოლმე იმ სივრცეს
ცხოვრების და მეცნიერების გზისას, რომელიც უკვე გამოუვლია სხვა სა-
ზოგადოებასა და სხვა ერსა, თუნდ რომ უკანასკნელთ ამ სელაში მოენ-

დომებინოს მთელი საუკუნოებიცა. თან დაყოლილი თვისებაა ადამიანის ჭკუისა, რომ ათასის წლის ნაღვაწსა, ნაცადსა და ნამოქმედარსა სწრაფად შეითვისებს და შეიხორცებს ხოლმე. ყოველივე მაღლი და კეთილი ცივილიზაციისა, რომელსაც იქნება მთელი საუკუნოები მოსდომებია აღმოსაჩენად და ცხოვრებაში დასამკვიდრებლად, ამ ადამიანის ჭკუის თვისების წყალობით მოჰფენია მთელს ქვეყნიერობასა. თუ ეს არ იყოს, ან ცალკე კაცი როგორ უნდა მომზადდეს უკეთესისათვის, ან საზოგადოება? მაშ სხვის ნაკვლევს, სხვის ნაცადს, სხვის ნამოქმედარს არავითარი ღირსება არ უნდა ჰქონდეს ჩვენში? მაშ ჩვენ ჩვენს გალანებში უნდა ვიყვნეთ შეეკტილნი, როგორც ჩინელნი არიან, და ველოდეთ, აცა, როცა მოვემზადებით, მაშინ მოვიწვიოთ კეთილიცაო?“. ¹⁰¹

„ყოველი წესი, რიგი, დაწყობილობა, სიკეთე, მარტო წინდახედულის, ფრთხილის, გონიერის კაცისათვის არის ქვეყნიერებაზედ და არა გიჟისა და დამთხვეულისათვის. გიჟი, დამთხვეული, დღეს იქნება თუ ხვალე, კლდეზედ უნდა გადავარდეს, ამ ბედს იგი არსად არ წაუვა. აქაო და ქვეყანაზედ გიჟები არიანო, ჭკუიანებისათვისაც ხელმოსაცვლელს და ხელთშესაწყობსაც ნურას იზამთო — ეგ მეტისმეტი თავდაუჭერელი, შეუწყნარებელი და საუბედურო სურვილია“. ¹⁰²

„უმეტრობა და უვიცობა დიდი ჭირია და თუ ამას თან დაჰყვა უჭკუობა და უნიჭობა, ხომ ჭირზე უფრო ჭირია. ჭკვიანი უცოდინარი ყოველთვის თავის ქერქშია, — რაც არ იცის, იმაზე სჯასა და ლაპარაკს ერიდება. რასაც გონება მისი უცოდინარობით ვერა სწვდება, აქ იგი მეტიჩრობას არა ჰკადრულობს, ღუმილს უფრო პრჩეობს, სხვას უსმენს, სმენილს თავისის ჭკუის და გონების თვალწინ განკითხვით გაიტარებს, ასწონს-დასწონს და ამნაირად თავისს საკუთარ აზრს, ცოდნას გამოინასკვავს, შეითვისებს. ამ ყოფით, თუ სხვა გზით, იგი ჯერ საგანს ისწავლის, გაითვალისწინებს, და მერე, თუ საჭიროება მოითხოვს, დაიწყებს სჯასა და საუბარსა.

ჭკუიანი უცოდინარი თავმდაბალია, თავისი-თავი სხვაზე მეტი არ ჰგონია, არა ჰბაქიობს, არ იყუჩებს, თითონ ზიზილ-პიპილებით არ ირთვება და სხვას მჩვარში არ ახვევს, მან თავისი ყადრი და ადგილი იცის და სხვისაც, ერთნაირად მორიდებულია ყოყორობას, ზვიადობას და ნამეტნავად მეტიჩარობას, არამკითხე მოამბეობას. რაც იცის, იმას სჯერდება, მეტზე ხელს არ იწვდენს, მეტს სიბრძნეს და ფილოსოფოსობას არ იჩემებს, ტყუილუბრალოდ გაბერილ ფრაზებით ლარის გატანას და მსმენელის თვა-

ლის ახვევას ჰთაკილობს და როგორც სამარცხვინო ოინებს ახლოც არ ეკარება.

სულ სხვაა უჭკუო უმეტარი, მერე თუ ყბედობის საღერღელიც აქვს აშლილი. უჭკუო უმეტარის კაცისთანა თამამი და კადნიერი ლაპარაკსა და სჯაში ძნელად მოიპოვება ქვეყნიერობაზე, და რამოდენადაც ამისთანა ვაჟბატონი ჭკუაზე თხლად არის, რამოდენადაც უფრო სქელი ლიბრი აქვს გონების თვალზე გადაკრული, მით უფრო თამამია, მით უფრო კადნიერია. მითამ რა დაუშლის! არ არის ქვეყანაზე საგანი, რომ უჭკუო უმეტარმა არ დაიჩემოს მისი ზედმიწევნით ცოდნა და თავისს უგემურ და უთავბოლო საღეჭავად არ გახადოს მსმენელთა სააბეზაროდ. რაც ენაზედ მოადგება, პროშავს გამარჯვებულსავეთ დოინჯშემოყრილი და თავმოწონებული, მა-ღალფარდებიან სიტყვებს ჰხმარობს უანგარიშოდ, განუკითხველად, მო-გაყრით ტყუილუბრალოდ გაბერილ ფრაზებს, რომელიც არც თითონ ეს-მის და არც მსმენელს გაეგება და ჰყოყნობს, აი რაები მცოდნია და რა ბრძენი კაცი ვარო! ბაღდებს, რასაკვირველია, გაბერილი, გაუგებარი ფრაზები საესე ჰგონიათ, როგორც გაბერილი ტიკი, და უკვირთ როგორც ერთი რამ უტყუარი ნიშანი აუარებელის სიბრძნისა და მეცნიერობისა, ჭკუადამჯდარს კაცს-კი ეს სამასხარო ოინები სასაცილოდაც არა ჰყოფ-ნის“.¹⁰³

„ვისაც ზნეობრივი და გონებრივი ძალ-ღონე აქვს წინ-გაუძღვეს თა-ვის საკუთარის ქვეყნის ცხოვრებას, განზედა სდგას. იქნება ამის მიზეზი ჩვენი ცხოვრებაც არის, მით რომ ბევრს სიამოვნებას და ხელის შეწყო-ბას არ უქადდეს, მაგრამ ქვეყნის სამსახური ყველგან მსხვერპლია და არა სეირი. ამ შემთხვევაში დგომა-ცდომაა. ცხოვრება წინ წავიდა... ცარიე-ლი მოედანი ცხოვრებისა ჰლაღადებს და იწვევს იმ განათლებულ მშრო-მელთა. მაგრამ ლაღადი ჯერ არავის ესმის და მოწვევაზედაც ჯერ არავინ მიდის“.¹⁰⁴

„ადამიანის უუძვირფასესი საუნჯე მისი ვინაობაა და ნურავის ნუ უკვირს, თუ ამ ვინაობის შემაგინებელს, შემბლაღველს ყოველი პატიოსა-ნი კაცი სამართლიანის გულის წყრომით ზედ აეგება. განათლება პატიოსანს კაცს „სილბოს აძღვეს ნაქსოვისას“, როცა სხვას უნდა „გული მისცეს გულისათვის“ და საშველად ხელი მიაწოდოს და „სიმტკიცეს ნაჭედისას“, როცა თავისს საკუთარს ვინაობას ჰპატრონობს. იქ „სილბო“ ღირსებაა, აქ კი ლაჩრობა, იქ „სიმტკიცე ნაჭედისა“ გულქვაობაა, აქ-კი ღირსება“.¹⁰⁵

„უბედურობა რომელიმე ერისა, დიდიერია თუ პატარა, სხვათა მო-
რის ისიც არის, როცა ერთგვარს ბეზლობას, რომელსაც პოლიტიკურ
ბეზლობას ეძახიან, დიდი ავალა მიეცემა, ფართო გზა გაეხსნება და აღებ-
მიცემობის საგნად გახდება. როცა ბეზლობა, — ეგ უწმინდური ძალ-ღონე
გაცვეთილის კაცისა, პირახდილი დაიარება, არამცთუ უსირცხვილოდ,
თავმოწონებითაც ფარფაშობს და ლუკმაპურს აწვდის მამბეზლარს, —
მაშინ პირდაპირ შეგვიძლიან ვსთქვათ, რომ საზოგადოების წყობას საძირ-
კველი შერყევიაო და აღსასრული მოახლოებიაო.

ბეზლობის ასეთის პატივით ყოფნა საზოგადოებაში უტყუარი ნიშანია
თვით საზოგადოების სისუსტისა, დაუძღვრებისა და დარღვევისა. მაგ
საძაგელს ფარ-ხმაღს სულმოკლეობისას და ჯაბნობისას სამჭედურად აქვს
ხოლმე ყოვლად გახრწნილი და ამყაყებული გული ჩირქიანის კაცისა, და
საბერველად კიდევ „შაბაში“ და „ბარაქალა“ იმისთანა კაცებისა, ვისაც
ბეზლობა და ერთგულება ერთს ფარდში მოუქცევია და ერთმანეთში გან-
გებ ვერ გაურჩევია.

თითონ მაგ სამარცხვინო ფარ-ხმაღის მჭედელს, ბეზლის მთქმელს,
როგორც იქნება, ადამიანი გაუძღვებდა, მოიგერებდა, რომ გამგონი და
დამჯერი არა ჰყვანდეს, რომ მაგ საზიზღარის ფარ-ხმაღით მორთულს
შაბაშის და ბარაქალის ძახილით არ აქეზებდეს იმისთანა წმინდა რამ, რო-
გორც ლიტერატურაა, როცა ლიტერატურა, — ეგ ადამიანის ჭკუისა და
ზნეობის საგანძვე, — შეიკედლებს მაგ საძაგლობას, როცა მამბეზლარს თა-
ვის კარს გაუღებს ხოლმე, მაშინ თვით საზოგადოების გახრწნილება ცხა-
დია და სულთ-მობრძაობა მისის წყობისა უჭვევლია.

ყველაზედ საშიშარი და საზიზღარი ბეზლობა ის ბეზლობაა, რომელსაც
საგნად მთელი ერი ჰყავს, ნამეტნავად იმისთანა ერი, რომელიც „შემთხვე-
ვისა გამო სხვისა და სხვისა“ ყოველ ღონეს მოკლებულია, რომ თავი იმარ-
თლოს, თავის გულისნადები, სულისწყურვილი საქვეყნოდ გამოჰფინოს.
ამისთანა ერის წინაშე ერთი გაცვეთილი მამბეზლარი უფრო შემძლებელია
და ღონიერი, ვიდრე მთელი ერი. იმიტომ რომ მამბეზლარს ყოველივე იარა-
ღი ხელში აქვს და დაბეზლებული — კი იარაღაყრილია. დაბეზლებულს
ალარა დარჩება—რა ხოლმე იმის მეტი, რომ გულში უნდა ჩაიხვიოს უსა-
მართლოდ გაუპატიურებული, მაგრამ სამართლიანად გაბოროტებული
გრძნობა. ეგრეთ ჩახვეული გრძნობა სალესავია იმისი, რის დაჩლუნგებაც
სასურველია ხოლმე“.¹⁰⁶

„ძლიერია ერი, რაც უნდა პატარა იყოს, როცა მამულიშვილობა, თავის
ქვეყნის სიყვარული ასე ამხნევენს, ასე ამოქმედებს, როცა უბედურება

რამ, განსაცდელი რამ, გულზე ხელს კი არ აკრებინებს, როგორც იმედ-
გადაწყვეტილს, სასოებადაკარგულს, არამედ იმოღენად ძლიერ აღვიძებს,
ძლიერ მისძრავს-მოსძრავს, რამდენადაც ძლიერია თვით მის თავზე მოსუ-
ლი უბედურება და განსაცდელი“.¹⁰⁷

„ყოველი ერი თავისის ისტორიით სულდგმულობს. იგია საგანძე, საცა
ერი პოულობს თავისის სულის ღონეს, თვისის სულის ბეგრას, თვის ზნეი-
ბითს და გონებითს აღმატებულებას, თვის ვინაობას, თვის თვისებას. ჩვე-
ნის ფიქრით, არც ერთობა ენისა, არც ერთობა სარწმუნოებისა და გვარ-
ტომობისა ისე არ შეამსჯვალეხს ხოლმე ადამიანს ერთმანეთთან, როგორც
ერთობა ისტორიისა. ერი, ერთის ღვაწლის დამდები, ერთს ისტორიულ
ულელში ბმული, ერთად მეგრძოლი, ერთსა და იმავე ჭირსა და ლხინში გა-
მოტარებული — ერთსულობით, ერთგულობით, ძლიერია. თუნდ დროთა
ბრუნვას ერი განეყოს, დაერღვიოს, — მაგრამ მაინც რღვეულთა შორის
იდუმალი შემსჯვალეხა, იდუმალი მიმზიდველობა იმოღენად სუფევს, რომ
სამყოფია ხოლმე ერთი რაიმე შემთხვევა, რათა იფეთქოს, იჭექოს დაძინე-
ბულმა ისტორიამ და ერთსულობამ, ერთგულობამ თვისი ძლიერი ფრთა
გაშალოს“.¹⁰⁸

„ცხოვრება, როგორც ყოველი მოზარდი, იზრდება, ჰყვავის, მოაქვს
ნაყოფი და მერე ჭკნება — იმისათვის კი არა, რომ მოკედეს და საუკუნოდ
დაიშარხოს, არამედ იმისათვის, რომ თავისაგან მოყვანილის ნაყოფისავე
თესლზედ ამოიყვანოს სხვა ახალი, ნეღლი ცხოვრება, რომელიც ისევე-
ისე უნდა წავიდეს ცხოვრების გზაზედ, როგორც პირველი, თუ უკვდავება
უნდა. ცხოვრებასაცა აქვს თავისი შემოდგომა და გაზაფხული, როგორათაც
ბუნებასა. მაცხოვნებელია პირველი ქროლა გაზაფხულის პირველის დი-
ლისა, მაშინ ცა და ქვეყანა ერთი-ერთმანეთს შეჰხარინ; უფრო მაცხოვნე-
ბელია პირველი ქროლა ახალი ცხოვრებისა — ეგ ახლად დაბადებულის
ყრმისა, რომელსაც ძველი ცხოვრება ისე უნდა შეჰხაროდეს, როგორც
ბუძემძღველი დედა შეჰხარის ახალ-გაღვიძებულს ბავშვსა. გული სხვა-
რიგად სცემს, როცა დედამიწაზედ ზამთრის შემდეგ მზე ამოხეთქავს მწვა-
ნე ბალახსა და უფრო სხვა-რიგად სცემს მაშინ, როცა ცხოვრებაზედ
ამოვა, თავს ამოჰყოფს ბრწყინვალე ყვავილი ახალის აზრისა... მით უფრო
მშვენიერია ეგ ყვავილი, რომ ჭკნება, თუ ცხოვრობს, მაინც ისე არ გაძნ-
წდება, რომ სხვა არ აღმოშობოს, იმ სხვამ კიდევ სხვა და ეგრეთ არ შეა-
დგინოს ისტორიული ყვავილთა გრეხილი, რომელშიაც მომდევარი წინად-

მსკლელზედ ყოველთვის უფრო სრულია, უკეთესი და მშვენიერი, თუ რომ
ცხოვრების ვითარების და გარემოების გავლენა ადრე და მალე არ დაუ-
აღარტავს გზასა და ზრდას არ დაუშლის. მაგრამ ესეც კია სანუგეშო,
რომ როგორი დარიც უნდა დაუდგეს მაგ ყვაეილსა, თუკი ძირი ღონიერი
ქვს, რაც უნდა ფეხი დააჭირო და სრესო, მაინც გაარღვევს ღღესა თუ
ეკალ დედამიწასა, ამოხეთქავს და გამოვა სინათლეზედ უფრო დაშვენე-
ბული და ძლიერი“.¹⁰⁹

- 1 — III, 446; „სარდიოს შესხივის კრიტიკის გამო“, 1861 წ.
- 2 — III, 213; „წერილები ქართულ ლიტერატურაზე“, 1892 წ.
- 3 — III, 217; „წერილები ქართულ ლიტერატურაზე“, 1892 წ.
- 4 — III, 376; „საახალწლოდ“, 1898 წ.
- 5 — V, 342; „შინაური მიმოხილვა“, 1895 წლისა.
- 6 — III, 373—74; „ღმერთმა ნუ დაგაბეროთ“, 1885 წ.
- 7 — IV, 224—226; „ღიმიტრი ყიფიანი“, 1887 წ.
- 8 — IV, 187; „ლუარსაბ წამებული“, 1886 წ.
- 9 — VII, 191; „ქვათა ღაღადი“, 1899 წ.
- 10 — VII, 190; „ქვათა ღაღადი“, 1899 წ.
- 11 — IV, 67; „აი ისტორია“, 1889 წ.
- 12 — III, 176; „აქაკი წერეთელი“ და „ვეფხისტყაოსანი“, 1887 წ.
- 13 — III, 241; „მოკლე ბიოგრაფია ეახტანგ ორბელიანისა“, 1894 წ.
- 14 — გაზ. „ივერია“, 1888 წ., № 9.
- 15 — VII, 305—306; „ათონის ქართული სავანის შესახებ“, 1886 წ.
- 16 — IV, 65—66; „აი ისტორია“, 1889 წ.
- 17 — IV, 13; „ოსმალის საქართველო“, 1877 წ.
- 18 — V, 12—14; „რა გითხრათ? რით გაგახაროთ?“, 1897 წ.
- 19 — IV, 238; „ნინო ბაგრატიონი“, 1886 წ.
- 20 — IV, 241; „იასე ანდრონიკაშვილი“, 1887 წ.
- 21 — IV, 245—47; „იასე ანდრონიკაშვილი“, 1887 წ.
- 22 — IV, 296; „პედაგოგიის საფუძვლები“, 1888 წ.
- 23 — IV, 293—294; „პედაგოგიის საფუძვლები“, 1888 წ.
- 24 — III, 132; „ქართული თეატრი“, 1886 წ.
- 25 — III, 135; „ქართული თეატრი“, 1886 წ.
- 26 — IV, 300; „პედაგოგიის საფუძვლები“, 1888 წ.
- 27 — IV, 313; „პედაგოგიის საფუძვლები“, 1888 წ.
- 28 — III, 132; „ქართული თეატრი“, 1886 წ.
- 29 — IV, 251—253; „სიტყვა თქმული გაენათის მონასტერში გაბრიელ ეპისკოპოსის და საფლავების დღეს“, 1896 წ.
- 30 — V, 341—342; „შინაური მიმოხილვა“, 1895 წლისა.
- 31 — გაზ. „ცნობის ფურცელი“, 1898 წ., № 537; „ილია ჭავჭავაძის სიტყვა მიმართულ ეპისკოპოსის ალექსანდრესადმი“.
- 32 — III, 26—27; „ორიოდე სიტყვა „შეშლილი“-ს თარგმნაზედა“, 1861 წ.
- 33 — III, 77; „ზოგიერთი რამ“, 1866—1876 წ.
- 34 — IV, 200—202; „ერი და ისტორია“, 1888 წ.
- 35 — IV, 203—204; „ერი და ისტორია“, 1888 წ.

- 36 — IV, 179—181; 183; „დავით აღმაშენებელი“, 1888 წ.
- 37 — V, 183; „შინაური მიმოხილვა“. 1882 წელი, სექტემბერი.
- 38 — IV, 196—197; „სანდალას წიგნის გამო“, 1888 წ.
- 39 — IV, 191; 192—193; „ხალხის ჩვეულებათა შესწავლის შესახებ“, 1887 წ.
- 40 — IV, 175—176; „ძველი საქართველოს ეკონომიური წყობის შესახებ“. 1880 წ.
- 41 — VI, 26; „ცხოვრება და კანონი“, 1877—1881 წ.
- 42 — VI, 188—189; „კერძო და სათემო მიწათმფლობელობა“, 1886 წ.
- 43 — VI, 56—57; „ცხოვრება და კანონი“, 1877—1881 წ.
- 44 — VIII, 312; „წოდებათა თანასწორობა“, 1888 წ.
- 45 — III, 72—77; „ზოგიერთი რამ“, 1866—1876 წ.
- 46 — III, 297—303; „უარყოფილება ჩვენში“, 1888 წ.
- 47 — III, 292—293; 295—296; „ბუღვარის აკადემია“, 1887 წ.
- 48 — V, 93; 95; „შინაური მიმოხილვა“, 1881 წ., მაისი.
- 49 — VIII, 100—101; „ქვათა ღალადი“, 1899 წ.
- 50 — III, 124—125; „ქართული თეატრი“, 1886 წ.
- 51 — III, 158—161; „იოსებ დავითაშვილის გარდაცვალების გამო“, 1887 წ.
- 52 — VIII, 99; „ქვათა ღალადი“, 1899 წ.
- 53 — IX, 278—279; 279—280; „ნუთუ?“, 1905 წ.
- 54 — IX, 304; „ნუთუ?“, 1905 წ.
- 55 — V, 253—254; „შინაური მიმოხილვა“, 1883 წელი, აპრილი.
- 56 — IV, 369—370; „დედათა საქმე და ქალთა განათლება“, 1889 წ.
- 57 — V, 55—56; 57—58; „შინაური მიმოხილვა“. 1879 წელი, ივლისი-აგვისტო.
- 58 — IV, 320—321, 322; 323; „საზოგადოება შეუძლებელი მოსწავლეთა შემწეობისათვის“, 1877 წ.
- 59 — V, 48—50; „შინაური მიმოხილვა“. 1879 წელი, აპრილი.
- 60 — IV, 351—352; „თავად-აზნაურობის გულგრილობა სწავლა-განათლების საქმეში, 1886 წ.
- 61 — V, 79—81; „შინაური მიმოხილვა“. 1881 წელი, მარტი.
- 62 — V, 33—34; „შინაური მიმოხილვა“. 1879 წელი, თებერვალი.
- 63 — V, 145; „შინაური მიმოხილვა“, 1882 წელი, მარტი.
- 64 — IV, 277—278; „ბ-ნ იანოესკის წერილისა გამო“.
- 65 — V, 39; „შინაური მიმოხილვა“, 1879 წელი, თებერვალი.
- 66 — III, 152—157; „რა მიზეზია, რომ კრიტიკა არა გვაქვს“, 1887 წ.
- 67 — IV, 87—90; „აი ისტორია“, 1889 წ.
- 68 — IV, 80; „აი ისტორია“, 1889 წ.
- 69 — IV, 29; „აი ისტორია“, 1889 წ.
- 70 — VI, 106—107; „პოლემიური წერილები“ „ცხოვრება და კანონის გამო“, 1887 წ.
- 71 — VI, 111; „პოლემიური წერილები“ „ცხოვრება და კანონის გამო“. 1887 წ.
- 72 — III, 181—182; „გ. სუნდუიანის „აქო“ და სომხის ლიტერატორები“, 1889 წ.
- 73 — III, 174; „აკაკი წერეთელი და „ვეფხისტყაოსანი“, 1887 წ.
- 74 — III, 168—169; „აკაკი წერეთელი და „ვეფხისტყაოსანი“, 1887 წ.
- 75 — III, 57; „საქართველოს მოამბეზედ“, 1863 წ.
- 76 — IV, 223; „დიმიტრი ყიფიანი“, 1887 წ.
- 77 — III, 265; „ივერიის წინასიტყვაობა“, 1885 წ.

- 78 — III, 260; „ივერიის წინასიტყვაობა“, 1877 წ.
- 79 — V, 161; „შინაური მიმოხილვა“, 1882 წელი, აპრილი-მაისი.
- 80 — VIII, 250—251; „გაზეთ ივერიის“ მარცხი“, 1887 წელი
- 81 — VIII, 245—247; „შინაურ საქმეთა“ გამო“, 1886 წ.
- 82 — V, 354, „შინაური მიმოხილვა“, 1879 წელი, მაისი-ივნისი.
- 83 — IV, 299; „პედაგოგიის საფუძვლები“, 1888 წ.
- 84 — IV, 249—250; „მიხეილ ყიფიანი“, 1891 წ.
- 85 — V, 326; „შინაური მიმოხილვა“, 1885 წელი, თებერვალი.
- 86 — IV, 227—228; 229; „დემეტრი ყიფიანი“, 1887 წ.
- 87 — V, 165—166; „შინაური მიმოხილვა“, 1882 წელი, ივნისი.
- 88 — VI, 8; „ცხოვრება და კანონი“, 1877 წ.
- 89 — VI, 118; „ხიზნების საქმის თაობაზე“, 1880 წ.
- 90 — V, 150—152; „შინაური მიმოხილვა“, 1882 წელი, აპრილი-მაისი.
- 91 — V, 243; „შინაური მიმოხილვა“, 1883 წელი, თებერვალი.
- 92 — VIII, 242; „შინაურ საქმეთა გამო“, 1886 წ.
- 93 — V, 310—312; „შინაური მიმოხილვა“, 1883 წელი, ნოემბერი.
- 94 — III, 264, „ივერიის წინასიტყვაობა“, 1885 წ.
- 95 — III, 378; „საახალწლო“, 1898 წ.
- 96 — VIII, 264—267; „ყალბი და ნამდვილი“, 1887 წ.
- 97 — VIII, 260; 262—263; „პინესა და პირატომა“, 1889 წ.
- 98 — III, 450—451; 452—453; „ცისკარი. 1857 წლიდან 1862 წლამდინა“.
- 99 — III, 456; „ცისკარი 1857 წლიდან — 1862 წლამდინა“.
- 100 — VII, 388; „ტფილისის ქართული საადგილმამულო ბანკი“, 1886 წ.
- 101 — VII, 373; „ტფილისის ქართული საადგილმამულო ბანკი“, 1886 წ.
- 102 — VII, 381; „ტფილისის ქართული საადგილმამულო ბანკი“, 1886 წ.
- 103 — VI, 241—242; „უმეცრობის ფართი-ფურთი“, 1900 წ.
- 104 — III, 291; „ახალი ღასის მოლოდინში“, 1886 წ.
- 105 — VIII, 157—158; „ქვათა ღალადი“, 1899 წ.
- 106—VIII, 7—8; „კატკოვის პასუხად“, 1880 წ.
- 107 — IX, 59—60; „ევროპის დიდი და პატარა ონაერები“, 1890 წ.
- 108 — IV, 9; „ოსმალის საქართველო“, 1877 წ.
- 109 — III, 58; „საქართველოს მოამბეზე“, 1863 წ.

Илья Чавчаваძე

М И С Л И

(на грузинском языке)

Издательство Тбилисского университета

Тбилиси 1989

გამომცემლობის რედაქტორი ნ. ჯამარჯაშვილი

მხატვარი მ. ჯაბუა

სამხატვრო რედაქტორი ი. ჩიქვინიძე

ტექნიკური რედაქტორი თ. ფირცხელანი

კორექტორი ლ. თორდუა

სბ № 1586.

გადაეცა წარმოებას 18.04.89. ხელმოწერილია დასაბუჯდად 17.07.89.

საბუჯდი ქაღალდი № 1. 60×90¹/₁₆. პირობითი ნაბუჯდი

თაბახი ნ. სააღრ.-საგამომც. თაბახი 5,18.

ტირაჟი 100 000. შეკვეთის № 383.

ფასი 1 მან 50 კაპ.

თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა, თბილისი, 380028, ი. ჭავჭავაძის ქრ., 14.

Издательство Тбилисского университета, Тб., 380028, пр. И Чавчавадзе, 14.

თბილისის უნივერსიტეტის სტამბათან არსებული კოლექტიური „ცოდნის წყარო“,
Кооператив «Цოდნის Цқარი» при Типографии Тбилисского университета,

დაბეჭდა და აიკინდა საქართველოს კპ ცკ-ის გამომცემლობის შრომის წითელი
დროშის ორდენის სტამბაში, თბილისი, ლენინის, 14.

Отпечатано и сброшировано Ордена Трудового Красного Знамени типографии
издательства ЦК КП Грузии, г. Тбилиси, ул. Ленина, 14.

